

**TATAR HALKLARI İLE İLGİLİ ŞÛRA
DERGİSİNDE (1908-1917) YAYIMLANAN
MAKALELERİN TRANSKRİPSİYONU VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH**

Seren SEVİMLİ

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI**

**TATAR HALKLARI İLE İLGİLİ ŞÛRA DERGİSİNDE (1908-1917) YAYIMLANAN
MAKALELERİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Seren SEVİMLİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Kasım 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	12
GİRİŞ	13
1. ŞÛRA DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLENDİRME	23
2. DEĞERLENDİRME	30
3. MAKALELER VE TRANSKRİPSİYONU	51
3.1. Tatar Tarihi Hakkında	51
3.2. Mişer: Yane Mişçarlar (Öz Tillerince Mişer)	53
3.3. Mişerler I: Mişerler'inin Tatarlarge Münasebetleri.....	55
3.4. Mişerler II	57
3.5. Mişerler III: Millilikte Yalgış Yolları, Tilleri ve Asul Mükâlemeleri	61
3.6. Mişerler IV: İftihar ve Hayal Perestlikleri	64
3.7. Mişerler V: Taklid, Teklif ve Bayramları.....	66
3.8. Mişerler VI: Kızları, Hatunları ve İski Adetleri	70
3.9. Mişerler VII: Talancı ve Sevdegerlikleri, Sefahat	75

3.10. Mişerler	78
3.11. “Mişerler” Makalesi Hakkında	80
3.12. Kazan, Mişer Kavminin Asılları Kangı Taifedendir?	82
3.13. Bisermanlar I.....	83
3.14. Bisermanlar II Yurtları, Üy içleri, Cihâz, Kurallar	86
3.15. Bisermanlar Taşkı Halleri; Giyümleri, İşleri, Halıkları, Maarif ve Mekteb	89
3.16. Bisermanlar	93
3.17. Bisermanlar Kimler?	97
3.18. Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar I-II	99
3.19. Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar III.....	103
3.20. Polşe Tatarları Julerşavski Dnevnik	108
3.21. Türli Bahislü	109
3.22. Uurlar Hakkında Tarihi Malumatlar.....	112
3.23. Polan Tatarları	115
3.24. Glazof Öyezinde Müselman Karyeleri	117
3.25. Tarihi Nerselerinin Zayi Buluvi	119
3.26. Göçülüb Çokrandırılğan Tatarlar Kreşin Tarihine Aid	121
3.27. Murasale ve Murabere	127
3.28. Murasale ve Muhabere	129
3.29. Murasale ve Muhabere	129
3.30. Polşa Müselmanları Hakkında Soray Hat Nem “Şûra” Cevabı.....	129
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	136
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	141
TABLÖLAR LİSTESİ	143
EKLER	144
ÖZGEÇMİŞ	163

TEZ ONAY SAYFASI

Seren SEVİMLİ tarafından hazırlanan “ TATAR HALKLARI İLE İLGİLİ ŞÛRA DERGİSİNDE (1908-1917) YAYIMLANAN MAKALELERİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI

Tez Danışmanı, Tarih Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Çokluğu ile Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 17/11/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu) İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Tahir BİLİRLİ (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN (BARÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Seren SEVİMLİ

İmza :

ÖNSÖZ

19. yüzyıl sosyal, siyasi ve ekonomik birçok gelişmeye öncülük etmenin yanı sıra kültürel gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlayan dönem olmuştur. Avrupa’da başlayan Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi gibi yaşanan olaylardan sonra Rusya’da cereyan eden 1905 Ekim İhtilali’nin beraberinde getirdiği sosyolojik, ekonomik ve siyasi gelişmeler fikir akımlarının gelişmesinde, düşüncelerin filizlenmesine neden olmuştur. Yaşanan bu olaylar neticesinde basın yayın faaliyetleri ve insanların düşüncelerini dile getirme arzuları artmıştır. Rusya Müslümanları tarafından Türkçe-Tatarca, Arapça ve Rusça gazete ve dergiler yayınlanmıştır.

Çalışmamızın kapsamı dâhilinde olan Kazan-Tatar edebi dilinde Rusya Müslümanları tarafından çıkarılan Şûra Dergisinde 1908-1917 yılları arasında Tatar Halkları ile ilgili yayımlanmış makalelerdeki kelimeleri transkripsiyonunu doğru okuma konusunda çaba gösterdik. Şûra Dergisinde Tatarların sosyal hayatı, tarihi, ilmi, edebi, dini ve coğrafi konularına yer verilmiştir. Çalışmamızın asıl amacı ise Şûra Dergisi’nde farklı konularda kaleme alınan Tatar Halkları hakkındaki makaleleri gün yüzüne çıkarmaktır. Böylelikle çalışma yapacak araştırmacılar için önemli bir referans kaynağı olacağı düşünülmektedir. Şûra Dergisi hakkında Türkiye’de yapılan bir çalışmaya rastlanılmaması tezimize ehemmiyet kazandırmış olsa da, ortaya koyduğumuz bu bilimsel çalışmanın tamamlayıcı olduğunu düşünmüyoruz. Türk literatürüne yeni bir kaynak kazandırmak ve üzerinde çalışma yapılması adına araştırmacıların dikkatini çekmeyi istiyoruz.

Tatar boyları her ne kadar birbirinden bağımsız olsalarda gelenek görenekleri, aile yapıları ve kültürel konulardaki birbirleriyle olan benzerliklerini düşünmekten kendimizi alamadık. Makalelerde geçen bilgilerin doğruluğunu teyit etmekte oldukça önemli bir konu olmuştur. Her yeni bilgi ile birlikte kendimize sorular sorduk ve cevaplarımızı ararken tarafsız olmaya çalıştık. Tatarlar hakkında kaleme alınmış makalelerin değerlendirmesi okuyucularda Tatarlar ve Şûra Dergisi nazarında sorular sorduracağını aynı zamanda merak uyandıracığını umuyoruz.

ÖZ

Şûra Dergisi Ocak 1908'den Aralık 1917 yılına kadar İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslümanların çıkardığı en uzun ömürlü dergi idi. Şûra Dergisi Orenburg Vakit Matbaası'nda basılmış döneminin en donanımlı dergisi ve okuyuculara tarihi, fenni, edebi konularda ilmi derecede bilgi veren kaynak niteliği taşımaktaydı.

Tez çalışması, içindekiler ve giriş bölümlerinden sonra üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Tatar isminin anlamı ve etimolojisi, Tatar Tarihi ve Rızaeddin b. Fahreddin'in hayatı tanıtılmıştır. Birinci bölümde Şûra Dergisi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde transkripsiyonu yapılan makaleler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Tatarlar hakkında yayımlanan makalelerin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şûra Dergisi; Rızaeddin b. Fahreddin; Tatar Tarihi; Mişer; Tiptar; Biserman; Polan Tatarları; Kreşin Tatarları; Ur; Tarancı; Polşe Tatarları

ABSTRACT

Shûra Journal was the longest-lived magazine published by Muslims living in the Idil-Ural region from January 1908 to December 1917. Shûra Journal was printed in Orenburg Vakit Printing House and it was the most well-equipped journal of its period and a source of scientific information on historical, scientific and literary issues.

The thesis consists of three chapters after the table of contents and introduction. In the introduction, the meaning and etymology of the name Tatar, Tatar History and the life of Rızaeddin b. Fahreddin are introduced. In the first chapter, information about the Journal of Şûra is given. In the second part, the transcribed articles are evaluated. In the third part, the transcription of the articles published about Tatars is given.

Keywords: Şûra Journal; Rızaeddin b. Fahreddin; Tatarian History; Mişer; Tiptar; Biserman; Kreşin Tatars; Ur; Tarañçı; Polşe Tatars

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Tatar Halkları ile İlgili Şûra Dergisi'nde (1908- 1917) Yayınlanan Makalelerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi
Tezin Yazarı	Seren SEVİMLİ
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	17.11.2022
Tezin Alanı	Tarih Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	163
Anahtar Kelimeler	Şûra Dergisi; Rızaeddin b. Fahreddin; Tatar Tarihi; Mişer; Tiptar; Biserman; Polan Tatarları; Kreşin Tatarları; Ur; Polşe Tatarları

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Transcription and Evaluation of Articles Published in the Shura Journal (1908-1917) on Tatar Peoples
Author of the Thesis	Seren SEVİMLİ
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Abdullah YAKŞI
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	17.11.2022
Field of the Thesis	Department of History
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	163
Keywords	Şûra Journal; Rızaeddin b. Fahreddin; Tatarian History; Mişer; Tiptar; Biserman; Polan Tatars; Kreşin Tatars; Ur; Połşe Tatars

KISALTMALAR

- a.g.e** : Adı geçen eser
a.g.md. : Adı geçen madde
a.g.m : Adı geçen makale
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
B. : Bölüm
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Gub. : Guberna
M.S. : Milattan sonra
No. : Numara
OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ÖSSC : Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
s. : Sayfa
S. : Sayı
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV : Türk Diyanet Vakfı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

İdil-Ural Bölgesinde 1908-1917 yılları arasında yayın hayatına başlayan Şura Dergisi'nde yayınlanan Tatar Halkları ile ilgili makaleler incelenmiŐ ve değerlendirmesi yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Literatür kapsamında değerlendirdiğimizde Şura Dergisi nazarında yapılmış çalışmalar ve elde ettiğimiz veriler yeterli değildir. 1962 yılında Kazan'da Mirkasım Osmanov tarafından kaleme alınan Şura Dergisi hakkında iki ciltlik bitirme tezinin ilk cildi biterken basımdan kaldırılmıştır. Sebebi ise SSCB döneminde 1917 yılına kadar çıkan süreli yayınların "Milliyetçi, burjuvazi taraftarı Pantürkist, Panislamist" gibi terimlerle mühürlenmesidir. Süreli yayınları incelemek suç olarak kabul edilmiş ve Şura Dergisi üzerine tarafsız bir inceleme yapılması da mümkün olmamıştır. Şura Dergisi kapsamlı bir Şekilde incelenmiŐ ve Türk literatüründe eksiklik görölen Tatarlar hakkında çalışma yapılma ihtiyacı doğmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

ÇalıŐmamıza öncelikli olarak Şura Dergisi'nin günümüze ulaşan nüshalarını temin ederek baŐladık. Türkiye ve Tataristan'daki kurumlar ve kişiler ile iletişime geçildi dergiyle ilgili belgeler ve kaynaklar talep edilmiŐtır. Araştırmalar sonucunda ulaŐılan nüshalar incelenerek tasnif edilmiŐtır. Tez çalıŐmamıza katkı sağlayacak süreli yayınlar üzerine çalıŐılmıŐ yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiŐtır. Ayrıca tezimize yardımcı olacak makale, kitap, sözlük ve ansiklopediden yararlanılmıştır. Türkçe kaynaklar genel olarak tezin giriş bölümünde ve Şura Dergisi hakkında genel bilgilendirme kısmında kullanılmıştır.

Transkripsiyonu yapılan makalelerin sayfa sayıları değişiklik göstermektedir. Transkripsiyonu yapılan kelimelerle ilgili Tatarca, Osmanlıca, Arapça ve Rusça sözlüklerden yararlanılmıştır. Makaleler genel olarak Tatarlar'ın "Osmanlı Hurufatı" olarak adlandırdığı nesih harflerle basılmıştır. Makaleler içerisinde, Rusça alfabe ile yazılmış kelimeler barındırmaktadır. Eksik olan ve transkripsiyonu yapılamayan

kelimeler metin içerisinde (.....) şeklinde belirtilmiştir. Makaleleri kaleme almış olan yazarların bazıları ad ve soyad paylaşırken bazıları ise “F.K.” gibi kısaltmalar kullanmıştır. Makalelerde geçen yer, şahıs ve kurum isimleri günümüzde farklı şekillerde anılsa da metindeki orijinal hali dikkate alınmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Şûra Dergisi’nde 4.805 makale kaleme alınmış bu sebeple dergiyi tek bir çalışmada incelemenin oldukça zorlayıcı bir süreç olduğu görüşünderiz. Bunların içerisinde edebi, tarihi, eğitim, dil, felsefe, fenni, matbuat, sanat, iktisadi makaleler yayımlanmıştır. Farklı birçok alanı ve milleti kapsayan önemli bir yapıyı tek bir bütün olarak incelemek oldukça fazla zaman alacaktır. Yapılan çalışma sonrasında tezimizin kapsamı 30 makale ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın konusunun derinlemesine incelenmesi için kaynak temini kısmında bazı sorunlar yaşanmıştır. Kazan Tatar Türkçesi ile yazılan makaleleri okumakta ve kelimeleri anlamakta zorluklarla karşılaşmıştır. Derginin günümüze ulaşan nüshalarında bazı sayfalarda silikleşme ve Arap harflerinde kullanılan noktalarda kaymalar olmuştur. Bu durum bazı harflerde kullanılan noktaların bir tane mi yoksa iki tane mi olduğunu ayırmayı güçleştirmiştir.

GİRİŞ

Basın ile kültürel ve politik hayat arasında derin bir ilişki vardır. Basın yaşamın her alanını ilgilendiren içeriklere sahiptir. Yayınlandığı dönemde yaşanan olayların insanlar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu da açıkça gösterir. Sadece tarihi açıdan değil, sosyal ve kültürel açıdan da çok değerli bilgiler verir. Çeşitli yayın organlarının yaygınlaşmasıyla insanların görüşlerini ve fikirlerini özgürce dile getirme ihtiyacı artmıştır. Tarihte yaşanan ihtilaller sonucunda basın yayının önemi artmıştır. Fikir akımlarının ortaya çıkmasında ve düşünce özgürlüğüne zemin hazırlayan Sanayi Devrimi ile başlayan süreci Japon-Rus Harbi takip etmiştir. Rus Hükümeti'nin hâkimiyet kurduğu bölgelerde yaşayan topluluklar arasında düşünceleri dile getirme düşüncesi yayılmıştır. 1905-1917 yılları arasında ihtilaller artmış ve farklı milletlerin bir arada bulunduğu bölgede matbaaların kurulması ile çeşitli yayın organları ortaya çıkmıştır.

Tatarlar'ın yaşadığı Kazan'da ise ilk matbaa Şark Matbaası adıyla 1800 yılında açılmıştır. Kazan'da 1804 yılında Kazan Üniversitesi bünyesinde Arap harfleriyle faaliyet gösteren ilk matbaa açılmıştır. 1830 yılında Yahyin adında bir şahsın matbaası olduğundan bahsedilmiştir ancak bu matbaa 1853 yılında Şark Dilleri Fakültesi Petersburg'a nakledilmiştir. Bu matbaada kitapların basılması ve bu kitapların başka yerlere götürülüp satılması, yeni gelir imkânı sağladığı için Kazan Türklerinin bu işe önem vermelerine yol açmıştır. Kazan'da zamanla mektep ve medreselerin ıslah edilmesi, okuryazar oranının artması, aydınların çoğalmasıyla matbaa ve matbacılık alanı gelişmiştir. Kazan Türkleri tarafından Kazan'da farklı zamanlarda faaliyet gösteren Ümit Matbaası, Beyanü'l-Hak Matbaası, Millet Matbaası, Örnek Matbaası ve Vakıf Matbaası kitap, dergi ve gazete gibi çeşitli yayınlar okuyucular ile buluşmuştur. Tezimizin kapsamında yer alan Şûra Dergisi başta olmak üzere Vakıf Matbaası'nda başka önemli eserlerde basılmış, basılan bu eserler okuyucular ile buluşmuştur. Tatarlar yaşanan siyasi ve kültürel gelişmeleri kaydederek düşünce hayatının temeli olan basın-yayın özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Basın yayın hayatındaki hürriyetin doğurduğu

gelişmeler ağırlıklı olarak Türkistan coğrafyasında 1905-1917 yılları arasında yaşanmıştır.¹

Tatar Adının Anlamı ve Etimolojisi

Tatar adının anlamı, nerede ortaya çıktığı ve bu ada ilk ne zaman rastlandığı birçok araştırmamanın konusu olmakla birlikte, üzerinde ortak bir görüşe varılamamıştır. Tatar kelimesinin ilk olarak kullanılması Orhun Kitabelerinde Kül Tigin Yazıtı'nda "Dokuz ve Otuz Tatar" tamlamalarında "Tatar" adına rastlanılmıştır.² Tatar kelimesinin etimolojisi üzerine ileri sürülmüş görüşlerden bir diğeri ise: Mir Fatih Zekiyev'e aittir. İlk Tatarlar'ı Çin'in kuzey komşuları olarak adlandırmıştır.³

Tatar adı ve anlamı birçok farklı topluluklar ve dönemlerde değişik manalarda kullanılmıştır. Buna göre; Orhun Kitabelerinde Otuz Tatar, Çin kaynaklarında Shiwei olarak geçmektedir. Shiweiler ise Gök-Türkler dönemindeki hakiki Moğol boyu olarak bilinmektedir.⁴ Türkler için Tatar sözü yabancı sayılmaz. Kaşgarlı Mahmut "Tatar: Türklerden bir zümredir." demiştir.⁵ Çinliler, Moğolca konuşan ulusların hepsini çeşitli dönemlerde "Ta-Ta" ya da "Da-da" şeklinde "Barbar, vahşi" diye adlandırmış, bu toplulukları da Ak, Kara ve Yabani Tatarlar olarak üç gruba ayırmıştır.⁶ Ruslar ise zapt ettikleri Kazan, Astırahan, Kırım, Sibir, Türkistan ve Kafkasya gibi ülkelerde karşılaştıkları Türk boylarını da umumiyetle "Tatar" olarak adlandırmışlardır.⁷

Eski Yunan ve Roma mitolojisinde "Cehennem" anlamında kullanılan "Tartarus" sözcüğü, Hristiyanlık dinince de kabul edilmiş ve "Tartar" kelimesi ile karıştırılmıştır.⁸ Osmanlı literatüründe Kırım Hanlığı ve askerleri için Tatar tabiri yaygın

¹ Arslan, Ali, Maraş, İbrahim, Çelik, Recep, Berse, Mehmet Kâmil, ed. *Kazanlı Yenilikçi Âlimler C.1. Şehabeddin Mercani ve Kazan Kültürü*, İstanbul, Türk Dünyası Kültür Başkenti Eskişehir 2013 Ajansı, s.359-362

² Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2018, s.35

³ Mir Fatih Z. Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 220

⁴ Kürşat Yıldırım, "Tarihi Tatar Kimliği Üzerine Üç Görüş", *Avrasya Dosyası*, cilt.12, S.1, 2021, s.30

⁵ Abdullah Taymas, "Türklüğe ve Türkçülüğe Dair", *Türk Yurdu*, XXVI, S. 1, 1942, s. 18

⁶ Faruk Sümer, "Tatarlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s.168

⁷ Nadir Devlet, "XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu", *Belleten*, Nisan 1996, C. 60. s.191

⁸ Cemile Şahin, *XII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s.3

biçimde geçer. XIV. yüzyıldan itibaren ise Altın Orda Hanlığına mensup olanlara Tartar, geldikleri Orta Asya coğrafyasına ise Tartary denilmiştir.⁹

Doğulu ve Batılı birçok kaynakta Tatar adına birçok farklı şekil ve manada rastlanmıştır. İlya Nikolayeviç Berezin'e göre ilk kez Tartır yani "çeken-uzayan"; R. Ahmetyanov'a göre de Tatır olduğu ancak manasının "hükümdarlar hükümdarı" olduğunu; İran ve Türkiye'de "haberci-ulak" için kullanılan kelimedenden türetildiğini; A.A. Suharev ise "tau = dağ ve tar" yani "yaşamak" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu; Dimitri Yeremeyev adın "tat-ar" şeklinde şekillendiğini, "tat" ile ilk önce Farslar için daha sonra tüm yabancı olanların kastedildiği böylelikle "Tatar" adı "yabancı" anlamına gelmiştir.¹⁰ Deşti Kıpçak bölgesinin göçebe ahalisi Tatarlar, Moğollar döneminde İslamiyet'in daha pek yayılmadığı zamanlarda "Toğmak" diye adlandırılmıştır.¹¹

Tatar adının ne zaman ortaya çıktığına dairde farklı tarihler belirtilmiştir. Bu tarihler ile ilgili ortaya atılmış görüşler: Mir Fatih Zekiyev'e göre M.Ö. III yy. da Çin'e hücum eden bir unsur olarak, Lev Nikolayeviç Gumilev'e göre Shiweiler yani Otuz Tatar, S.G. Klyastorny'e göre Kül Tegin Yazıtında 731-732 yılında, Bahaeddin Ögel'e göre 841 yılında, Pelliot ve Henbisk'e göre de 842 yılında ortaya çıkmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere fikir birliğine varılamamış ve farklı görüşler, tarihler ortaya atılmıştır. Bu görüşlere ek olarak Kürşat Yıldırım doğulu ve batılı birçok kaynakta yaptığı araştırmalar sonucunda, "Tatar" adının ilk kez VI-VIII. yüzyıllarda Türkistan sahasındaki Türk ve Moğol boyları arasında görüldüğü şeklindeki genel görüşün doğru olduğunu ancak tarihin biraz daha geri götürülebileceğini belirtmiştir. Tatar etnik kimliği ile ilgili görüşlerde ise Tatarlar'ın çok eski devirlerden beri var olduğunu belirtmiştir. Tatarlar'ın tarihin birçok safhasında rol aldığını, hatta Tatar adının Ta-t'an ve T'an-t'an şeklinde daha V. ve VI. yüzyılda ortaya çıktığı kanaatinde olduğumuzu dile getirmiştir.¹² Bugün Tatar adı dar anlamda, Kazan ve Kırım halkı için, geniş anlamda ise Rusya ve Batı Sibirya'daki Türkçe konuşan halklar için kullanılmaktadır.¹³

⁹ Faruk Sümer, a.g.md, s.169-170

¹⁰ Kürşat Yıldırım, "Tatar Adının Kökeni Üzerine", *Türkiyat Mecmuası*, XXII, 2, 2012, 172-173

¹¹ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. I, İstanbul, 1981, s. 31-32

¹² Kürşat Yıldırım, a.g.m, s.173

¹³ *Emine Ceylan*, "Tatarlar ve Tatarca", *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, Mart 1998, sayı 121,s.11

Tatar adını taşıyan Türk boylarını beş grupta toplamak mümkün olup, bu gruplar şu şekilde sıralanabilir: Birinci grup İdil-Ural Tatarları, Kazan, Mişer, Kasım, Kreşin, Tipter; ikinci grup Astrahan Tatarları, Yurt Tatarları, Nogay, Karagaşlar; üçüncü grup Sibiry Tatarları, Baraba Tatarları, Tomsk Tatarları, Tobol Tatarları, Tümen Tatarları, İşim Tatarları, Yalutorovski Tatarları, Tara Tatarları; dördüncü grup Kırım Tatarlar, Nogaylar, Tatlar, Üskütler, Dobruca Tatarları; beşinci grup ise Litvanya ve Polonya Tatarları'dır.¹⁴

Tatar Tarihi Hakkında

Bugünkü Tataristan'ın içinde bulunduğu İdil-Ural bölgesi, IV. yüzyıldan itibaren Sibiry'dan gelen çeşitli Türk boylarının iskânına sahne olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda Hunlar, Göktürkler, Hazarlar, Peçenekler, Kuman- Kıpçaklar, İdil Bulgarları, Altın Orda ve Kazan Hanlığı gibi Türk kavim ve devletleri bu bölgede hüküm sürmüştür.¹⁵

Tatarların yoğunluğu belirgin olarak Bulgar Devleti döneminde görülmüştür. Bulgarlar ise, Hun, Sabir, Göktürk, Avar ve Hazar devletlerinden arta kalanların devamı durumundadır. Sabir, Avar, Hazar, Bulgar, Kıpçak ve Peçenek devletleri arasında Tatarlar, Türk boyları ile karışarak kaynaşıp batıya sürüklenmişlerdir. Tatarlar daha sonra Moğol işgallerinin zorlayıcı etkisiyle, Avrupa sınırlarına ulaşınca, Deşti-i Kıpçak illerine yerleşmişlerdir. Altın Orda Devleti kurulup bu bölgeleri ele geçirince Türk ve Tatar boyları bu devletin sınırları içerisine dâhil olmuşlardır.¹⁶

Bölgede ilk devlet teşkilatını kuran İdil Bulgarları 922 yılında İslamiyet'i benimseyerek Türk-İslam kültürünün yayılmasında etkili olmuştur. Altın Orda Hükümdarı Özbek Han döneminde İslamiyet'i resmi din olarak kabul etmesinin ardından İslam dini ve kültürü bölgeye yerleşmiştir. İdil Bulgar Devleti 1236'da Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁷

¹⁴ Cemile Şahin, *XII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 28-29

¹⁵ İsmail Türkoğlu, a.g.m, s.163

¹⁶ Mustafa Kalkan, "Türk - Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", *Türk Kültürü*, XXXIV/393, Ankara, 1996, s.14-15

¹⁷ İsmail Türkoğlu, a.g.m, s.163

İdil-Ural bölgesinde Uluğ Muhammed Han tarafından 1437 yılında kurulan Kazan Hanlığı ile Moskova Rusya'sı arasında toplamda 14 kez savaş vuku bulmuştur. Mahmut Han döneminde ise Kazan Hanlığı en kudretli devrini yaşamasına rağmen, Moskova'ya karşı sefere çıkılmaması, Kazanlıların kendi hallerinde yaşamak istediklerini ve mühim sebep olmadan Rusya'ya karşı harekete geçmek istemediklerini göstermektedir. Buna karşılık, Moskova Rusya'sı kuvvetlendiği zaman Kazan üzerine baskısını artırmış, Kazan Hanlığı'nın iç işlerine müdahale suretiyle zayıflatmak ve yıkmak siyasetini sistemli bir şekilde uygulamıştır. Kazan Hanlığı Rusların müttefiki olan Tatarlarında desteği ile Muhammed Yedigâr döneminde 1552 yılında Ruslar tarafından yıkılmasıyla bölgedeki Türk hâkimiyeti sona ermiştir.¹⁸

Kazan, Rusya için oldukça önemli, güneye ve doğuya ulaşabilmek için tampon bölge özelliği taşımaktadır. Kazan'ın ele geçirilmesi Rusya için Ural dağlarına, Hazar çevresine, Kafkasya'ya, Sibiryâ ötesine ve Türkistan topraklarına ulaşmak anlamına gelmektedir. Nihayetinde Ruslar, 1555'te Ural bölgesini ve bütün Başkurları, akabinde 1556 yılında Volga çevresini ve Astrahan'ı, 1581 yılında ise Sibiryâ ele geçirilmiştir. Artık Rus Çarlığının önünde durabilecek askerî güç kalmamış böylelikle gerçek hedefi olan Türkistan bozkırlarına gözünü dikmiştir.¹⁹

Çarlığın Tatar halkına uyguladığı baskı ve yıldırmaya karşı 1670-1671'de Canali, 1755-1756'da Batırşah isyanları çıkmıştır. 1708'de Kazan eyaleti kurularak Orta İdil boyu ve Batı Ural toprakları bu eyalete dâhil edilmiştir.²⁰

Rusya'nın 1757'de Prusya'ya açtığı savaşı, 1768'den itibaren Türkiye ile yaptığı savaş takip etmiştir. Yapılan savaşlar sonucunda vergiler yükselmiş, asillere verilen hizmet serbestliği sonucu köylülerin durumu iyice kötüleşmiştir. Hükümete karşı memnuniyetsizlik artmış ve bütün bunlara bir de Taun hastalığı eklenmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmelere ek olarak Yemelyan Pugaçev'in liderliğindeki "Büyük İsyân" ortaya çıkmıştır. İsyân sonucunda toplanan birliklerin düzensiz olması ve Pugaçev'in liderlik yönünün zayıf olması sebebiyle başarısız olunmuştur. Ancak II. Katerina Hükümeti Rusya'ya bağlı Müslüman ahaliyi kazanmak amacıyla, önceleri tatbik edilen

¹⁸ Akdes Nimet Kurat "Kazan Hanlığı (1437-1556)." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* [Çevrimiçi], 12.3-4 (1954): n. sayfa. Web. 1 Mayıs. 2022 s. 227-246

¹⁹ Mustafa Kalkan, a.g.m, s.15

²⁰ İsmail Türkoğlu, a.g.m, s.163

şiddetli uygulamaları yumuşatmış ve hatta önceleri yasaklanan, cami ve medreselerin inşaatlarına izin vermiştir.²¹

1789'da ilan edilen bir kararname ile Orenburg'da Rusya Müslümanları Müftülüğü kurulması ile İslamiyet resmen tanınmıştır. 1792'de Tatar tüccarlarına Türkistan, İran ve Çin ile ticaret yapma müsaadesi verildi. Tatarlar, Orta Asya'daki tüccarlarla aynı dinden olduklarından ve aynı dili konuştuklarından kısa zamanda Rusya'nın doğu ile olan ticaretini kendi kontrolleri altına almıştır. Bu şekilde bir Rus-Tatar işbirliği ancak yarım yüzyıl sürdü ve 1860'lar da Tatarlar tekrar devletin desteğindeki Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırmanın kurbanı olmuştur. Tatarlar, Rus hükümetinin bu hareketine ufak çaptaki isyanlarla cevap vermiştir. Bir kısmı yeniden başka bölgelere göçmüş, fakat İslamiyet'ten vazgeçmemişlerdir.²²

Ayrıca Rusya askerî tehdit unsuru olarak gördüğü Kırım Hanlığı'nı 1783 yılında ortadan kaldırmıştır. Akabinde Ruslar, hızla Kafkaslara saldırmış ve 1859 yılında Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmiştir. Bütün direnişe rağmen Rus orduları yapmış oldukları şiddetli saldırıların ardından 1868 yılında Buhara Hanlığı'nı, 1873 yılında Hive Hanlığı'nı ve 1876 yılında da Hokand Hanlığı'nı ele geçirmeyi başarmıştır.²³

Rusya'nın Türkistan'ı istila politikası tamamlanmış ve Tatarlar bu yeni politik duruma ayak uydurmaya başlamıştır. Ruslarla eşit duruma gelmenin ancak Batılılaşma ile mümkün olacağını kavrayan Şihabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1821-1866) ve Kayyum Nasırî (1825-1902) gibi şahıslar dinde ve eğitimde reform fikrini ortaya atmışlar ve bunu yaymaya başlamışlardır. İsmail Gaspıralı "Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesini ortaya atmıştır. Rusya İmparatorluğu'ndaki Türkleri birleştirme ve onları Avrupalı metotlarla eğitmeyi amaçlamıştır. 1917 Şubat İhtilali Rusya'da Çarlığın devrilmesine ve geniş politik faaliyetlere sebep olmuştur. İşte bu atmosferde Moskova'da 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında "Bütün Rusya Müslümanlarının Kurultayı" düzenlenmiştir. İlk defa Çar'ın tayin etmediği bir müftü seçilmiştir. 1917 Haziranı'nda Kazan'da toplanan kurultay, İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının medenî muhtariyetini ilan etmiştir. Bu devlet 1918'e kadar, yani Bolşevikler 'in Millet Meclisi'ni dağıtmalarına kadar hükümlerini korumuştur. 23 Mart 1918'de

²¹ Telli Korkmaz, Rusya'da Osmanlı'nın Yararlanamadığı Bir İsyân Pugaçev İsyânı (1773-1775), *OTAM*, Ankara, S.43 Bahar 2018, s.98-103

²² Nadir Devlet, "Tataristan Cumhuriyeti", *Türkler*, XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 85

²³ Mustafa Kalkan, a.g.m, s.15

ise Bolşevikler Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Ancak bölgede süren iç savaş sebebiyle Cumhuriyet rejimine geçişin gecikmesi ve Bolşevikler iç savaşı kendi lehlerine çevirmesi, bu planlarından vazgeçmişlerine sebep olmuştur. Bolşevikler 23 Mart 1919'da Başkurt ve 27 Mayıs 1920'de de Tatar Muhtar Cumhuriyetlerini ilan etmiştir. 27 Mayıs 1920'de Bütün Rusya İcra Komitesi ile Halk Komiserleri Heyeti tarafından Rusya Federasyonu'na dâhil olarak ilan edilen Tatar ÖSSC, Orta İdil'in kuzeyinde, Avrupa'da ve BDT, Avrupa bölümünde Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. İşte bu Tatarların Rusya Federasyonu içinde Tataristan adlı bir cumhuriyetleri bulunmakta olup, başkenti Kazan'dır.²⁴

Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı özerk devlet Tataristan Avrupa'nın doğu kesiminde, İdil (Volga) ve Kama nehirlerinin birleştiği yerde konumlanmaktadır. Batısında Çuvaşistan, doğusunda Başkurdistan ile komşu olan ülkenin kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, kuzeyinde Kirov bölgesi, kuzeydoğusunda Udmurt Cumhuriyeti, güneydoğusunda Orenburg bölgesi, güneyinde Samara (Kuybişev) ve Simbir (Ulyanovsk) bölgeleri bulunmaktadır.²⁵

Bugün Rusya'nın idaresi altındaki topraklarda Kazan yöresinde, Ukrayna'ya dâhil olan Kırım'da, Orta Asya'nın bazı cumhuriyetlerinde, Kore, Japonya, Mançurya, Romanya, Polonya, Finlandiya ve diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Tatar adıyla anılan Türk toplulukları esas itibariyle İdil-Ural kesiminde İlhanlıların dağılması sonucu kurulan hanlıkların ahalisidir.²⁶

Rızaeddin B. Fahreddin'in Hayatı

Asıl adı Rızaeddin b. Fahreddin b. Seyfeddin b. Süphankul b. Bikmuhammed b. Yoldaş eş-Şirdani olarak bilinen Rızaeddin b. Fahreddin, Tatar-Türk din âlimi, müftü ve tarihçidir.²⁷ Bugünkü Tataristan'ın Elmet kazasının Bügülme ilçesine bağlı Küçüçat köyünde 31 Aralık 1858 yılında dünyaya gelmiştir. Rızaeddin b. Fahreddin ilk eğitimini köyün kız ve erkek çocuklarının tahsilinden sorumlu annesi Mevhube Hanım'dan

²⁴ Nadir Devlet, a.g.m, s. 85-87

²⁵ İbrahim Güner, "Tataristan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 162

²⁶ Faruk Sümer, a.g.md, s.170

²⁷ Goulnar Batanova, Rızaeddin Fahreddin (1859-1936), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008. s.70

almıştır. Rızaeddin b. Fahreddin ilk medrese eğitimine 1867 yılında başlamıştır. 1869'dan 1887 yılına kadar Şilceli Medresesinde eğitimine devam etmiştir.²⁸ Rızaeddin b. Fahreddin, 14 Haziran 1889 yılında Bügölme şehrinin İlbek köyüne (bugünkü Tataristan'ın Aznakay şehrine bağlı) ikinci imam olarak atandı. 2 Aralık 1889 tarihinden itibaren medreselerde ders vermeye başlamıştır.²⁹ 1890 yılında Orenburg Müftülüğü'ne davet edildi ve Kadılık görevine uygun görüldü. Böylelikle Rızaeddin b. Fahreddin Ufa'ya yerleşti ve kısa bir süre içinde imamlıktan kadılığa yükselmiştir. 19 Kasım 1891 yılında Ahundluk görevine getirilmiştir. 1897 yılının Ocak ayında Ufa'da kurulan İslah-ı Lisan-ı Türki ve İslah-ı Mekatib ve Neşr-i Maarif el-Müslimin adlı cemiyetin kuruluş çalışmalarına katılmıştır.³⁰ 1906 yılı Mayıs ayında Ufa'ya ve uzun yıllar görev aldığı kadılık hayatına veda etmiştir.

Rızaeddin b. Fahreddin Ufa'da bulunduğu sürede kadılık görevinin yanı sıra dil, edebiyat ve tarih meseleleriyle yakından ilgilenmiş, mektep ve maarif işleri, imla meseleleri ile edebiyat çalışmaları yapmıştır. Dini idare tarafından Orenburg Müftülük arşivini düzenlemekle görevlendirilen Fahreddin ileride yazacağı birçok eseri içinde kaynak toplamıştır.³¹ Ufa'ya ve uzun yıllardır görev yaptığı kadılık görevine veda eden Fahreddin Orenburg da gazetecilik mesleğini icra etmek ve yeni bir hayat kurmak amacıyla, ailesini de yanına alarak 1906 yılı Mayıs ayında yola çıkmıştır.

Rızaeddin b. Fahreddin gazetecilik ve yayın hayatına ilk Tatarca dergi olan el-Asru'l-Cedid dergisinde başlamıştır. Rızaeddin b. Fahreddin ise Vakit gazetesinde yazmaya başladığı için el-Asru'l-Cedid dergisine makale göndermeyi bırakmıştır. Rızaeddin b. Fahreddin, 1906 yılından 1908 yılına kadar Vakit gazetesinde eğitim ve tarih içerikli yazılar yazmıştır.³²

1906 yılı Rızaeddin b. Fahreddin'in hayatında önemli bir yıl olmakla birlikte, ünlü altın madencisi milyoner kardeşler Muhammed Şakir³³ ve Muhammed Zakir

²⁸ İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s.21-47

²⁹ İlhan Aslan, "Kazanlı Bir Münevver: Rızaeddin Fahreddin", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim 2017, S. 322, s.68

³⁰ İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 68-112

³¹ Recep Çelik, "Rızaeddin b. Fahreddin ve Fıkhi Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020, s. 45-46

³² İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s.197-206

³³ Muhammed Şakir Remiyev 1857 yılında Ufa vilayetine bağlı Sterlitamak kazasının Cirgen köyünde doğmuştur. Ailesi Orsk kasabasının Yulık beldesine taşınmıştır. Orsk şehrinde ve Kay köyünde medrese eğitimi aldı. Daha sonra babasının ticaret hanesinde ve altın madenlerinde çalışmaya başlamıştır.

Remiyev³⁴, Rızaeddin b. Fahreddin'i Şûra Dergisinde başmuharrirlik görevini icra etmesi için Orenburg şehrine davet etmişlerdir.³⁵ Şûra Derginin başmuharrirliğine getirilen Rızaeddin b. Fahreddin, bu dergide dinî, ilmî, tarihî, pedagojik pek çok meseleyi gün yüzüne çıkarmış ve 700'ü aşkın makale ve yazı dizisi kaleme almıştır.³⁶

Ufa ve Orenburg'da yaşadığı dönemlerde sayısı yaklaşık 100 cilde varan eserlerini hazırlamıştır. Fakat bu eserleri kendisi hayattayken yayımlanamamıştır. Bu eserlerin 40 cildi Ufa'da, 24 cildi de Petersburg'da saklanmaktadır. Eserlerin 20 cildi de kaybolmuştur.³⁷

Rızaeddin b. Fahreddin, 1-11 Mayıs 1917 tarihine Moskova'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'na (5. Müslüman Kongresi) katılmıştır. 8 Aralık 1917 tarihinde ise Orenburg'da toplanan Başkurt Kurultayı'na katılmıştır. 26 Ocak 1918 yılında Orenburg Müslüman Harbi Komitesi tarafından Vakit Matbaasının kapatılması ile Şûra Dergisi yayınlarına son vermek zorunda kalmıştır. Durum böyle olunca Rızaeddin b. Fahreddin işsiz kalmıştır. Bu olay sonrasında Rızaeddin b. Fahreddin 7-11 Ocak 1918 yılında kadı ve müftü yardımcısı seçilmiş tekrardan 18 Şubat 1918 yılında Ufa'ya dönmüş ve müftülük arşivinde çalışmaya kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak

Babasının 1869 yılında başladığı altın madenleri işletmeciliğini ilerleterek Orenburg'un sayılı zenginleri arasına girdi. Milletinin gelişimi, eğitimi ve birçok konuda gizlice yardımlar ve iyilikler yapmıştır. Çok sayıda öğrenciyi Rus ve Müslüman okullarında okuttuğu gibi yine çok sayıda muharririn eserlerinin basılmasını da sağlamıştır. İstanbul'da eğitim göre kardeşi Zakir Remiye'e 1881 yılında yazdığı mektupta kendisini Tercüman-ı Hakikat gazetesine, haftalık bir dergiye abone etmesini istemiştir. Ayrıca baskı uzulleri ile matbaalar hakkında bilgi toplamasını istemiştir. Mümkün olduğu kadar çeşitli kitaplar getirmesini, İstanbul'daki matbaalar ve kitap basımları hakkında gerekli bilgileri edinmesini istemektedir. Edebiyatta ki derin bilgisi ile Rızaeddin b. Fahreddin ile derin sohbetler yapmıştır. Kardeşinin İstanbul'dan gelmesi ile Remiyev kardeşler matbaa işlerine girişmiştir. Şûra Dergisi yayın hayatına başlarken eskiden süre gelen sohbetler sebebiyle Rızaeddin b. Fahreddin başmuharrirlik görevine getirilmiştir. Muhammed Şakir Remiyev 1912 yılında Moskova yakınlarında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Şûra Dergisi, "Muhammed Şakir Remiyev", 1913 S. 6, s.186-191

³⁴ Muhammed Zakir Remiyev 1859 yılında Ufa vilayetine bağlı Sterlitamak kazasının Cirgen köyünde doğmuştur. Medrese eğitimini abisi Şakir Remiyev ile birlikte tamamladıktan sonra 1880 yılında eğitim için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da bulunduğu dönemde edebiyat dersleri almış ve matbaacılık hakkında bilgi edinmiştir. İstanbul'dan döndükten sonra edebiyat ile ilgilenmeye devam etmiş ve aile mesleği olan ticaret ile meşgul olmuştur. Tercüman Gazetesinde şiirler yayınlamış ve Türkçeden Tatarcaya hikâyeler tercüme etmiştir. Şiirleriyle tanınan Tatar şairin mahlası için Derdemend, Derdimend ve Dermend mahlaslarına farklı şekillerde rastlanmaktadır. Zakir Remiyev'de eğitime önem vermiş Rusya, Mısır ve Türkiye'de öğrenciler okutmuştur. 1921 yılında ise vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s.202

³⁵ Enver Heyri, "Büyük Âlim Rızaeddin Fahreddin", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2016, s.157-158

³⁶ Recep Çelik, *Rızaeddin b. Fahreddin ve Fikhi Görüşleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2020, s.43

³⁷ İlyas Miftakhov, *XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011, s.79.

Rızaeddin b. Fahreddin'in Millet Meclisi'ne bağlı Diniye Nezareti'ndeki görevi 25 Nisan 1918 tarihinde Bolşevikler'in Milli İdare'ye el koymasıyla sona ermiştir. ³⁸

1923'te Ufa'da toplanan I. İslâm Nedvesi'nde Ufa müftülüğüne seçilmiştir. 1924 Ağustos'undan itibaren Ufa Müftülüğü'nün yayın organı olarak "İslâm Mecellesi" adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. ³⁹

1925 yılının Eylül ayında Rızaeddin b. Fahreddin, SSCB Bilimler Akademisi idaresinin daveti ile bilimler akademisinin 200. yılını kutlama töreninde doğuyu öğrenen meşhur âlim olarak, en hürmetli misafir sıfatı ile davete icabet etmiştir.⁴⁰ 1926 yılında Rızaeddin b. Fahreddin Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde düzenlenen Bütün Dünya Müslümanları Kongresi'ne SSCB delegelerinin başkanı sıfatı ile katılmıştır.⁴¹

Rızaeddin b. Fahreddin 1932 yılında Arap harfli el yazma ve basma eserlerin toplanıp imha edilmesi hususunu İlimler Akademisi'ne mektup yazarak, yaşanan durumun önlenmesini istemiştir. Onun uyarıları dikkate alınmayarak kıymetli eserler toplanıp fabrikalarda imha edilmiştir. Bunun üzerine Rızaeddin b. Fahreddin kütüphanesindeki bazı eserleri ve kendi el yazma eserlerini Petersburg'a gönderdi. 1933 yılı Rızaeddin b. Fahreddin için maddi sıkıntılı bir yıl olmuştur. 1936 yılı Şubat ayında rahatsızlanmış, hastalığı da iyice artmıştır. 12 Nisan 1936 tarihinde hastalık haline dayanamayarak vefat etmiş ve Ufa Müslüman mezarlığına defnedilmiştir.⁴²

³⁸ İsmail Türkoğlu, a.g.e, s.240-250

³⁹ Goulnar Batanova, a.g.md, s. 70

⁴⁰ Enver Heyri, a.g.m, s.158

⁴¹ Goulnar Batanova, a.g.md, s. 70

⁴² İsmail Türkoğlu, a.g.e, 282-285

1. ŞÛRA DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLENDİRME

“Şûra” Orenburg’da on beş günde bir çıkan ilmi ve edebi mecmuadır.⁴³ Orenburglu terakkiperver zenginlerden olan Muhammed Şakir ve Muhammed Zakir Remiyev kardeşler Tatar halkının aydınlanmasında basın yayın faaliyetlerinin etkili olacağını düşünmüştür. Bu sebeple altın madenlerinden kazandıkları paranın hiçte küçümsemeyecek kısmını basın yayın işlerinde kullanmışlardır. Remiyev kardeşler 13 Aralık 1907 tarihinde Şûra isimli bir dergi çıkarmak için Orenburg Valiliği’nden resmi izin almıştır. Rızaeddin b. Fahreddin ise derginin hazırlıkları ile meşguldü. İzin alınmasından çok kısa bir zaman sonra 10 Ocak 1908 yılında Şûra’nın ilk sayısı çıkmıştır. Rızaeddin b. Fahreddin derginin yayın politikasına ilk sayının ilk makalesinde yer vermiştir. Şûra Dergisi kapanana kadar bu politikaya sadık kalınmıştır.⁴⁴

Derginin yayın politikası; Allah’ın yardımı ile işbu Şuûra mecmuasını yazmaya ve düzenlemeye giriştik. Şûra’nın mesleği ise; gücü yettiği kadar Rusya Müslümanlarının saadetleri hizmet etmekten ibaret olup, maksadı da okuyucularını memnun etmek için sebat ve gayret göstermektir. Şûra milletini ilimli ve marifetli etmek hakkında meşveret meclisi olacaktır. İsteyen kişi bu mecliste konuşur ve istediği adamıda dinler. Eğer bir taraftan muhterem edipler, muharrirler, edebi, ilmi, fenni makaleler yazıp dursalar ve ikinci taraftan da istifadeye muhtaç zatlar gönülden okursalar Şûra mesleği üzerine amacına ulaşmış olur. Şahsiyetlerden ve arızlardan saf olmak şartı ile millet menfaati arzusıyla yazılmış makale ve fikirler için Şûra sayfaları her zaman açıktır. Kaidesi ile olan tenkitleri Şûra teşekkürle kabul eder ve böyle hukuktan kendisi de müstefit olur.⁴⁵

Şûra Dergisi her ayın 1 ve 15’inde yeni sayısını çıkarıyordu ancak 1917 yılında 23 ve 24’üncü sayılar beraber çıkarılmıştır. Derginin muhtevası Rızaeddin b. Fahreddin tarafından hazırlansa da sayfa düzeni ve dış görünüşü ile daha çok Zakir Remiyev ilgilenmiştir. Zakir Remiyev üç kere matbaaya giren harflerin yerine sürekli olarak yeni harfler hazırlattırılmıştır. Bu nedenle Şûra Dergisi Rusya Müslümanlarının teknik olarak çıkardığı en güzel dergi olarak kabul edilmiştir. 1913 yılından itibaren İstanbul

⁴³ Şûra Dergisi, S.1, 1908, ön kapak.

⁴⁴ İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s.201-207

⁴⁵ Rızaeddin Fahreddin, “Meslek ve Maksat”, *Şûra*, sayı 1, 1908, s.1.

matbaalarında kullanılan Tatarların “*Osmanlı Hurufatı*” olarak adlandırdığı nesih harflerle basılmaya başlanmıştır.⁴⁶

Dergi ilk sayısından son sayısına kadar aşağıdaki bölümleri devam ettirmiştir.⁴⁷

- 1) “*Meşhur adamlar ve önemli hadiseler: Bu babta eski ve yenilerden biraz büyük adamının tercüme hali derç olunur padişahlardan bahis idilindiği vakit memleketlerinin kısaca coğrafya ve tarihi söylenür.*” (Bu bölümde eski ve yeni önemli şahsiyetler hakkında yazılır ancak padişahlardan söz edilirken memleketlerinin kısaca tarihinden ve coğrafyasından bahsedilir.)
- 2) “*Makaleler: Bu babda edebi, tarihi, içtimai makaleler bulunur.*” (Bu bölümde edebi, tarihi ve toplumsal bölümler bulunur.)
- 3) “*Terbiye ve talim. Bu babda hıfzıssıhha, tedbir-i menzil, talim, mektep ve medrese, şakirt ve muallimlere dair bentler yazılınur.*” (Eğitim ve öğretim: Bu bölümde sağlık bilgisi, çocuk yetiştirme ve aile yaşantısı, mektep ve medrese, öğrenci ve öğretmenlere dair bölümler yazılır.)
- 4) “*Keşfiyyât ve ihtirâât.*” (Keşifler ve buluşlardan bahsedilir.)
- 5) “*Mütenevvi: Memleket içinde ve dışında olan her türlü haber ve malumat yazılınur.*” (Çeşitli: Memleketin içindeki ve dışındaki her türlü haber ve malumat yazılır.)
- 6) “*Takriz ve intikad. Yeni çıkmış eserler (kitaplar, risale ve gazete hem jurnallar) hakkında malumat virilür.*” (Beğeni ve eleştiriler, yeni çıkmış eserler (kitaplar, risaleler ve gazete hemde dergiler) hakkında malumat verilir.)
- 7) “*İcmal-i siyasi: Rusyanın içinde ve dışında olan iki haftalık siyasi haller kıskalık ile beyan idilinür.*” (Siyasi özet: Rusyanın içinde ve dışında meydana gelen iki haftalık siyasi durum kısaca beyan edilir.)
- 8) “*Murasale ve muhabere: Sual cevaplar ve her türlü mektuplar yazılınur.*” (Sorular ve cevaplar: Soru ve cevaplar ile her türlü mektuplar yazılır.)

Bu bölümlere daha sonraki yıllarda havadis, matbu eserler, matbuat hülasası ve hıfzıssıhha gibi bölümler ilave edilmiştir.

Şûra 1917 İhtilali’nden önce İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslümanların çıkardığı en uzun ömürlü dergi idi. 1908-1917 yılları arasında faaliyet gösteren dergi

⁴⁶ İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s.208

⁴⁷ Şûra Dergisi, S.1, 1908, ön kapak.

toplamda 239 sayıdır. Şûra Dergisi'nde 4.085 adet makale, şiir, kitap tanıtımı ve okuyucu mektubu yayımlanmıştır. Bunların içerisinde edebi, tarihi, eğitim, dil, felsefe, fenni, matbuat, sanat, iktisadi makaleler yayımlanmıştır. Dergi içerisinde bazı yazı dizilerinin uzun sürmesi sebebiyle okuyucular arasında anket düzenlenmiş ve gelen cevaplara göre devam edip etmeme kararı alınmıştır. Dergide toplam 880 yazarın makalesi yayınlanmıştır. Derginin yazarlarının çoğunluğunu öğretmenler oluşturmuştur. Derginin redaksiyon heyetinde Rızaeddin b. Fahreddin'den başka, Fatih Kerimi, Şerif Kemal, Zarif Beşiri, Cemaleddin Velidi, Yarullah Veli ve Kebir Bekir gibi şahıslar görev yapmıştır. Şûra Dergisi Türkçe çıkacağını ilk sayısında belirterek, Arapça ve Farsça olarak dergi idaresine gönderilecek yazıların basılmayacağını okuyucularına bildirmiştir. Dergi kapanana kadar dil politikasında bir değişiklik yapılmamıştır. Şûra Dergisi Osmanlıca ile karışık Kazan-Tatar edebi dilinde çıkarılmıştır. Remiyev Kardeşler Şûra'nın kalitesinden ödün vermemek için masraflardan kaçınmamış ve baskı kalitesinin daha iyi olmasını istemişlerdir.

Rızaeddin b. Fahreddin zaman zaman okuyucuların fikirlerine başvurmuştur. Dil, edebiyat, tarih ve dini-içtimai konularda müsabakalar düzenlenmiştir.⁴⁸ Şûra Dergisi'nin 1909 yılının 15. sayısının 467'nci sayfasında Til Yarışını okuyuculara ilan etmiştir. Rızaeddin b. Fahreddin'in 1909 yılında "*Til Yarışısı*" adlı yarışma düzenlemiştir. Düzenlenecek olan bu müsabakanın iki şartı vardı; makaleler edebi üslupta olacak ve saf Türkçe ile yazılacaktı.

Kalem Müsabakası (Dil Yarışısı) ana dilimizin kullanılmasına ve gelişimine katkı sağlamak, okur ve yazarların gayret ve heveslerinin artmasına sebep olması için Şûra idaresi bir kalem müsabakası açmaya karar verdi. Bu müsabaka, idarenin belirlediği 40 satırdan az ve 60 satırdan çok olmamak şartıyla ne doğrudan olursa olsun hiçbir yabancı söz karıştırmadan halis ve saf Türkçe bir makale yazmaktan ibarettir. Gelecek makaleler idare tarafından tetkik edilir ve birinciliği almış olan makale sahibine idare tarafından Şûra'nın güzel ciltlenmiş bir nüshası mükâfat olarak verilecektir. Makale de Şûra'da aynen yayınlanacaktır.⁴⁹

Matbaaya gönderilen makalelerden yapılan bir seçki Şûra'nın Til Yarışısı adıyla kitap halinde neşredilmiştir. Bu yarışmayla anadilin korunması ve dilin yabancı

⁴⁸ İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s.208-218

⁴⁹ Şûra Dergisi, "Kalem Müsabakası" S.15, 1909, s.467

kelimelerden kurtarılması amaçlanmıştır. Dergi sayfalarına yansıyan bir diğer konu da “Tatar mı, Türk mü?” olmuştur. Rızaeddin b. Fahreddin kendilerine Türk denilmesi taraftarı olduğu için ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Şûra’da yayımlanamayan bazı eserler daha sonra kitap haline getirilerek basılmıştır. Dergiye gönderildiği halde neşredilmeyen şiirler 1910 yılında “*Basılmayan Şiir Mecmuası*” adıyla yayımlanmıştır. İstanbul, Kahire, Beyrut, Medine, Paris, Viyana, Petersburg, Moskova gibi şehirlerden gönderilen mektuplar derginin çok geniş bir coğrafyada okunduğunu göstermektedir. Şûra 1917 yılına kadar neşredilen Tatar süreli yayınlarınca olumlu değerlendirilmiştir. Rusya Bilimler Akademisi’nin çıkardığı Mir İslam’a Dergisi ondan uzun alıntılar yapmış, Türk Yurdu dergiden övücü ifadelerle söz etmiştir. Dergi Sovyetler Dönemi’nde Milliyetçi, Burjuvazi taraftarı, Panislamist, Pantürkist gibi ithamlara maruz kalmıştır.⁵⁰

1917 Ekim İhtilali’nin getirdiği özgürlükler sebebiyle matbaa işçileriyle Zakir Remiyev’ in damadı aynı zamanda matbaanın müdürü olan Yarullah Veli arasında anlaşmazlıklarda artmıştır. İşçilerin maaşlarının verilmemesi ve yazarların telif ücretlerinin zaman zaman geç ödenmesi sebebiyle müdürün görevden alınması istenmiştir. Zakir Remiyev bunu dikkate almamış ve işçiler greve başlamıştır. Durumun ciddiyetini anlayan Zakir Remiyev, Yarullah Veli’nin yerine güvenilir birisini bulana kadar geçici görevine devam etmesini söylemiştir. Bunun üzerine işçiler grevi bırakarak işe dönmüştür. Yarullah Veli ise bu durumlardan sonra işçilerle daha da sorun yaşamaya başlamıştır. Yarullah Veli işçilerle ortak noktada buluşamadığı gibi matbaaya gelen yazıları aksatmaya ve işçilere de sert davranmaya başlamıştır. Bu olaylar sonucunda Vakit Matbaası’nı kapatmayı kafaya koymuş ve bunun için bir fırsat aramıştır. O dönemde matbaa işçileri maaşlarına yüzde yüz zam yapılması için protesto gösterisi yapmış böylece Yarullah Veli’nin istediği fırsatta doğmuştur. Çünkü 1917 İhtilali sonrası her şeyin fiyatı iki-üç kat artmış olmasına rağmen işçilerin maaşlarında zam olmamıştır. İşçilerin bu direnişi olumsuz sonuçlanmış ve işi bırakmışlardır. Bir hafta sonra diğer matbaadaki işçilerle anlaşma sağlandıysa da Yarullah Veli Vakit Matbaası’nın açılmayacağını söylemiştir. Zakir Remiyev durumu telgrafla başmuharrir Fatih Kerimi ‘ye bildirmiştir. İlk telgrafa cevap gelmeyince ikinci bir telgraf göndermiştir. Fatih Kerimi Vakit Matbaası’nı kapatmaması için Yarullah Veli’ye emir

⁵⁰ Muammer Göçmen, “Şûra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, s.235-236

vermiş, satma ya da kiralama işini varisler olmadan yapamayacağını varislerden Mithat Efendi'nin olmadığını söylemiştir. Ancak bu durum doğru olmamakla birlikte Mithat Efendi'nin vekâletinin kendisinde olduğu biliniyormuş. Neticede Yarullah Veli'yi işten çıkarmak isteyen işçiler işsiz kalmıştır. Gelişen olaylar sonucunda Fatih Kerimi de başmuharrirlikten istifa etmiştir. Başmuharrirlikten ayrılan Fatih Kerimi'nin yerine Yarullah Veli getirilmişti ancak iki ay gibi kısa bir zaman sonra 26 Ocak 1918 tarihinde Orenburg Müslüman Harbi Komitesi tarafından Vakit Matbaası kapatılmış ve bankadaki parası ile kâğıtları müsadere edilmiştir. Böylece Vakit Gazetesi ve Şûra Dergisi yayınlarına son vermek zorunda kalmıştır.⁵¹

Tezimizin devamında Şûra Dergisi'nde bir yılın tamamlanması ile yeni yılda yayımlanan ilk sayının ilk makalesinde bir önceki yıl hakkında okuyuculara özet bilgiler verilmiştir. Ardından bu bilgilerin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Makalelerin yazarları: Hucallah Abdullin Akyarı, Ahmedhan Biktimirov, Zarif Beşiri, F.Ş. Sürkün, Ahmed Tayfun, Çiçekof Hadi, Marde Âlim Muhammedof, K.F. , Ömer Sadık Ahut, Gabelhak Elsanavi, Nazır Havace Galcat, Hadi Atlasof, K. Kerim, Abdullah Ahmedî, M.R.M. , Hamidi Sadereldin, Muhammed Salah Azdanof, N.F. Şteinfeld, G.F. , Abdullah Şembanof

1909 Yılı Hakkında Bilgi:⁵²

Şûranın birinci senesi: 1908 yılında çıkmış olan Şûra Dergisinin tamamı idarede mevcuttur. İdareden gelip alacaklar için dergi bedeli 3 som 50 tin. Posta ile alacaklar için ciltlenerek gönderilmesini isteyenler için 50 tin eklenir.

1910 Yılı Hakkında Bilgi:⁵³

Şûra Dergisinin 1910'uncu senesi için Vakit Gazetesi ve Şûra Dergisini alacaklar için abone defteri açıktır.

Şûranın ikinci yılı dolup üçüncü yılına giderken, amacı milletimizin tarihi hakkında bilgilerin ortaya çıkmasına var gücünü sarf etmektir.

⁵¹ İsmail Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 244-246

⁵² Şûra Dergisi, S. 1, 1909, arka kapak

⁵³ Şûra Dergisi, S. 1, 1910, ön kapak

Şûrada ilmi, edebi, fenni, hem ahlaki ve terbiye dair makalelere geniş yer verilerek, okuyucuların beğenisine hizmet etmektedir.

Şûra'nın her sayısında önemli ve meşhur adamlardan birer zâtın durumu hakkında bilgi verilmektedir ki, bunu Şûra'dan başka yerde okuyup bilgi edinmek isteyenler için birçok kitaptan araştırma yapması gerekmektedir. Şûra'da siyaset ahvâli hakkında kısa bir şekilde muntazam malumatlar verilmektedir. Şûra'da yeni şairlerin seçilmiş şiirleri yazılmıştır.

Şûra ayda iki defa çıkıp her nüshası 32 beyitten oluşmaktadır. 1910'uncu yıl için sayfaları öncekilere göre yayınlananlar, basılan mümkün olduğu kadar dikkat edilecektir.

Şûranın yayımlayıcıları: Muhammed Şakir ve Muhammed Zakir Remiyevler. Yazarları: Rızaeddin Fahireldinof, Fatih Kerimof, "Dermend" Abdülrahman Fahreldinof, G. Batal, Birhan Şark, Z. Beşiri, Y. Akçura, Abdülrahman Saidof, Abdülkerim Saidof, Hadi Atlasof, M. Gafuri, Behram Big Devletşayof, M. Hadi, Emirelkuraşi, Mayan Abdullavel Alakavi, Muhammed Hadi Alatavi ve daha fazlası vardır.

1912 Yılı Hakkında Bilgi:⁵⁴

1912'nci yılı için Vakit Gazetesi ve Şûra Dergisini alacaklar için abone defteri açıktır.

Rusya'da her bir postanede Vakit Gazetesi ve Şûra Dergisine abonelik mümkündür. Abone olmak isteyen kişiler postaneye gidip para vererek adreslerini yazdırsalar da ellerine koyulup verilse de, bankaya makbuzlarını yazıp durup evvelki gibi idareye doğrudan para vermek mümkün olmayacak.

Vakit ile Şûrayı yıllık ayrı ayrı almak isterlerse beşer som, ikisini birlikte almak isterlerse dokuz som.

Adresi: Redaksiya adresi Vakit gazetesi Şûra dergisi Orenburg.

⁵⁴ Şûra Dergisi, S.1, 1912, arka kapak.

1914 Yılı Hakkında Bilgi.⁵⁵

15 günde Türkçe yayınlanan Şûra Dergisi'nin 1914'üncü yılı abone defteri yılı açıktır.

Şûra Dergisinin genişletilen yani programı boyunca ilmi, fenni, edebi, tarihi, dini ve içtimai makaleler bulunacak. Talim ve terbiye meselesine daha çok yer verilecektir.

Yıllık bedeli: 5 som, yarıyıllık 2 som 20 tin, üç aylık 1 som 35 tin. "Vakit" ile birlikte alacaklara da yıllık 3 som, yarıyıllık 2 som.

1915 Yılı Hakkında Bilgi.⁵⁶

15 günde bir çıkan "Şûra" Dergisine 1915'inci yıl için abone defteri açıktır.

Şûra mecmuasının genişletilen yani programı boyunca ilmi, fenni, edebi, tarihi, dini ve içtimai meseleler ile dolacak. Talim ve terbiye meselesine ayrıca dikkat edilecektir. "Şûra"nın yıllık hakkı 5 som. Altı aylık 2 som 60 tin. 3 aylık 1 som 35 tin. "Vakit" ile birlikte alacaklar 3 som. Altı aylık 2 som.

1916 Yılı Hakkında Bilgi.⁵⁷

15 günde bir çıkan "Şûra" Dergisine 1916'ncı yıl için abone defteri açıktır.

Şûra mecmuasının genişletilen yani programı boyunca ilmi, fenni, edebi, tarihi, dini ve içtimai meseleler ile dolacak. Talim ve terbiye meselesine ayrıca dikkat edilecektir. Hakkı 6 som. Altı aylık 3 som 30 tin. Üç aylık 1 som 70 tin.

"Vakit" ile birlikte alacaklara 11 som. Altı aylık 5 som 90 tin. 3 aylık 3 som 5 tin. Bir aylık 1 som 10 tin. Kâğıt ve başka malzemelerin fiyatlarının artması sebebiyle Şûra ve Vakit gazetesinin fiyatlarının da arttığı görülmektedir.

Neşirleri: Muhammed Şakir ve Muhammed Zakir Remiyevler.

Muharriri: Rızaeddin b. Fahreddin.

⁵⁵ Şûra Dergisi, S.1, 1914, arka kapak.

⁵⁶ Şûra Dergisi, S.1, 1915, arka kapak.

⁵⁷ Şûra Dergisi, S.1, 1916, arka kapak.

2. DEĞERLENDİRME

Hucallah Abdullin Akyarı tarafından kaleme alınan “Tatar Tarihi Hakkında”⁵⁸ makalesinde Tarih ilmi insanların hangi kavim ve kabileye mensup olduklarını bilmeleri konusunda yardımcı olur. Yazar Tatarlar için öncelikle Türklerin tarihini bilmesi gerekliliğinden bahseder. Bunun sağlanması için ilk olarak medreselerde tarih ilmini ve milli tarihi okutulmalıdırlar. Rusya Türkleri arasında Genel Dünya Tarihi, Kitâb-ı Mukaddes gibi kitaplar görünse de milli tarihleri hakkında kitapları olmadığından yakınılır. Hasan Ata Kadının Türk Kavimleri Tarihi adlı kitabı ağır dilde yazıldığından ders olarak okutmanın mümkün olmadığını, ancak başka kaynak olmadığı için muallimlerin bu kitabı okuturken gördükleri zorluklar ve meşakkatler dergiye konu olmuştur.

Türk Tarihi ile ilgili kaynak eksikliğine ve yaşanan zorluklara örnek vermemiz gerekirse Medrese Hüseyiniye’den görevli bir kişinin İbrahim Bigçantayofun kaleme aldığı eserini kaynak göstererek Toktamış Hanın kabri hakkında bilgiler verir ve konu mütalaa edilir. Buradaki meşhur halk Küçüm-Güçüm Han zamanındaki Tatarlardan kalan Han Mescidi diye anılır. Toktamış’ın Tumanda vefat ettiğine dair bilgi verilir.

Karamızın: Toktamış’ın vefat ettiği yeri Tuman olarak söylemiştir. Lakin Toktamış Han’ın Astrahan çevresinde ve vefatının da bu bölgede olması gerekir. Lakin bir sebep ile Tuman etrafına geldi mi? Bu meselenin onlar için ehemmiyetli olduğundan saygıdeğer "Şûra" da yazılması gerektiğini, İbrahim Efendi'nin verdiği bilgiler doğruysa nerden yazdığımı onlara söylese daha faydalı olurdu.

Şûra idaresinin cevabı ise; Ahmed Zeki Velidi Efendi tarafından yazılmış Türk Tarihi’nin bu doğrultudaki muhtaçlığını defetmesi gerekmektedir. Bu makaleyi biz, İbrahim Efendiye yazıp gönderip gösterdiklerinde, buna karşı İbrahim Efendi tarafından Ayna’da cevap yazılır. İbrahim Efendi cevabında: “Tatar Tarihi hakkında yazılan kitapların olmadığını, olsa da hikâye tarzında yazıldığını belirtir. Bu tarihi okutayım diyen kişi yabancı dildeki tarihlere müracaat edip türlüünden muvafakatince iktibas etmesini mecburdur.” Bundan beş sene evvel Medrese Hüseyiniye’de Tarih dersini verdiklerinde “Bu tarihe ait kitaplar gördüm mü?” şeklinde soru yöneltir ve onu kaynak tutar. İbrahim Efendi anlattıklarını öğrencilerin kendilerinin alıp yazdığını belirtir.

⁵⁸ Şûra Dergisi, “Tatar Tarihi Hakkında”, 1912. S. 17. s. 531-532.

Onlarda aldığı bilgiler doğrultusunda yazarlar. Sizin dediğiniz gibi doğru olmasa da fazla kaynağın olduğundan söz eder. Toktamış Han hakkında söylenen sözlerin kendisinin olduğunu, ne maksatla hangi kitaptan aldığı hatırında yoktur. Konuyla ilgili kitaplara bakarak bilgi verebileceğini yazar.

Medresede okutulan kitapların güvenilirliği hakkında Şûra Dergisi konuyla ilgili birinci elden kaynak olan yazarlara sorular sorup cevaplar almaktadır. Bu bilgilerin güvenilirliğini tespit etmek için çaba sarf edilir. Tatar tarihi ile ilgili kaynak eksikliğinin olduğunu ve bu konuda kitaplar yazılmasının zorunluluğundan bahsedilir.

Tumandaki Hristiyan evlerinden ve kiliselerinden söz edilir. Tumanda birçok Han Mescidi olduğunu, Kriysat içindeki mescidin kiliseye çevrildiğini daha önceden mescit olduğunu derinin altındaki kubbelerden anlamak mümkündür. Bu mescitlerinin bir yerinde kim tarafından yapıldığına dair bilgi bulunmaktadır.

Ahmedhan Biktimirov tarafından kaleme alınan “*Mişer yani Mişçarlar (Öz tillerince Mişer)*”⁵⁹ makalesinde Bugün Rusya Devletinde Türkçe konuşan, türlü isimlerdeki kabilelerde Müslümanlar çoktur. Bazılarının ortaya çıktıkları yerleri, hükümet kurup hayatlarını idare edip devam ettirenlerin tarihleri açık malum olsa da bazılarının tarihleri ise tamamen meçhuldür. Mesela Mişer taifesi hakkında Rus tarihlerinde hem de kendi tarihi kıssalarında açık malumatlara rastlanır ancak bulduklarına kanaat getiremediler. Gerçekler ancak ihtimalle bilinebilir. Konu hakkındaki belirsizlikleri matbaa vasıtasıyla mütalaa meydanına koyarlar.

Mişerler hakkında Rus menşesine mensup kaynaklardan yazmaya çalıştıkları görülür. Mişerler Mişer sözünü kendilerine uygun görmemektedirler. Ancak Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar isimlerini kolları ile göğüslerine vurarak iftihar ederler. Tatarlar’da aynı şekilde sinirlenerek Tatar sözünü özlerine mekruh görmektedirler. Bunda elbette bir sebep olması gerekmektedir. İslam dinini kabul ettikten sonra şimdi Tatar kelimesi Mecusi anlamı taşıdığından Tatarlara Müslüman diyebiliriz. Müslümanlığı kabul ettikten sonra daha önceki kullandıkları isimler yabancı gelmekte, o yüzden mi Mecusi adı taşıdığı için kabul etmiyorlar ya da cahiliye döneminden kaldığı için mi mekruh görürler? Tatarlar ile Ruslar arasındaki birbirlerine besledikleri

⁵⁹ Şûra Dergisi, “Mişer Yane Mişçarlar (Öz Tillerince Mişer)”, 1908. S. 14. s. 436-438.

düşmanlıklardan Tatar ismi sakıncalı geldiği için mi? Ne olsada Tatar diyip söylemek istemeyip, Mişerler’de bu sebepten dolayı Mişer sözünden kaçınmaktadırlar.

Mişerlerin dış görünüşleri beyaz tenli, saç sakalları sarıya yakın kıvılcık. Boyları uzun, görünüşleri sağlamdır. Konuşmaları katı sert, lakin konuşmalarında Rusça kelimelere fazla yer vermektedirler. Mişerler’de, Tatarlar ‘da çok becerikli olmalarının yanı sıra ticaret ve iş konusunda isimleri çok fazla anılır. Küçük yaştan itibaren her türlü iş ile meşgul olmaya başlarlar.

Mişerler Liflandya (Baltık Denizinden) Vladi Vasytoga Kadar, Rusya’nın her yerine çalışmak için dağılırlar. Ticari mallarını satmak için şehirden şehre dolaşmaktadırlar. Sabahın erken vakitlerinde tan ağarmadan evden çıkar iş bitince evlerine gelirler.

Mişerlerin kızları ve hatunları becerikli ve güzel olsalarda dış görünüşleri ve davranışları birbirleriye uyum sağlamaz. Mişerler Rusyanın şark kısmında Tambof, Penza, Ramazan, Nijegorod, Castroma, Samir, Saratov, Ufa, Orenburg ve biraz Kazan gubernası Çistay, Aspas, Çoyıl bölgelerinde yaşarlar. Buraya kadar yazdıkları yazarın hususi fikridir.

Rus mürihlerinin sözüne göre: Şimdiki Tambof ve Penza valiliklerinde Mokşi ve Tesni nehirlerinin kuzey tarafında 16. asırlarda Çarlık Rusya Tarihinin başlangıcındaki Fin kavmine mensup Mişçere diyen taifedir. Kazan alındığı vakitlerde İdil boyunda Bulgar ve Bortas taifeleri bu Mişçerler’de eski halk olsalar da yok olduklarından söz edilir. Kimlere ve hangi tarifelere karışıp gittikleri meçhuldür. Rus mürihleri bu doğrultuda hiç doğru bilgi vermezler. Fakat Tatarlar ile karışıp gidenlerin Müslüman olduklarına yer verilir. Nistoraya göre: Mişçereler mebri Arap tarafında olur. Mordova ve Çirmiş dillerinden ayırdı. Şimdiki Kasım şehri Mişer şehri olup, Knez Vasili Tömni 1452’nci yılda bir kısım Mişeri Ödilge Orda Şehzadesi Kasım’a verir.

Mişerlerin buldukları yerde nasıl, niçin yok olmuşlar, hangi taifeye karışıp gittiklerine dair açık malumat yoktur. İhtimal ile bazılarının Mordovalara karışıp gittikleri söylenir. Bunlar yok olan Mordovalar’dan Mokşi ismi ile ortaya çıkar. Mokşi ise ilk Mişerlerin bulunduğu yerde su ismi olarak geçer. Dimitri Donskoy ile Ryazan

Knezi arasındaki Kulikova savaşından sonra, Dimitri Knez Aleksandr Okajiçden Mişçir oblast⁶⁰ını alır. Bunda Moldovaların da katkısından söz eder.

Mişerlerin bazılarının Fin halkına mensup ve Fin diline sahip oldukları yazılır. Lakin Mişerler tekrar kendilerini Tatar diye anarlar. Tatarlar da onlara Türk der. Ruslar ve başka halklar ise Tatar diye anmaktadır. Mişer olarak adlandırılmasının sebebi Türkler kendilerini hem şehir ismi ile hem de yöneticilerin isimleri ile anmaktadırlar. İhtimalle bunlarda şehir isminde Mişer olarak anılır. Mesela: Özbek, Nogay, Çağatay, Ogurlar gibi hem şehir ismi ile (Ruslarını Moskof demek gibi) Bulgar, (Kasım şehri) Mişer, (su ismi) Tuman, (Tumanlar Tambokaski gubernasında çıkan halklardır.) diye söz edilir.

Zarif Beşiri tarafından 1. olarak kaleme alınan makalede “*Mişerler I Mişerlerinin Tatarlarge Münasebetleri*”⁶¹nden bahseder. Medreselerde öğrenciler arasında ayrımcılık olduğu, Mişer Talebesi ile Kazan Tatarları diye iki gruba ayrıldığı görülür. Tatarlar arasında birbirlerinin örf adetlerini, dillerini ve birbirleri arkasından konuşmak âdet haline gelir. Mişerler Kazan Tatarlarını tenkit etmektedir. Bundan anlaşılacağı üzere: Hangi milletten olursa olsun hangi dereceden olursa olsun kendi soyunu ön safa koymak ister. Fakat Tatarlar ile Mişerler arasındaki bu birliği kaybetmek kendileri için zararlı olmasından ötürü iki kavim arasındaki manasız tartışmaları bırakmak ve her iki tarafında dillerini ve birliklerini koruması gerekir. Lakin bu eskiden kalmış bir mesele olduğu gibi Tatar ile Mişerler arasında bir soğukluk olmasının nedenini sorgulamamız ve düşünmemiz gerekir.

Tatarların Rus lisanından hiçbir kelimeyi kullanmadığını, eğer ki sonradan kullandırsa da çok fazla kullanmadıkları görülür. Mişerlerin ise kullandığı birçok sözlerin Rusça olup, bu iki halk arasında asıl tartışma konusunun bu olduğu düşünülmektedir, bu durum artık köklenir ve değiştirilememektedir.

Eğer şimdiki Kazan Tatarları ile Mişerlerin milli olarak düşündükleri âdetler ve bundan başka eskiden kalma âdet ve geleneklerini karşılaştırsak bile birbirlerine muhalif olan yanları oldukça fazladır. Mişerlerin gerek din ve maarif konusunda olan hizmetleri gerek ticaret ve maişet işlerinde olan hareketleri Kazan Tatarlarına nispetle çok ileridedir. Mişerler kendi milli değerlerini ve namuslarını saklamaya özen

⁶⁰ Eyalet ve bölge anlamına gelmektedir.

⁶¹ Şûra Dergisi,” Mişerler I, Mişerlerinin Tatarlarge Münasebetleri”, 1910. S. 1. s. 5-6.

göstermemiştir. Bu konuyu destekler nitelikte Macarlı Müsteşrik Misaroş Efendi 'nin aşağıdaki sözleri yer alır.

Mişerler hakkında Macarlı Müsteşrik Misaroş Efendi, Mişer halkının başka Tatar kavimlerine nispetle Türk kültürüne yakın kavimler olduğu fikrini beyan eder. Ayrıca ticaret ve diğer işlerde de kararından dönmeyen bir kavimdir diye bahseder. Onların bu şekilde olmasında tüccarlıkla gelen farklı milletlerden aldıkları etkiyle ilim ve maarif konusunda farklı özelliklere sahip olması doğaldır. Kendi millet ve âdetlerini koruyamamasında tüccarlığın etkisi vardır. Onların çok iyi eğitim almasından dolayı bu sorunu çözebileceğine dair ümidi olduğunu beyan eder.

Her milletin tarihi, eskiden kalma âdet ve ahlaklarının dil ve maişetlerini araştırarak ortaya çıkar. Mişerler konusunda Macarlı Müsteşrik Misaroş Efendi Zarif Beşiri'ye araştırma yapması ve yazması için tavsiye verir.

Zarif Beşiri önemli işlerini bırakıp Mişer kardeşlerinin âdet ve dillerini, mümkün olsa eski eserleri de araştırmak niyetiyle Penza gubernasında Mişer botkası olan "Rahmanka" suyu boyundaki bir Mişer karyesinde kışı geçirmeyi niyet eder. Şûra yazılarını kabul ettikçe, ilk olarak Tambof ve Penza Mişerlerinin hallerini yazıp âdet ve dillerinin beyanından sonra son tarihi cihetinden malumatlar verir.

Zarif Beşiri tarafından 2. olarak kaleme alınan "*Mişerler II*"⁶² makalesinde Mişerler ve Çuvaşların bugüne kadar en çok kullandıkları şarkı ve eski âdetlerinin Rusya'nın kuzey taraflarında muhafaza edilmiştir. Bu bölgede bulunan Çuvaşlar ve Mişerlerin birbirine çok yakındır ancak hiçbirinin arasında Tatar kardeşlerinin olmadığı görülür. Ama başka taraflarda bulunan Mişerler ve Çuvaşlar, mesela: Samara, Saratof, Havalin, Çistay gibi yerlerde bulunanlar Tatarlaşmışlar yahut Ruslaşmışlardır.

Mişerlerin, Tatarlara nazaran Çuvaşlarla olan münasebetleri gereği âdetleri ve yaşama biçimleri daha yakındır. Zarif Beşiri bu sözlerinin ispatı niteliği olarak, kendisinin Mişerler arasına seyahati esnasında hallerini de yazma ihtiyacı duyar.

Kazan ve Moskova demir yolu üzerinde bulunan Şeyhran istasyonunda bulunan bir Çuvaş yurduna vardığında orta yaşlarında bir Çuvaş hatununun kendisini görünce sert bir şekilde ona "Hangi Tatarlardansınız?" der. Zarif Beşiri'de cevabında "Yenge biz Tatarız, cevati Mişerleri" sözlerini söylediğinde Mişer hatunu bu sözleri duyunca

⁶² Şûra Dergisi, "Mişerler II" , 1910. S.3. s. 74- 77.

yumuşar. Bu tepki bize Mişer ve Tatarlar boyları arasındaki ayrımlığı gösterir. Devamında Mişer kızları ve hatunları ile sohbetler gerçekleştirir. Bu sohbetlerin neticesinde Çuvaşların öz dillerini ve âdetlerini çok az bildikleri sonucuna varır.

Zarif Beşiri misafir olduğu evde Tatar yiğidi ile Mişerler hakkında sohbetler gerçekleştirir. Bu Tatar yiğidinin abisinin Mişerler'den kız istediğini ancak başlık parası için İstanbul'a çalışmaya gittiğini söyler. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Mişerler'de Türkler'de olduğu gibi kız isteme âdetleri benzerlik göstermektedir. Ardından evlenmek isteyen Mişer kızları ve Tatar erkeklerinin yaşadıkları zorluklardan bahseder. Başlık parasının ve âdetlerin fazla olması, evlilikleri zorlaştırmasına gençlerin evlenmeleri için yurtdışında iş aramasına ve yurtdışına gidemeyenlerinde borçlanmalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple başka milletten kız aldıklarında kendi geleneklerini kaybedeceklerine dair düşünceleri olduğu vardır. Zarif Beşiri makalenin sonunda ise Mişerlerin evlenmeleri doğrultusunda bulunan âdetlerdeki katı tutumları, millîlikleri konusundaki âdetlerine bağlılıkları konusunda bilgi verir.

Zarif Beşiri tarafından 3. olarak kaleme alınan "*Mişerler III: Millilikte Yalğış Yolları, Tilleri ve Asul Mükâlemeleri*"⁶³ başlıklı makalesinde Mişerlerin millilikte yanlış tutumlarından, dillerinden ve karşılıklı konuşmalarından bahseder. Mişerler ne kadar milliler? Kendilerinden çok farkı olmayan Tatarlara neden kaynaşmazlar? Bu Tatarların Mişerlere haksız yere bakmalarından mı kaynaklanır. Fakat onların millilik yolunda ufak tefek benzerliklerindedir bunu bilmeseler de önemli değildir. Mişerlerin millilik yolundaki asıl dikkat etmesi gereken konu dil meselesi ancak buna ehemmiyet vermezler. Bu durumda onların millilikte yanlış yolda olduklarını açıkça göstermektedir.

Bir milletin varlığını devam ettirmesinde etkili olan önemli unsurlardan birisi ana dilini muhafaza etmesidir. Ana dilini kaybeden bir millet öğretmensiz yetim kalan bir çocuk hükmündedir. Evvel milletini "Ölü ve ruhsuz, geride kalan kabiliyetsiz millet." diye tabir etmek daha doğrudur.

Mişerlerin öz dillerini gün be gün kaybettiğini, dillerine karışan en koyu dilin Rus dili olduğu görülür. Mişerler yedi yüzden fazla Rus sözünü kullanmakta ve bu duruma hiç ehemmiyet vermezler. Zarif Beşiri bu sebeple Mişerlerin dillerinin günden güne Ruslaştığını belirtir. Rusça bilmek önemlidir ancak ana dili kaybetmemek daha

⁶³ Şûra Dergisi, "Mişerler III, Millilikte Yalğış Yolları, Tilleri ve Asul Mukalemeleri", 1910. S. 4. s. 106-108.

önemlidir. Bunun içinde Mişer yiğitlerinin de ehemmiyet göstermelerinin önemini, Mişer çocuklarını da buna göre terbiye etmek gerektiğini ifade eder. Mişerlerin asıl dilleri ile Tatar dili arasında ayırım pek azdır ancak iki millet arasında soğukluk olduğunu için bu soğukluğun nereden geldiğini sorar. Hatta Mişerler'in asıl dillerinde Çuvaş sözlerinden başka, Tatar dilinden ayırmanın pek mümkün olmadığını yazar. Mişerler'in kelimeleri çok fazla kısalttıklarını hatta Arapça sözlerini de çok yanlış kullandıklarını hatta küfüre müteakip bulunan manalarda anlaşılır derecede kısaltıp söylerler. Mesela: “İnşallah”ı “İşallah”, “Allahuteala’yı “Alatelesi” gibi farklı kısaltarak kullanırlar. Makalenin devamında ise bu konu üzerine örnekler verilerek bu durumu destekler. Mişerlerin ana dile önem vermediği için günden güne Ruslaştığı ve Tatarlarla olan münasebetlerinden dolayı kendi öz benliklerini kaybettiği görülür.

Zarif Beşiri tarafından 4. olarak kaleme alınan “*Mişerler IV. : İftihar ve Hayal Postalıkları*”⁶⁴ yani İftihar ve Hayal Perestlikleri adlı makaleyi kaleme almıştır. Mişerler arasında kanun, edebiyatı cedide ve Kur-an-ı Kerim gibi dini kitapların yerini hurafeye dayalı hayali kıssalar almıştır. Kıssalara dayalı kitapların oldukça fazla yayılması itikatlarının bozulmasına sebep olur. Yazara göre: Mişerlerin ilim ve medeniyete olan ilgileri Tatarlar'dan daha fazladır. Kazan Tatarları boş vakitlerinde restoran ve benzeri yerlerde vakit geçirir. Mişerler zihinlerini genellikle bilimsel değeri olmayan kitaplarla doldurur. Mişerlerin kıssalara ve risalelere önem vermesi dinlerine ve itikatlerine olan önemini azaltmıştır.

Zarif Beşiri tarafından 5. olarak kaleme alınan “*Mişerler V: Taklid, Teklif ve Bayramları*”⁶⁵ adlı makaleyi kaleme almıştır. Mişerler'in en çok örnek aldıkları konulardan birisi özentî ve taklittir. Aralarından biri herhangi bir konuda bir şey yapsa ve davransa başkaları da o şeyin aslını ve ehemmiyetini, netice ve zararını hiç düşünmeksizin, para ve zamanlarını sarf etmektedir. Mişerler bu durumda daha çok dini şeylerden kuvvet alır. Mesela; bir köyde üç mescit olsa başka köylerde mümkün olanın üç hatta mahalle dolana kadar mescit sayısını arttırlar. Makalenin devamında ise Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramındaki geleneklerinden, bayramlarda yapılanlardan ve verilen sadakalardan bahsedilir.

⁶⁴ Şûra Dergisi, “Mişerler IV İftihar ve Hayal Postalıkları”, 1910, S. 5. s. 147-149.

⁶⁵ Şûra Dergisi, “Mişerler V Taklid, Teklif ve Bayramları”, 1910. S. 6. s. 173-175.

Mişerlerin birbirlerini taklit etmelerinden ötürü şimdiki örf ve âdetlerini anlamak konusunda yeni mi eski mi diye ayırım yapmamız oldukça zordur. Onların âdetlerinin doğrusunu önceki kuşaklardan öğrenmemiz gerekir. Mişerler’de en fazla Çuvaş âdetleri yaygınlaşmıştır.

Zarif Beşiri tarafından 6. olarak kaleme alınan “*Mişerler VI: Kızları, Hatunları ve İski Âdetleri*”⁶⁶ makalesinde Mişerlerin kızlarından, hatunlarından ve eski âdetlerinden bahsetmiştir. Bir toplumun eski âdet ve geleneklerini en iyi yansıtanın kadın ve kızları olduğunu düşünmekteyiz. Bunun sebebi Mişerlerin başka kavimler ile karışmaması hatun ve kızlarını başka kavimlerden kimselere verilmediği için âdet ve geleneklerini muhafaza ederler. Hatun ve kızlar eski adetler de görülen kötü yanların değişmesi için, köy kızlarının kendi davranışlarındaki sıkıntılarını görebilmesi için okuması gerekir.

Peygamber Efendimiz İslamiyeti yayarken kadınların âdetlerini kaybetme korkusundan dolayı İslamiyeti kabul etmediklerinden bahseder. Mişer kız ve hatunları evlendiklerinde âdeta atalarının satılık hayvanları, damatlarının kıymetsiz oyuncakları olarak görüldüğü, eğitimsizlikten dolayı alınıp satıldığı belirtilir. Babasının sattığı gence hiç karşılık göstermeden giderler. Mişer kızları evlendiği kişinin emri dışına çıkamazlar. “Ben alıcıya varıcı, kovucudan gidiciyim.” diye deyimleri bulunduğundan söz edilir. Eğer bir kız yahut bir hatun iffeti hakkında günah boyutunda bir kusur işerse, tüm insanların dilinde azarlanır ve aşağılır. Bir Mişer oğlunun oğlu olduğunda öz oğlunu buldu artık diye sevinir. Halk arasında falan kabileden ve falan nesilden derken “Falan halkından” diye tabir edilir. Mesela: “Beşir halkı”, “Yahya halkı”, “şalkay halkı”, “Akçura halkı” gibiler diye adlandırılır.

Zarif Beşiri tarafından 7. olarak kaleme alınan “*Mişerler VII: Talancı ve Sevdegerlikleri, Sefahat*”⁶⁷ adlı makalesinde bir milletin kadir ve kıymetini, namus ve izzetini kaybetmesinin iki nedeni olduğundan bahseder. Birincisi millette yağmacılığın çok olması, ikincisi de kadınların ahlaksızlığının artmasıdır. Bunlar millette ilim ve maarifin, maişet ve intizamın, hizmet ve içtihadın ne derecede olduğunu açıkça bildirir. Örneğin; toplumda hırsızlık ve yolsuzluğun çoğalması, tembelliğin artması toplumun ilim, bilim ve sanattan uzaklaşması o toplumda hırsızlığın, yolsuzluğun artmasına

⁶⁶ şura Dergisi, “Mişerler VI Kızları, Hatunları ve İski Âdetleri”, 1910. S. 7. s. 202-206.

⁶⁷ şura Dergisi, “Mişerler VII Tilenci, Sevdegerlikleri, Sefahat”, 1910. S. 8. s. 236-238.

sebebiyet verir. Çistay ve Havalin Mişerler'inin de ilim ve sanattan uzaklaştıkları görülür. Bunun yerine bu toplumlarda dilencilik ve ahlaksızlıklar daha fazla görülür. Çocukları ve kadınları dilencilığe sevketmektedirler. İnsanlara çeşitli yalanlar söyleyerek onları suistimal ederler.

Yazar Mişerlerin bu yağmacılık işindeki hünerlerini tüccarlık için harcasalarmış Yahudilerden bile daha becerikli olacaklarını belirtmiştir. Yazar Penza, Tambof, Simir ve Mollakos bölgelerine giderek buradaki durumlarını gözlemlemiştir.

Bütün Mişer milletinin izzeti nefsi ve namusunun bundaki kabahatlardan dolayı bu sıfatlara layık olmayan Penza ve Tambof hem de bir takım Simir ve Mollakos Mişerleri de "Hayırcılar" sözünü duymak durumunda kalmıştır. Yaptıkları işlerde, davranışlarda ve tüccarlıkta gayet maharetli olan Penza ve Tambof Mişerleri bu iki sığata layık olmadığı halde bu sıfatları işitmeye maruz kalır.

Bu Mişerler özlerinin Mişerliklerinden bu durumdan hoşnut olmazlar kendi öz Mişerliklerini bilir, gururlanırlar ve namuslarını saklar. Bu haksız durum karşısında Çistay ve Havalin Mişerler'ine gönüllerinden beddua ve lanetler yağdırırlar.

Zarif Beşiri tarafından 8. olarak kaleme alınan "*Mişerler*"⁶⁸ makalesinde Mokşili bir gencin Mişerler ve Tatarların aynı kavimden geldiğı hakkındaki görüşlerine yer verilir. Mordovadaki Mişerlerin tüccar oldukları konusunda araştırma yapar ve araştırma neticesinde Mişerlerin büyüklerinin tüccar olduğuna dair ipuçları elde edilir. Onlarla görüştüğünde Türkiye, Fransa, Bulgaristan, Almanya, Çin, Sibirya ve Yunanistan memleketleriyle ticari ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Bu makalede Mişerler'in önem verseydi tüccarlıkta Yahudilerden bile daha iyi olduğu görüşündedir. Onlar artık fuzuli masraflara ve gösterişlere önem veren bir halk haline gelmiştir. Mişerler ilim ve inanç konusunda bölgenin din adamlarını çağırarak meclisler kurup onlardan dua alırlar.

Yansi gubernasında F.Ş. Sürgün isimli bir yazar Zarif El Beşiri'nin Şûra'da yazmış olduğu "*Mişerler Makalesi Hakkında*"⁶⁹ makalede Mişer hatun kızlarını beyan ettiği yerde Kırgız kızlarının da hakları olduğunu cazibeli ve etkili görüldüğü şeklinde bilgiler verir. Fakat F.Ş. Sürgün Kırgız kızlarının hak ve hukukları hakkında bu görüşe

⁶⁸ Şûra Dergisi, "Mişerler", 1910. S. 9. s. 264-265.

⁶⁹ Şûra Dergisi, "Mişerler Makalesi Hakkında", 1910. S. 10. s. 304-305.

katılmamaktadır. Kırgız kızlarının evliliklerinde aile içi hukuklarında anlatılanlar kadar, pek hakları olmadığı konusunda görüşler belirtmektedir.

Kırgız kızlarının aile içi hukukları, kızın gelin gitmesi ve dünürler arasındaki örf adetler için eleştirel bir dil kullanır. Kırgız kızları ile eskiden kalma adetlerinden yakın kardeşler ve boylar arasında izdivaçlar olduğu görüşündedir.

Şûra Dergisi okuyucusu Ahmed Tayfun tarafından “*Kazan, Mişer Kavminin Asılları Kangı Taifedendir?*”⁷⁰ yani “*Kazan, Mişer kavimlerinin aslı hangi taifedendir?*” şeklinde Şûra idaresine gönderilen soru ve idarenin vermiş olduğu cevap yer almaktadır. Ahmed Tayfun “Fin kavminden olan “Macar” ve Jingerler itilaf edilmekte olan “Macar”lar ile bunlar arasında bir münasebet var mı? Macar ve Başkurd kavimleri Balamir ve Attila vakitlerinde mevcut mudur? Başkurd kavmi bu tarihlerde ne zaman görülmüştür?” sorularını Şûra idaresine yöneltir. Şûra idaresinin cevabı ise: Tarihçilerin zanlarına göre Macar (Madyar) ve Başkurd, bir kavmin iki türlü isimlerinden ibarettir. Fakat son zamanlarda Ural boylarında kalan Başkurd ismi ve Macaristan’da olanlarına Macar isminin verildiğini, ihtimalle bunların Balamir ve Attila kumandanlığında sefer ettiklerini ve Jingerya’da yerleşip kaldıklarına dair bilgiler verir. Başkurd kavmini ilk zikreden kişinin İbni Fazlan olduğunu, Bulgar Seyahatnamesinde Başkurdlar hakkında bazı şeyler yazdığını belirtir. Macarlar, Başkurd ve Mişerler’in Türk kavimlerinden olduğunu, muhtelif isimlerinden muhtelif kavimler olmadıklarını farz ettikleri görüşüne yer verir.

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F. tarafından 1. olarak kaleme alınan “*Bisermanlar I*”⁷¹ makalesinde Şimal Şerifine göre: Tarih ulemaları Bisermanlar’ın Rusya’nın gayri Rus milletleri arasında unutulmuş bir millet olduğunu belirtmiştir. Bisermanların Jatka vilayeti ve Glazofski bölgelerindeki sayısının on bin kadar olduğundan söz etmektedir. Bu kavmin hangi millettten olduğuna dair deliller bulunmadığından, bu millet hakkında söylenenler doğrusunda bunların Türkler olduğunu, daha doğrusu Bulgarlar’dan bir kavim diye söz edilir. Bisermanlar’ın tarih sahnesine ne zaman çıktığı ve hangi kavimden geldiklerine dair bilgiler yer almasa da 16-17’nci asır Rus seyyahlarına göre Jatka vilayeti ahalisi arasında Bisermanları göstermektedir.

⁷⁰ Şûra Dergisi, “Kazan Mişer Kavminin Asılları Kangı Taifedendir?”, 1910. S. 24. B. 760.

⁷¹ Şûra Dergisi, “Bisermanlar I”, 1912. S. 7. s. 206-207.

Bundan başka asker idaresi defterinde Bisermanlar'ın 1613 yılında görüldükleri hakkında bilgiler yer alır. Metinde “Biserman” sözü hakkında Büyük Petro zamanına kadar Rusların Müslüman olmayanları “Busurman” diye andıkları ifade edilmektedir. Bisermanlar'ın bir dönemler Müslüman olduğuna dair kuvvetli kanıtlar olduğunu lakin niçin başka Müslümanları Busurman diye anmamışlar? Şeklinde soru yöneltiştir.

Biserman sözü tamamıyla Fin sözü Finsk hareketlidir. Fin dilinin bir şubesi olan Madyar (Macar) dilinde Biserman sözü vardır. Yazar 1862 yılına kadar yazılmış kitap ve kamuslarda ne kadar araştırırsa da Biserman sözü hakkında doğru bilgiye ulaşamamıştır. Sonraki kamuslarda Biserman maddesinde yalnız: “Bisermanlar Moğol cinsinden? Vatika vilayetinin Glazof öyezinde⁷² falanca Julusatlar da Norveçli bir kavimdir.” olarak bahsedilir. Lafrennifinine göre: “Vatika vilayeti coğrafyasında yazdığı kitapta “Glazof öyezinde duran Bisermanlar'ın Çuvaşlarla benzeş olduğunu, Tatarlar ile ne zaman geldiklerini bulmak gerektir.” der. Ancak delil niteliğinde kaynaklar göstermemektedir. Arkeoloji görüşmelerinde Kazan Profesörü Simirnof'a göre: Bisermanların dilleri hakkında görüşler bildirir. Profesör Malyif on beş yıl süren antropoloji keşiflerinde eski Bulgar ve Çuvaş kabirlerini kazıp, cesetleri incelemede bulunur, yazar Malyif'in yapmış olduğu şeyleri Bisermanların tarihi için ehemmiyetli bulunduğundan kendisi de bu çalışmalar doğrusunda Malyif'in eserlerinden faydalanır. Kazan'ın “Arkeoloji, Tarih ve Etnoloji Cemiyeti” kendi bölgesindeki yabancı kavimlerin tarihine önem verip araştırma yapıp eserler verseler de Bisermanlar hakkında eserler kaleme almazlar. Bisermanlar hakkında yukarıdaki sınırlı eserlerde ve çok az sayıda yazılmış kitaplarda Bisermanlara yer verilir.

Örneğin bu kitaplar içerisinde: Zolotnitski, Siyitsin, Kuruptif gibilerinin ispat ve delilsiz: “Bisermanlar Çuvaşların yakın karındaşları belki eski Bulgarların neslindedir.” gibi sözlerine istinaden bunların yetersiz olduğuna dair kendi teftişleri ile bilgilere ulaşır. Bisermanlar Yazif, Nijni, Okan, Yumski, Bolizin, Ponın, Gyin, Löski bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bisermanlar kullandıkları bazı isimleri Ruslardan bazı isimleri ise Tatarlar'dan almıştır. Bu durumda Tatarlar ile Bisermanların birlikte yaşadığına delil oluşturur. Bisermanların atalarının isimlerinin Rusça olması onların Ruslaştığını belirtir. Bisermanlar da hatunların bazen erkeklerden çoğunlukta olduğunu, aile efradı ise her yerde oldukça büyüktür. Bu sayı 5 kişiden 23 kişiye kadar

⁷² 1929'a kadarki idari taksimatta, vilayetten daha küçük kısım, ilçe.

çıkabilmektedir. Orta halli olduğunda ise 10 kişi olmaktadır. Aile içerisinde çoğu anne, baba, çocuk, hatun ve torunlar birlikte yaşamaktadır. Ayrıca Bisermanlar hiç Hristiyan olmamış, onlar yaşadıkları dönemde Hükümet Hristiyanları diye anılmıştır şeklinde ifadeler yer verilir.

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F. tarafından 2. olarak kaleme alınan “*Bisermanlar II: Yurtları, Üy İçleri, Cihaz, Kuralları*”⁷³ makalesinde Bisermanların evlerinden ve yemek yaparken kullandıkları malzemelerden bahsedilir. Bisermanlar ev için “Üy” demektir. Bisermanlar “Çum⁷⁴” larında Jataklardan aldıkları “Komişka” isminde bir yemek pişirir. Bu âdetleri tarih cihetinde pek fazla eski bir âdettir. Bu âdetlerin Şark milletleri (Rusya Şarkı) zamanında alınmıştır. Bisermanlar bu âdetin Ruslardan alındığını kabul ederler. Bisermanlar, Jatakların âdetlerini, dinlerini hatta dillerini benimserler. Evvel zamanlarda Bisermanlar “Çum” sözünü ya Jataklardan ya özleri ile bir olan Julga boyundan gelmiş Tatarlardan alır.

Vatika bölgesinde yaşayan Bisermanların da bu mücadeleye katıldığı görülür. Buna delil olarak Tatarlar 13’üncü asırda Bulgar ittifakına katılmasının son zamanlarında İslam’ı kabul etmişlerdir. Buna delil olarak Bisermanlar atalarının yurdu olan Yezufski de hatırı sayılacak kadar İslam mezarının saklanmış olduğunu göstermek mümkündür. Yazara göre: Tatarlar kendilerinin hiçbir kavmini İslam dini ile kavuşturmamıştır. Bisermanların İslam dinini ya Tatarlar’dan önce ya da Tatarlar ile aynı zamanda kabul ettiği görüşüne yer verilir. Bu da Jatka vilayetinde değil belki de İslam’ın merkezi Julga boyunda mümkün olur.

Bisermanların evlerinin içleri Rus evlerinden hiçbir şekilde ayrılmamaktadır. Bisermanların beyaz evlerini Jataklarinkinden ayırmak ise mümkündür. Makalenin devamında ise Rus ve Jatak evlerinde olan birçok farklı özelliğe yer verilir. Son olarak Bisermanların ziynete pek fazla ehemmiyet vermezler ve evlerinin önünde büyüyen bir ağaç bile yoktur.

Ziraat kuralları büyük ve eski olup ya Ruslardan ya da yerli halklardan alınır. Tarımı ilk zamanlarda sofa ve ağaç tırmıktan ibaret, son yıllarda saban ile yapmaktadırlar. Tohumu 3 som 50 tine alırlar. Sebzeleri kendilerine yetecek kadar ekerler.

⁷³ Şûra Dergisi, “Bisermanlar II Yurtları, Uy içleri, Cihâz, Kurallar”, 1912. S. 8. s. 235–236.

⁷⁴ Çadır.

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F. tarafından 3. olarak kaleme alınan “*Bisermanlar’ın Taşkı Halleri; Giyimleri, İşleri, Halkları ile Maarif ve Mektep*”⁷⁵ yani Bisermanların dış görünüşleri, giyimleri, işleri, halkları ile maarif ve mekteplerinden bahsedilmiştir. Bisermanlar dış görünüşleri bakımından diğer kavimlerden ayrılmaktadır. Çoğunlukla orta boylu, kara saçlı, gözleri kara saman, başları dik, yüzleri uzun, Jataklarıninkinden güzeldir, gözleri Moğolların gözlerine benzememektedir.

Hatunları ve kızları dik boyludurlar. Bisermanların dış görünüşleri Tatarlar’a biraz benzemektedir. Hatun ve kızları işlerde çalışkandır. Az da olsa nikâhla başkalarıyla karışıkları için bunları ya Rusların âdetlerine ya kendilerinin âdetine göre yaparlar. Babalarından birisi Rus olduğunda bu âdette oldukları bilinmektedir. Bunun gibi Bisermanları asıl Ruslardan ayırmak oldukça zordur. Çünkü bunlar Vatika vilayetinde kabul edilmiş Hristiyan giyimlerini giyerler.

Bisermanlar bazen ak gömlek ile Tatar gibi ak giysiler giymektedir. Lakin hatunların giyimleri pek fazla acayıptir. Büyük bayramlar da bazı Biserman hatunları açık giysiler giymektedir. Bisermanların çoğunlukla eski âdetlerini bozduğu için kabul etmemişler. Bu giyimleri üst üste giyilmiş gömlektir. Makalenin devamında ise bu giyim tarzının nasıl olduğu hakkında detaylara yer verilir. Biserman hatununun en mühim ziyneti baş giyimidir. Bu baş giyiminde kızlar ve hatunlar, genç hatunlar ve yaşlı hatunlar arasında büyük ayrımlar vardır. Bisermanların ilimde yetenekli olduğu ve mektebe önem verdiği bilinmektedir. Bir vakitlerde başlangıç düzeyinde mektep görmüş yazmayı ve okumayı zor bilen Bisermanlar çok azdır. Hatunların ise hiç birisi okumayı yazmayı bilmezler. Biserman hatunlarından pek azı Rusça anlar fakat birisi Rusça bir şey söylese Rusça cevap veremezler. Hepsi Jatakça ve bir kısımda Tatarca’yı iyi bilmektedir. Erkekler ise Ruslarla çok konuştuğundan Rusça bilirler fakat Jataklar gibi aksanla söyleyemezler. Bazılarının da Ruslardan ayırt edemeyecek derecede Rusça bilirler.

“*IV: Din, Rivayet, Şom, Görezelik ve Sihir*” yani Din, Rivayet, Uğursuzluk, Büyü ve Sihir adlı makalede Bisermanların çoğunluğu Pravoslavdır ancak ne zaman bu dine geçtikleri bilinmemektedir. Harap olmuş kiliselerin yerine yenilerini yaptıklarını, bunların 100 yıl kadar öncesinde yapıldığı görülmektedir. Bisermanlar’da İslamiyet’in

⁷⁵ Şûra Dergisi, “Bisermanlar Taşkı Halleri; Giyimleri, İşleri, Halakları, Maarif ve Mekteb”, 1912. S. 10. s. 300-302.

izleri hala görülmektedir. Buna kanıt olarak ölen kişinin ardından imam çağırırlar. Yerli ruhaniler bu âdeti kaldırmak isteseler de halk bundan vazgeçmemektedir. Hristiyanlığı iyi bilen aileler arasında bu tür âdetler görülmez.

Ölen kişilerin ardından bazıları molla bulamazsa dua bilen insanları davet ederler fakat bunu Ruslardan gizli yaparlar sonrasında kiliseye götürüp defnederler. Bu âdetin tarihi ehemmiyeti vardır. Bisermanların Hristiyan olması onları İslami âdetlerden koparamamıştır. Sonraki vakitlerde Rus ruhanilerin baskısı ile İslam âdetlerinin birçoğunu terk etmek zorunda kalmışlardır. Şimdi ise bu bölgede sadece dua etme âdeti kalmıştır. Ölülerini yâd etmek için toplanırlar. Ölen kişinin kırkını çıkarırlar, hayvan keserler ve yemek yaparlar.

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F. tarafından 3. olarak “*V: Toy, Oyun, Şiir, Kürşelerine Karavları*”⁷⁶ adlı “Düğün, Oyun, Şiir ve Komşularına Bakmaları” makale kaleme alınmıştır. Bütün eski kavimlerde olduğu gibi batıl inançlara Bisermanlar’da da rastlanır. Açıkgozlü renklilerden korkarlar ve domuz etini yemezler, bunlarda İslam’dan kalan eski âdetlerdir. At etini yerler ve fal baktırma âdetleri vardır. Askere gitme ve Mecusi Bayramları ile ilgili ritüellere yer verilir. Çocuğunu nikâhlandıkları kişinin Bisermanlar’da her iki tarafın anne ve babalarının rızasına bağlıdır. Kız ve erkeğin birbirine muhabbet ve sevgileri göze alınmamaktadır. Düğünlerinde içki içme âdetleri vardır. Bisermanlar arasında birbirlerine Tatar isimleri ve lakapları vermek âdetler arasında yer almaktadır. Mesela: Guri Antogonof isimli bir kişi halk arasında “Amir” diye anılır. Mahsudof atalgan Mihayloflar, Süleymanof diye anılır.

“*VI: Til ve Tillerinin Harfleri*” olarak kaleme alınan makalede Bisermanlar’ın dillerinden ve alfabelerinden bahsedilmiştir. Bisermanların konuştukları diller bütün halinde komşu kavim dillerinden alınmış ya da yabancı kavimlerden alınıp Bisermancaya çevrilmiş sözlerden oluşmaktadır. Dillerinde Rus sözleri çoktur. Biserman sözleri ve kelimelerini bu dilden ayırmak zordur. Bunu yapabilmek için dil konusunda uzman kişilere ve böyle bir çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Jataklar ve Bisermanlar birbirinin dillerini çok iyi anlarlar. Bu Bisermanlarla Jatakların ya aynı kavimden olduklarını ya da Jatakların Bisermanlara etkisinin büyük

⁷⁶ Şûra Dergisi, “Bisermanlar”, 1912. S. 11. s. 339–342.

olduğunu gösterir. Bisermanların bölgeye daha sonradan gelmesi ve Jatakların dillerinin daha eskiye dayanması konusunda araştırmalar ve çalışmalar yapılmıştır. Bisermanlar Finli kavim değil başka bölgeden gelen bir kavimdir. Jatakların ise Finlerden gelmiş ve dillerini muhafaza ettiği konusunda bilgiler vardır.

“*Bisermanlar Kimler?*”⁷⁷ Olarak kaleme alınan makalede bir önceki sayılarda Bisermanların Jataklardan hususa Tatarlardan ayrıldığı söylenir. Bisermanlar ya Jataklarla ya da Tatarlarla kardeş ya da ikisi ile de kardeştir. Bunlardan ayrı bir millet olduğundan söz edilemez fakat Bisermanlar kendilerini müstakil bir kavim olarak sanmaktadır.

Bisermanların komşuları da eskiden beri onlara ayrı bir kavim olarak bakarlar. Bisermanların Vatika vilayetinde bilinmeleri Kazan’ın Rusların himayesine girmesinden çok zaman önce Vatika vilayetine göçüp gelen Karın Tatarlarının geldiği zamana rastlar.

15-16’ncı asırlarda Karın Mirzalarının yönetimi altındaki Bisermanlardır. İslamiyet’i benimseyen Karın Mirzalarının kendileri yanlarında Bisermanları da getirdiği bilgileri yer alır. Karın Mirzaları İslam dinini benimseyip Vatika vilayetine getirdiler. Tatarlar İslamiyet’i Julga boyundaki Bulgarlardan öğrenir. Bununla birlikte İslamiyet’i Bulgarlardan aldıklarını bildirirler.

Tipleri ve görünüşlerinden Bisermanlarla Tatarlar arasında akrabalık olmadığı görülür. Eğer aynı dine inandırlarsa ve beraber yaşadılarsa bunların akraba olmaları gerekir. Fakat bunlar hiç akrabalık kurmadılar. Bisermanlar bilakis Vatika vilayetine gelen Jataklarla akraba olur ve onların kıyafetlerini, yaşamlarını, ev şekillerini onlardan alırlar. Bunlardan anlaşılanlara göre aynı ırktan gelme ihtimalleri yoktur.

Tatarlar İslam dinini 1317 yılında Bulgarlardan aldılar lakin hiçbir millete İslamiyet’i yaymazlar. Mesela: Tatarlardan ayrılıp gelen Kalmaklar Mecusilerdir. Tatarlardan önce İslamiyet’le tanışırlar.

Bazı âlimler Çuvaşların Bulgarlardan geldiklerini söylerler. Bisermanların giyimlerinin ve kardeşlerin isimlerinin aynı olması Çuvaşlar ve Bisermanlar arasında yakınlık olduğunu gösterir. Fakat Vatika vilayetinde Çuvaşlar yoktur. Ama bunlar birbirlerine yakın değil baya uzaktırlar, uzun yıllarda birbirlerinden ayrı yaşadılar.

⁷⁷ Şûra Dergisi, “Bisermanlar”, 1912. S. 11. s. 342.

Bunların benzemesinin bir nedeni vardır. Bisermanların asıl vatanları Julga boyundaki Bulgarya bölgesidir. Lakin Bulgar Tarihi iyi bilinmediğinden bunu reddetmek mümkün görünmemektedir.

Çiçekof Hadi tarafından kaleme alınan “*Glazof Öyezinde Müselman Karyeleri*”⁷⁸ makalesinde Glazof öyezinde olan Müslümanların ne zaman bu bölgeye yerleştiklerinin tarihleri belli olmasa da, Kazan ve Kasım Savaşları sonucunda kalmış olan halklar olduğu fikrini belirten yazar lakin bazı yerlerde kadimden kalmış eski kabirlerin varlığından söz eder. Kabirlerin başlarında bulunan taşlarda ölen kişinin ne zaman vefat ettiğini ve öncesini tahmin etmenin mümkün olduğunu yazar. Türbelerin dağ üzerinde olduğu, yapılan çalışmalarda kılıç ve hançerlere rastlanıldığı ve savaşların yüksek yerlerde bile vuku bulmuştur.

Marde Âlim Muhammedof tarafından “*Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar I-II*⁷⁹ ve *III- IV*”⁸⁰ olarak iki ayrı makale olarak kaleme alınmıştır. Cayık boyundaki Müslüman Kazaçıların nerelerden geldiğinden bahsedilir. Cayık nehrinin başından Kaspi denizine dökülen yere kadar yerleşen Kazaçılardır. Cayık nehri boyunda Çirkas, Aygaryıl, Alabatal, Yastamak ve Nikol isimlerinde 5 tane Müslüman köyü bulunmaktadır. Bunların dışında Rus, Hahol bölgelerinde Kreşin köyleri yer alır. Bölgedeki yaşlıların ifadelerine göre 100-150 yıl önceleri Kazan bölgesinden Cayık bölgesine askeri hizmet için getirildiler. Ondan önce Kırgızlar ile Ruslar arasındaki sınır bölgesi güvenliği hizmetinde görev aldılar. Bölgedeki Kırgızlar ve Başkurdlar arasında mücadeleler yaşanmıştır. Cayık nehri Kırgızlar ve Başkurtlar arasında sınır teşkil eder. Bölgede bulunan Kırgız ve Başkurd halklarının Rusya'nın hâkimiyeti altına girmesi ile birlikte Kırgızların, Kazaçılar bölgesini işgali, hatunlarını, erkeklerini alıp kendileri ile birlikte götürdüklerinden ve onlara yapmış oldukları işkenceler anlatılır.

Sakmar boyunda Kazaçı köyleri oldukça fazladır. Müslüman Kazaçılar Kazan Dilini kullanır. Orenburg'dan yukarıda Cayık boyunda Kazaçı köyleri çok fazla ve bölgede Ruslar'da vardır.

Yazar 1913 senesinde Cayık boyundaki köyleri dolaşır ancak tek tek evlere girip konuşamaz ancak belli yerleri ziyaret ederek sorup gördüğü kişilerle görüşmeler yapar.

⁷⁸ Şûra Dergisi, “Glazof Öyezinde Müselman Karyeleri”, 1911. S.14. s. 430-431.

⁷⁹ Şûra Dergisi, “Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar I-II”, 1914. S.10. s. 305-307.

⁸⁰ Şûra Dergisi, “Cayık boyundağı Müselman Kazaçılar III”, 1914. S. 11. s. 327-330.

Genel olarak Kazaçlıların tarımla uğraşırlar. Bunların dışında ticaretle uğraşanlarda vardır. Yurtdışına ticaretle uğraşmak ve okumak için gidenlerin sayısı oldukça azdır. Köylerde de ticaretle uğraşanlar azdır. Sadece Kazan ve Kargalı bölgesinden gelen Tatarlar ticaretle uğraşmaktadır. Tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri gelirler hakkında geniş şekillerde malumatlar vardır.

K.F. kod adlı yazar tarafından kaleme alınan “*Polşe Tatarları*”⁸¹ yani günümüzdeki Polonya Tatarlarından bahsedilmiştir. Polşe Tatarlarının yaşadıkları köylerin, inandıkları dinlerin, atalarının Tatar, annelerinin ise Palak olduğundan bahsedilir. Tatarların ne zaman Estodzanka karyesine geldiklerine dair açık malumat bulunmamaktadır çünkü tarih ahvali ve geçmiş vukuatlarına dair kâğıtları mescitte saklanmıştır. Ancak yüz yıllar evvelki belgelerin telef olduğundan söz edilir. Rivayetlere göre: İki yüz yıl evvel Polşe Kralı Yan Sabieski Türkiye Sultan’ından yardım istedi ve Sultan seçilmiş askerlerinden gönderir. Tatar askerlerinden on yıl Kral Yan Sabieski’nin hizmetinde kalanlara imtiyazlar verir. Askerler asilzadelerin hizmetlerine girer hatta Katolik mezhebindeki Palak kızları ile evlenmelerine müsaade eder. Bu askerlerin bazıları ise hatunlarının ailesine katılırdı. Mesela; Lisofski, Boğdonoviç ve Romonoviç gibi Polşe Tatarlarının hatunları tarafından verilen ailelerdir. Vaktiyle beş bin kişi iken şimdiki varlıklarının bir düzine kadar kaldığını, Estodzanka karyesinde ise sekiz Müslüman ailenin yaşadığından bahsedilir.

“*Türli Bahisli*”⁸² başlıklı makale 3 ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu başlıklar ise: “*I Tiptarlar, II Malmij Şehrinde Müselmanlar ve III Tarançılar*” olarak yazılır. Ömer Sadık Ahut tarafından yazılan “*I. Tiptarlar*” bölümünde Virhoral öyevinde Açılı Julsatında 12 karyede bulunan Tiptar isimli kavimlerin yaşadığını, her karyede mescit ve mekteplerin olduğunu ve var gücüyle çalışmayı seven halklar olduklarından bahsedilir. Resmi yazışmalarda Tiptar olarak anılsa da kendilerinin Ur, Çirmiş ve Çuvaş olduğunu, sonradan İslam dinini kabul ettikleri rivayet edilir. Rusya Devleti ile Kırgız ve Kazak halkları arasındaki anlaşmazlıklar, hırsızlıklar ve yağmalar devam ettiğinden Rusya Hükümeti Cayık Irmağı’na halkların göçüp yerleşmesine karar verir ve bunu da bölgedeki halklara ilan eder. Kazakların yakınlarında olan Çuvaşlar’da İslam dinini kabul eder lakin bu dine ihtiyarı ile muvaffak olmazlar.

⁸¹ Şûra Dergisi, “Polşe Tatarları Varşavskiy Dnevnik”, 1911. S. 9. s. 286-287.

⁸² Şûra Dergisi, “Türli Bahisli I Tiptarlar, II Malmij Şehrinde Müselmanlar, III Tarançılar”, 1912. S. 6. s. 176-177.

Gabdelhak Elsasnavi tarafından yazılan “*II. Malmij Şehrinde Müselmanlar*” bölümünde ise Malmij’in 1816 yılında şehir olduğunu ve bu tarihten itibaren tüccarların yönetici olarak geldikleri yer olmaktadır. 1856 yılında Hacı Davud oğlu yönetici seçilir. Malmij’de askerlerden başka Müslümanlar olmadığından hastanelerde vefat eden Müslümanları Ruslar defnetmektedir. Müslüman askerler kabir yeri istese de Nikolay Klementiç’in karşı durması sebebi ile yer verilmez. Bunun üzerine Hacı Davud oğlu gubernatura yazıp kabirlik yer ister ve gubernatur yer verilmesi için emir verir. 1860’ıncı yılda Hacı Davud oğlu Mişçanların ödenmeyen vergilerini kendisi ödemek şartı ile yöneticilikten istifa eder, istifası da kabul edildiğinde Mişçanların bütün borçlarını öder. Son yönetici için Maçkara İshak Musa oğlu Ötemişef ile Şakir Ahmed oğlundan birini söylenir ancak bunlarda bu hizmette olmaktan utanırlar. Avrupa’da bunların ricalarını kabul edip yöneticilik vazifesinden azat eder. Malmij şehrine son asker 1858 yılında geldi. Bugünde Malmij şehrinde Müslümanların olduğunu, minaresiz olsa da mescitleri ve onun yanında mekteplerin varlığından söz edilir.

Nazır Havace Galcat tarafından kaleme alınan “*III. Tarancular*” makalesinde “Şûra’nın 1.cild 503’üncü sayfasında: Hitaylar Kaşgar memleketindeki “*Üç Turfan şehrinden Gulça üzerine altı bin aile hicret ettirildi.*” diye yazılır ve Hazır Hacave burada yazan “Üç Turfan” sözünün yanlış olduğunu belirtir. Müverrihin Kaşgar memleketinde kifayetsiz en doğru malumatı verecektir. Hitaylar “Üç Turfan” şehrinden değil belki de Kaşgar vilayetindeki şehir ve karyelerden altı bin Türk’ü göç ettirirler. Buradaki en çok göç edilen şehirler ise: Kaşgar, Aksu, Dolan, Hoten, Kote, Turfan ve diğerleri idi. Daha sonra Şûra’nın 2’nci bir cildinde Tarancı Türkler’inin 1864-70 yıllarında hem 8 bin ailenin kaybolmuş olduğunu hem de nüfus hesabında 50 binden fazla olmadığı beyan edilir. Yazar bu beyanda da yanlışlık olduğunu iddia eder.

Hadi Atlasof tarafından kaleme alınan “*Urlar Hakkında Tarihi Malumatlar*”⁸³ adlı makalede Şûra’nın 12’nci numarasında Şuşma Keripost Çirmişan Keripostlar aynı yerde Urlar hakkında bir soru sorulduğunu ve Şûra idaresi tarafından kısaca cevap verilir. Urlar hakkında şimdiye kadar doğru bir söz işitmediğini ve bu konuda yaşadığı üzüntüsünü dile getirir. Rusya Hükümeti’nin Urlar ve diğer halklar üzerinde bıraktığı etkiden bahsedilir. Rusya Urlar dışında diğer halkların birbiri ile olan münasebetine müdahale eder hem de bölgedeki hâkimiyeti sağlamak içinde olaylara dâhil olur. Urlar

⁸³ Şûra Dergisi, “Urlar Hakkında Tarihi Malumatlar”, 1909. S. 14. s. 432-434.

ve Keripostlar hakkında Rus ulemasından birçok profesörün Keripost ve Hisar ile ilgili yaşanan olayları anlatan son tarihi bir kitapta tarihi vakalarını kısaca bir haritada gösterir. Bu haritada Hisarlar ve Keripostlar hakkında çok fazla şey anlamak mümkündür. Makalenin devamında ise Milikof'un bu konuda kaleme aldığı mezkûr kitabının Gagavuz – İgorun Ansiklopedisinin 5'inci cildinin ve Başkiri 30'uncu cildinin Samara Gubernasında 560'ıncı cildinin aynı şekilde 86'ncı cildinin Cheremshanskaya" maddelerine müracaat etmeleri gerekliliğini ifade eder.

"*Polan Tatarları*"⁸⁴ hakkında kaleme alınan ve kim tarafından yazıldığı belli olmayan makale "*Polan Tatarları belki Litva Tatarlarıdır.*" diyerek başlar. Şûra'da Polşe Tatarlarının tarihi hakkında türlü rivayetlere isnat kılınıp yazıldığı malumatları verilir. Onun sözüne göre: Litvanya Knezliği'nde Tatarlar yaşar. Rusya'nın Rus, Palan ve Yetjig hudutlarını korumak için 40 bin kişi bulup getirildiğinden ve getirilen bu Tatarların Nogay olduklarından bahsedilir. Bu Tatarlar Litvanya Knezliğin de zorlu hizmetler gösterir. Knez bunları çağırdı ancak ümitlenmedi. Tatarların aralarında gerçekleşen en zor çarpışmanın "Garynjalar" Savaşı olduğunu ve birbirleriyle olan mücadelesinden bahsedilir. Bu Tatarlar beş beş Litvanya Knezliğine hücum edip, hazır ki Grodno vilayetinde duran Yatjig Mecusi kabilesinin tamamını yok ederler. Bu Tatarların Jitujatge döneminde Ruslar ile savaştığında hatta millettaşları olan Kırım Tatarları ile savaşında da oldukça fazla yararlılıklar gösterir. Jitujat, büyük başarılar gösteren bu Tatarlara hizmetlerinden dolayı Litva'da yerleşip kalmalarını teklif eder. Hatta Litva kızları ile evlenmeleri için müsaade verir. Çocuklarının da Müslüman olup atalarının ailesini benimsedi bunun üzerine 20 bini göç etmeyerek burada kaldı. Bu Tatarlardan ibaret olan Polaklar başta Tatarlar Polkı olarak anılsalar da özlerinde "Olan" yani yiğit diye anılmaktan Olanski Polak tabiri kullanılır. "*Yazara göre: Litva Tatarlarının kıskaca tarihi!*" diyerek aslında Astodzanku Tatarları hatta Polşe Tatarları diyerek anıldıklarını, bunlar ilk olarak Jitujatge tarafından çıkarılıp getirilen Tatarların halefleri olarak görülür. Bunların çoğunluğu Polanlar arasında durarak Palanlaşanlar, hatta başkalarının da Beleruslaşanlar olduğundan söz edilmektedir.

K. Kerim tarafından kaleme alınan "*Göçülüp Çokrandırılğan Tatarlar Kreşin Tarihine Ait*"⁸⁵ makalede yazar göçürülüp yerleştirilen Kreşin Tatarlarının Tarihine ait

⁸⁴ Şûra Dergisi, "Polan Tatarları", 1911. S. 10. s. 301-302.

⁸⁵ Şûra Dergisi, "Göçülüp Çokrandırılğan Tatarlar Kreşin Tarihine Aid", 1917. S. 19. s. 439-442.

detaylara yer vermektedir. Kreşin ismi ile yurtlarından göçen hatta kendi istekleri ile göçürülen Tatarların yaşamı her birimizce malumdur. Bunlar Rus mı Pravoslav mı sanılsalarda, özlerinde gerçek dinlerini İslam dini olarak kabul ederler. Yazar 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından ve 20'nci asrın ilk yıllarında Misyoner Cemiyetlerinin Kreşinlerinin Pravoslav dininde Rus mı gerçek manası ile nedenlerinden bahseder. Bütün Rusya'da hocalık yapan meşhur İlminski'nin gösterdiği yol ve kötü şöhreti yüzünden memleketteki Kreşinleri pek fazla Ruslaşmış olarak gösterirler. 1905 yılı bittikten sonra din hürriyetinin başlaması ile Ruslarda da İslam dinini benimseyenler oldu. İhtilal çıkması ile farklı dinde zorlanan kişiler kendi dinine geçerken Ruslar tarafından türlü zorluklar koyuldu. Yazarın makaleyi yazmasındaki amacı mümkün olacak kadar soruya cevap vermek ve okuyucuların sorularına cevap bulmasıdır. Kreşinler hakkında yukarıda verilen bilgilerin kaynağı 1914 yılında Kazan'da yazılan Nikolaskinin "Kreşinler" adlı kitabı gösterilir. Kreşinlerin 12 gubernaya 60 öyez içinde yaşadığını, 910 tane köy ve şehirlerinin olduğundan bahsedilir. Yaşanılan oblastlar ve gubernalardaki öyezlerin neler olduğunu isimleriyle birlikte bölgede yaşayan kişi sayıları verilir. Kreşinlerin çoğunluğunun Müslüman olduğundan ve belkide kendi benliklerini unuttuklarından söz edilir. Ondan sonraki Kreşinlerin çok az durduğunu, 2-3-4 tane gerçek Kreşin kaldığını bunlarında Rus yahut Müslüman olanların arasına dâhil olduğunu belirtir. Yazarın maksadı Kreşinlerin günümüzdeki halleri ile okuyucuları tanıştırmak olduğunu belki de tarihi cihetlerinde hangi yerlerde oturduklarını göstermektir. Kreşinlerin bulunduğu 910 tane bahsettiği yerleşim yerlerinde gerçek Kreşinlerden 10 tanesinin bile kalmadığını iddia eder. Kreşinlerin mektep hayatlarında Misyoner Cemiyetlerin ve onlarla beraber bulunan Çirkavların varlığının etkisinden söz edilir. Kreşinler Rus harfleri ile yazılan kitaplardan dil öğrenmektedirler. Kreşinlerin çaresiz şekilde Rusça bildiğini, mektepte alfabeleri Rus ve kitapları Rusça okuduğuna yer verir.

*Murasele ve Muhabere*⁸⁶ Abdullah Ahmedi adında bir okuyucu tarafından Şûra idaresine gönderilen soruyu içermektedir. Makalenin devamında ise idarenin verdiği cevap yer almaktadır. Bu yazışmanın üzerine ise bir diğer okuyucu Abdullah Sembenof'un "Rusya'da Bulgar Türkleri bulunan kişiler mi? Tatar bulması dürüst

⁸⁶ Şûra Dergisi, "Murasele ve Muhabere", 1917. S. 3. s. 70-71.

müdür? Halklar niçin bunlara Tatar deyib gülmüşler, bu mümkün mü?” Bu doğru ise cevap yazılmasını ister. Bunun üzerine de Şûra idaresi açıklayıcı bir cevap vermektedir.

*Murasala ve Muhabere*⁸⁷: M.R.M. adlı bir okuyucu tarafından Şûra idaresine iletilen soru ve cevabını içermektedir. Yazar Şûranın 419’uncu beyit dipnotunda: Kazanın alındığı son umumiyet ile Tatarları bölgeden göçer diye duyduğunu bu söze şaşırdığını belirtir. Şûra idaresi ise verdiği cevapta “*Şaşırdığınız Tatar kelimesini Müslüman manasında diye anladıkları sebebinden olsa gerek ki Tatar sözünden maksadının bu memlekete gelipte birkaç vakitler hüküm sürmüş ve sonra Moskova hükümetine yardım vermiş, Büyük Rusya Devleti’ni tahsis etmiş Moğollardır.*” diye bahseder.

*Murasale ve Muhabere*⁸⁸: Hamidi Sadereldin’in Şûra idaresine yazdığı “Şûra” da Başkurt, Mişerler hatta Ur ve Çuvaşlar hakkında malumatlar yazdığı halde Tiptarlar hakkında bir şey yazılmadığını belirtir. Yazar “*Bu Tiptarlar nasıl bir halktır? Niçin bunlara Tiptarlar denilmiştir?*” diye soru sorar. Şûra idaresinin verdiği cevabında: Tiptarlar Kazan tarafından göçüp bugün ki Perma, Ufa, Orenburg ve Samara gubernalarında oturduklarını bunlarında Bulgar ve Kazan Türkleri olduğundan bahsetmektedir.

*Murasala ve Muhabere*⁸⁹: Muhammed Salah Ezdanof tarafından Şûra idaresine iletilen Polonyalı Müslümanlar üzerine yazılan soruyu ve cevabını içermektedir. Yazar geçen yıl Şûranın 2. sayısında yazılan makalede Polşe Müslümanlarının Timurlenk vakasından sonra Litva Knezi Vytautas tarafından getirilen kimselerden ibaret olduğunu söylediğini ancak bu yılki 8. sayıda Yusuf Efendi bunların Kerim Müslümanları olduklarını belirtir. Yazar Şûra idaresine bu iki sözün hangisinin doğru olduğunu sorar. Şûra idaresi ise cevabında: “*Bu doğruda olan ihtilaf Rus Mürihlerinin ihtilaflarından dolayı eseri kadimden yani resmi kâğıtlara ulaşamadığımız takdirde tarihi riyakatlarının birini cerh ikincisini tercih etmek ile meşguldür.*” diye cevap verir.

⁸⁷ Şûra Dergisi, “Murasale ve Muhabere: Tatar Tarihine Hakkında Soray Hat Nem “Şûra” Cevabı”, 1909. S. 22. s. 695.

⁸⁸ Şûra Dergisi, “Murasale ve Muhabere: Tiptarlar Hakkında Soray Nem “Şûra” Cevabı”, 1910. S. 12. s. 380.

⁸⁹ Şûra Dergisi, “Polşa Müselmanları Hakkında Soray Hat Nem “Şûra“ Cevabı”, 1909. S.21. s. 665.

3. MAKALELER VE TRANSKRİPSİYONU

3.1. Tatar Tarihi Hakkında⁹⁰

Adamlarının medeni olarak yaşavlarını sebep bulgan nerse tarih ilmidir. Çünkü tarihge aşına olgan zatlar evvel zaman halıklarının felaketlerine ve yenüvlerine sebep bulgan naçar şeylerini anlarlar da anlardan saklanurlar.

Tarih ilmi kişilerinin nindiy kavim ve kabile mensub olduklarını, özlerinden nindiy padişah ve hanlar geldiğini, öz kavimlerinin nindiy din ile mütedeyyin olduklarını bildirir. Efendimiz (Sallallahu Aleyhüselam) ve sahabelerinin siyasi ve takavvi adamlar olduklarını, onların biraz zamanda İslam dinini bütün cihanga neşr ittiklerini tarih vasıtasıyla bilinedir. Binaenaleyh İslamiyet'inin şan ve şerefini himaye itmek ve ashabi kiram yolu ile gitmek için bizgede tarih mütalaa kılurğa gerek oladır.

Her kişiğe evvel kendi kavminin veya hususi kendi ata ve babalarının hallerini ve tarihlerini bilmek lazım olganlıktan, bizim içinde evvel kendi kavmimiz olan “Türk”lerin tarihini bilmeklik lazımdır. Bunun için in evvel medreselerimize tedrici surette tarih ilmini ve milli tarihimizi okuturğa teyüş buladır.

Hazırında bizim Rusya Türkler’i arasında tarihi umumiler, tarihi mukaddesler görinsede tarihi millimizden kitabımız yoktur. Hasan Ata Kadının Tarih Tavim Türkler’i bulsada, gayet çovalcak ve ağır kalem ile yazıldığından ders itüb okuturluk tevekküldür. Şuna görede malum efendiler bu bâbda hayli meşakkatler göreler.

“Medrese Hüseyniye”den kaytub gilüci bir efendi ile uçaşdığında (Minim) Tumanlı oluvuma karab bulsa gerek.) Toktamış Han’ının Tuman şehri yakında “Mançıl” karyesinde, Mançıl suvı boyunda medfun idigin, alan kabri malum idiğın “Tuman” kalesinde müşareliye hazretleri tarafından bana ayılğan mescidi olub karyesi ile beraber abi hem olduğunu söyledi. Buna teaccüb itüb min siz itgen Mançıl karyesinde kob zamanlar durmuş idim. Ne Toktamış Han ve anın kabri hakkında bir sözde işitmedim. Eğerde Toktamış Han’ının kabri malum bulsa idi illa nindiy töbesiz fikirler ve illa nindiy hareketler şa’i bulur ve : Toktamış isimli işan kabri imiş falan imiş! gibi sözler kob bulur idi, Tuman etrafında bazı bir karye mezarlarında biçareden gilgen Ebüleyt işan! Hatun

⁹⁰ Şûra Dergisi, “Tatar Tarihi Hakkında”, 1912. S. 17. s. 531-532.

evliya, kız evliya; deyüb kurbanlar boğazlasalarda kendi babalarımızdan olan Toktamış hakkında bir kelime olsun işitmedim” didim. Buna karşı, efendi özünün çamadanından olub “Hüseyniye” de Tatar Tarihi malumatlarından İbrahim Bigçantayof cenablarının imla yollu yazdırubda ağırından tashih itüb numara koya bargan defterini gösterdi. Muna min şul defterden göçürüb alğanımnı harfiyen yazan! “Toktamışın kabri Mançıl Karyesinde yatında bir iki evden merkep, yanında bir az ormanı bar; şunda Toktamış’ın kabri. Tatarlar’dan kalgan mescidler Tuman şehrinde kiblege karaganı halde oturalar, üylerinden Krisler yasaganlar. Bu mescidler Tuman şehrinde bulub birisi han mescidi deyüb yurtalar. Başkalarının isimleri yok. İbrahim 1720-1740”.

Muna işbu cümlelerini imlasında üzgertmiş yazdım.

Tumanda krisdan tövbenerak üy koyılğan Çirkev bar. Anı mundağı halık meşhur Küçüm-Güçüm Han zamanındağı Tatarlardan kalgan “Han Mescidi” deyüb yurtalar. Karamızın: Toktamış’nın vefat bulduğun “Tumanda” deyüb ayta. Lakin Toktamış Han Astirahan tirelerinde yürgen bulsa gerek idi. Vefatı hem şul yakda bulsa gerek. Yoksa nolur vaktinderak bir bir sebeb ile “Tuman” etrafına gildi mi? Bu mesele biznin için ehemmiyetli olğanlıktan muhterem “Şûra”da işbu hakta yazılma idi. İbrahim Efendi malumatı dürüst bulsa, kaydan istifade itdi iken bu da bildirilse faydadan hali bulmaz idi.

Hucallah Abdullin “Akyarı”

İdare: Ahmed Zeki Efendi Velidi tarafından yazılmış Türk Tarihi bu doğrudaki muhtaclığını def’i itse gerek. Bu makaleni biz, İbrahim Efendige yiberub görsettik, buna karşı, İbrahim Efendi tarafından yazılmış cevap işbudur: (Ayna) Alınarak öz tilimizde Tatar Tarihi hakkında yazılmış kitablar yok, bulsada hikayet tarzında yazılmış cayun hareketge ohşagan nerseler idi. Bu tarihini okutam digen kişi çet tildeki tarihlerge müracat idüb türlülerinden muvaffakatince iktibas iderge mecbur bula idi.

Mundan biş sene mukaddem medrese Hüseyniyenin heyet malumını (531. sayfanın sonu) Tarih dersini bana yükletdikleride bende önge songa berilürge mecbur buldum. Bu tarihge aid kitablar gördim mi? Anı mehaz tuttum. Şulay itüb benim mehaz tuttuğum kitablar esaslı on bolmasalarda yahşuk köbeydiler.

Şunlar arasında gerek kadarısını alub talebelarga söyle turgan idim. Şakirdler de özleri alub kalgan kadarısını yazub giterelerde ben anların inşalarını tashih ite idim.

Toktamış Han hakkında söylenen sözler şayed benimkidir. Nik kaysı kitabdan alғанım hazırda hatırımda yok. Kitaplar Karagan da tarihi ucrasa urınına yazarım.

“Tuman” da bir nice han mescidleri barlığı malum, hususa andağı kriysat içindeki zor Çirkevnin mescidden Çirkevge aylandırılğanlığı kiblege karagan mihrabından ve teri astındağı kümbezlerinden anlarga mümkün. Şul mescidlerinin birer yerinde kim tarafından bina kılınğanlığı yazılmagan miken.

İbrahim Bigçantayof. (532. sayfanın sonu)

3.2. Mişer: Yane Mişçarlar (Öz Tillerince Mişer) ⁹¹

Bugün de Rusya Devleti’nde Türkçe söyli turgan, türlü isimde kabilege bulungan müselmanlar kobdır. Bazısının çıkğan urınları, hükümet idare kılub maişet sürgen ve ömür itgen birlerinin tarihleri açık malum olsada bazılarının bütün bütüne mechuldur. Mesela: Mişer taifesi hakkında Rus tarihlerinin hem öz tarih kıssalarımızda açık malumat göre almadık. Görsekte yane işitsenin ikyatlargene bulganga kanaat hâsıl ite almadık. İhtimallige dürüst vakıanı bilüci bulur. Belki matbuat vasıtasıyla mütalaa meydanına koyarlar. Biz, Mişerler hakkında fakat Ruslar’ının asar itikatı mensub defterlerinden alub yazmak olduk. Zatan Mişerler Mişer sözünü özlerine nisbet itdiresileri kılmay. Hatta Mişer digeç açılğanalar. Ama Başkurdlar, Kazak ve Kırgızlar isimlerini yaratalar hatta kulları ile kükrelerine soğub iftihar iteler.

Hem Tatarlar da şulayuk açılğanalar, Tatar digen sözünü özlerine mekruh göreler. Bunda elbette bir sebep bulsa gerek... İslam dinini kabul itgenden son imdi siz Tatar (Mecusi) tevekkül müselman deyib itinüz! Digen sözler urınlaşılğından, cahiliyet zamanındağı atalğan isimlerini mekruh göreler mi? Yoksa Tatarlar’ının Ruslar ile saim uruşub turganda birbirisine düşmanlıklarından “Tatar” ismi katig doyulub mı? Ne bulsada Tatar deyib itdirasları kılmay. Hem Mişerler’de şulayuk açılğanalar.

Mişerler’inin tevessülleri aksal, saç sakalları sargılat ya kızıldır. Boyları uzun, yanaklarında hem özünce özleri sağlam bulalar. Soylaşuları katig lakin Rus tili kob katışkandır. Mişerler de Tatarlar da nasipte marifet artıda bulsada, suda ve iş doğrusunda kob derece alınalar, küçük yaşındanok her türlü iş ile şegallına başlılar.

⁹¹ Şura Dergisi, “Mişer Yane Mişçarlar (Öz Tillerince Mişer)”, 1908. S. 14. s. 436-438.

Mişerler Liflandya (Baltık Denizi'nden) alub juladı jastukga kadar, Rusya'nın her yerinde kesb kalır için taralğanlar, suvdaları kübrek arkasına menüfaktörini Tatar köterüb şehirden, şehirge yüriler. Süygen hünerleride kanajal çılak (Aygırıpçob) yürüciliktir. Göz gözi tura turgan evvellerinden naralub fakat ikün işi vaktinde yurtlarına kaytalar.

Mişerlerinin hatun, kızlarıda sağlam hem (436. sayfanın sonu) (Nere ve satijinnin) bulsalarda terbiyeleri yoklık sebebi tabia güzelliğini yoğaltalar. Mişerler Rusya'nın şark kısmında Tambof, Penza, Ramazan, Nijegorod, Castaroma, Samir, Saratov, Ufa, Orenburg ve bir az Kazan Gubernası Çıstay, Aspas, Çoyıl öyezi delerindedir. Bunda kadar yazdığımız hususi fikrimizdir.

Rus mürihleri sözine göre: Hazır ki Tambof ve Penza Gubernalarında “Mokşi” hem “Tesni” nehirlerinin şimal tarafında 16'ncı asırlarga Çarusya Tarihi başlangıcı Fin rugına mensub “Mişçere” digen taife bulgan. Kazan alıngan vakitler de İdil boyunda Bulgar ve Bortas taifeleri bu Mişçereler de eski halık bulsalarda yotalğanlar. Kimler ki ve kaysı taifelerge koşılıb gitgenleri meçhul kalmış. Rus mürihleri bu toğrıda hem hiç dürüst haber bire almay. Fakat Tatarlar ile koşılıb gitüb müselman bulganlardır deyib uylılar. “Nistora“ şahadetine göre: “Mişçere” ler (mebri) den Arab tarafında bulganlar urum, “Mordova” hem “Çirmiş” lerden tilleri ayırım idi. Hazır ki “Kasım” şehri Mişçer şehri bulub, Knez Vasili Tömni 1452'nci yılda bir kısım Mişerleri Ödilge Orda Şehzadesi Kasımge birdi, dider. (437. sayfanın sonu)

Turgan yerlerinde ne revişte niçün yotalğanlar hem kaysı taifege koşılıb gitgenler bunun hakkında açık malumat yoktur. İhtimal ile bazıları Mordovalarga koşılıb, gitgenler diler. Bunlar yotalgaç Mordovalar da Mokşi ismi peyda buldı (Mordova-Mokşi). Mokşi ise ilk Mişerler turgan yerde su ismi idi diler. Dimitri Donskoy ile Rehzen(Ryazan) Knezi ulıglarının Kulikova suğışından son.

Dimitri, Knez Aleksandr Vakaviçden Mişçir Oblastını aldı bunda bir az Mordovalarda bar idi diler.

Mişerler'in bazılarında Fin halıkna mensub Fin tilleride bar diler. Lakin Mişerler kayta özlerini Tatar diyib baralar. Tatarlar anlarını Türk diler. Umuma Ruslar ve başka halıklar Tatar diyib aytalar.

Mişer ataluğına sebep: Türkler’de özlerini hem krşelerini aralarındağa baş kişiğe nisbet bire turgan âdet bar. Mesela: zbek, Nogay, Çağatay, Ogurılar gibi hem şehir ismi ile de (Rusları’nı Moskof demek gibi) Bulgar, (Kasım şehri) Mişer, su ismi Tuman, (Tumanlar Tambokaski gubernada çıkğan halıklar). İhtimalke bunlarda şehir ismi ile Mişer analğanlardır.

Ahmedhan Biktimirov. (438. sayfanın sonu)

3.3. Mişerler I: Mişerler’inin Tatarlarge Mnasebetleri⁹²

Kulağımda Mişer laftı oynamakla yetim kkrekimde ihtiyatsız, bir trli iftihar ve gururiyet kalka. Fakat bu iftiharım cinsiyet davası, milli niza ve taassub gibi insaniyetsizliklerden pektir. Zata, Mişer halıkında bu tefahr umumi bir tabiat olarak eskiden kangı sanub kalmıştır.

Yaş vakitlerimde medresede okuduğumuzda, Mişer talebesi ile Kazan Tatarlar’ı tesmiye edilmiş. Tatar talebesi arasında, birbirinin adet ve tillerin tenkit idüb nizalaşmak birbiri artlı bulub durmakta olub âdet hkman almış idi. Mişerler ise, Kazan Tatarlar’ının asul mkâlemelerin Kazan Tatarlar’ı tenkit etmekte idiler. Mundan anlaşıldığına göre: Her millet cins, gerek nindiy derece medeniyette olsada olsun özinin insanlan soyu ve şunu algısofğa koyası giledir.

Tatarlar ile Mişerler arasında bunda tartışılarının buluy arada birlikti yogaltmak ve evvel ise bizim içün mutlaka bir zarar olduğundan tiri, andı manasız nizalarını taşlamak makul ve tillerimizni birleştirmek saadetinde olmak teyüşli idigi her iki tarafının ümidi ve telakkidir. Lakin bu eskiden kalmış bir dava olduğı gibi Tatarlar ile Mişerler arasında, evvel de bir sovıklık olduğında fikrimizden geçer midir?

Asıl halini tetkik içün karagan vakitte, Tatarlar’ının Rus lisanından hiçbir lafzını istemâl kılmavları ve sonrak vakitte istemâl kılurğa başlamış iseler de henüz az buluy hattı Rus lisanlarını tillerinde mahrecde zayıflık grsenuy; Mişerler’inin ise kob lafızaları Rusça olub, asul mkâlemelerin şuna müşabih oldukları bu iki cinsinin arasında munasebetinin yoklagan, olduğı takdirde de yerak tamerralardağına olduğını, günlüğe saladır.

⁹² şûra Dergisi,” Mişerler I, Mişerlerinin Tatarlarge Münasebetleri”, 1910. S. 1. s. 5-6.

Eğer hazırki Kazan Tatarlar'ı bilen Mişerler'inin milli sanalğan adetlerinden başka, eskiden kalma adetlerin turmuşların çağışdır bilüb karalsa birbirisine muhalif olan şayaru bik kobdır. Mişerler'inin gerek din ve maarif toğrusunda olan himmetleri ve gerek ticaret ve maişet işlerinde olan hareketleri olsun, Kazan Tatarlar'ına nisbetle, pek kob derecede aldadır. İşte benim bir kadar mağruriyetimde bundandır. Zata bu, Mişer cinsinde umuma bar olub Mişerlikler'in seviyeler ve özlerinin namusların saklamak yolında anlagan ve güçleri bitgen kadar ictihadlarında kızgancılar.

Benim bu sözlerimni Mişerler de Tatar kardaşlarımıza düşmanlık ve karin gözleri var iken, fikri yoluna haml itmesünler. Mişerler hakkında az çok malumat ciyub yazmaga beni mecbur iden nersede, iftiharımını kuvvetlendirmege sebep olan, Macarlı Müsteşrik Misaroş Efendi Cenablar'ının tavsiyeleridir.

Misaroş Cenablar'ı, anın bilen bir kadar vakitler meclisdaş oldukum zaman, söz sırasında, “Rusya’da umuma Tatar isimletmiş Ehli İslam arasındağı kavimlerinin kaysı tarike mal ve ulum-maarifge müstaiderek.” idiğı hakkında bendelerine bir sual takdı. Lakin ben, ulum ve maarifte tuba ve tecrübeden boş hem de milletdaşlarım arasına az ihtilatlı olduğumda bu suallere kat’i cevab virmegini üstime (5. sayfanın sonu) ala almadım. Şulayda bulsa yuğarıda yazılmış fikirlerimni beyan sonunda tahmina Mişerler bilen Kazan Tatarlar'ı oldukan söylemeye cesaret itdi.

Müsteşrik cenabları, Mişer halıkının başka Tatar kavimlerine nisbetle Türki maarifge müstaiderek kavimler idigine doğrulagan fikri varılğan beyandan sonra anlarını sevdager, gayru işlerinde sebatlı bir kavim ölüleriyle istihsân itdi. Nik barı anlarının ticaret başka milletlere artık aralaşdığından muna kadar ilim ve maarifte sakat olduklarından naşi tillerin yoğaltmak ve anı anlamak gibi hallerinin gene hemen şöyle vardıkta istikbal için korkunçlı idigen söyledi. Hem mamafih anlar bu arada yahşuk okuga yabışmış olduklarından bununda çaresine girişürler ümidinde idiğini beyan itti.

Müsteşrik cenabları bina bir hizmet yoklamak niyetinde idiğini bildirmek istedi. Bu gibi büyük zatlarının hizmetlerin koldan geldikde geri kaytarmak elbet ağır iştir. Fakat bizim kolımızdan, munda zatlarının tileklerine niyetti hizmet kıla bilsün iken! Bu fikrimni elbette anada anlattım.

“Çuvaşlar” hakkında “Şûra”da yazdığım şeyler, toblı tarihlerinden altun yazılmavi bilen birebir, anlarının asıl ve nasibleri hakkında olmay belki öz tecrübe ve tetkiklerimden ibaret olsada Müsteşrik Efendi bunlarının tarih için büyük bir yardım

idiğın söyleb “Mişerler” hakkında da şuşı revişli nerseler yazmağını zararsız olduğın beyan hem tavsiye itti.

“Her milletin tarihi, anlarının eskiden kalma adet ve ahlakların, til ve maişetlerin tikşirmek bilen meydanga çığadır. Bina aliye “Şûra” jurnalı gibi ehemmiyetli sahifelere malik olduğunuz halde bir kadar ağırlıkları tahammül itmemek siz gibi ictihad ahaline yazıktır.” cümleleri benim yaş ve heveskâr gönlümni oçündürdi.

Zata ben bir yaş bala hükmünde men ve matbuatta itibarımdan zaif. Hakkıyla at oynatmaga kadar da olmasığımdan bonırdıga çalışsamda, bu hakta korç kalmaları bilen matbuat sahifelerinde türlü oynatub: “May sakat büyüklere yol bir!” demek zamanları olmadığından bugüne kadar bu halinin ümidide görilüb turmadığından cesaretimi felaket idim. Bina aliye, bir kadar mühim işlerimini koyub Mişer kardaşlarımmının âdet ve tillerin, mümkün olsa eski eserlerinde tikşermek niyetiyle, Penza gubernasında, Mişer botkası olan “Rahmanka” soy boyındağı bir Mişer karyesinde kış geçirmek niyetin tuttum.

Benim munda Mişer kardeşlerim bilen aralaşub sadedimini icraga yayışdığıma bir kadar günler buldı. “Şûra” sahifeleri kabul ittikçe, ilk evvel mundağı Tambof ve Penza Mişerler’i hallerinden yazub adet ve tillerin beyandan son tarihi cihetinde bir kadar malumat birüb Mişerlerlere münasebetleri olan “Macarlar” hakkında da bir kadar yollar karalamak ümit ve emelimdir. Fakat cenâb-ı hak toğrı fikir virsünde maksadımı ve solmanı nasib eylesün...

Zarif Elbeşiri. (6. sayfanın sonu)

3.4. Mişerler II⁹³

“Gönül bilen tutaşımgan göz, butak dişki.” digen makalenin dürüstlüğüne bugün artugrak tüşündüm. Min özim, Mişer balası, Mişerler arasında tovıb Mişer balaları bilen oynab üsdim. Lakin Mişer adetlerinden hiç birisi diyorluk hatıramda kalmagan. Bari kürşe abimizinin, başına “calma” atalgan uzun ve keyin ak bevizlerini çalgab yorganında göze aldım tura. Evvelde, abinin, mini soykanlıkları, kayak suğanlar birüb görsetgen yahşilikleri isme tüşüb, bütün turuşı bilen canlı kartına revişinde bulgan sureti göz

⁹³ Şûra Dergisi, “Mişerler II” , 1910. S.3. s. 74- 77.

aldıma tüşkaçıkna, Mişer karçaklarında “Calma!!” beylev âdeti barılğan hatırıma getüredir. Zatai min artuk Tatarlaşdığımın, özimde Mişer balası idiğime alamet bulğan hiç duyarlık derecede bir adet tab’a almım ve şulayuk başkalarında size almaylar. Tik, Mişerler arasına kılınacağına, bütün gönlüm hoşlanub peşkan sügen aşavımığına, nindiy Mişerlik adetlerinden tabia bulğan bir adet barılğan bildirdi. Mişer halıkı umumiyetle peşkan sügen aşar için can analar. Bu Çuvaşlarda da şulayuk.

Mişerler ve Çuvaşlar’ının en kob bulğan cırları ve eski âdetlerinin bu gününe kadarı saklangan orınlarında Rusya’nın şimal tarafındadır. Bu tarafda bulğan Çuvaşlar bilen Mişerler bibirisine bik yakın bulub hiç birisinin arasında Tatar karındaşları yokdur. Ama başka taraflarda bulğan Mişerler ve Çuvaşlar, mesela: Samara, Saratof, Havalin, Çistay gibi cirlerde, bularnak Tatarlaşkanlar yahud Ruslaşkanlar.

Binaaliye, Çuvaşlar hakkında kübrek şimali Çuvaşlar ahvalinden yazdığım gibi, mundada şimali Mişerler halinden yazunı muafgaraf tabdım.

Mişerler’inin, Tatarlarga karaganda, Çuvaşlarga bulğan münâsebetleri, gerek turmuşda ve gerek adetda bulsun bik yakındır. Şuşı sözlerimini isbatka, baytagına faidesi bulğanlıktan, öziminin Mişerler arasına seyahatim esnasında bulğan hallerimini biraz yazub gitmek bulam.

Kazan ve Moskova temir yolu üstünde bulğan “Şeyhran” istansesinde birer giç konmak matlubim bulduğundan fatir azlarga lazum görüldi, bir Çuvaş yurtına barub nerse kaldığımda, orta yaşlarda bir Çuvaş hatunı geçkine gene nerze tişkinden başın tagub, bizini Tatarlar zan itdigiden bulsa gerek, kati gönülden çıkğan tavış bilen: “Kaysı evvel Tatarisiz?” didi. “Cengay biz Tatar tevekkül, cevati Mişerler’i.” cevab. işitgeç citkeynin sözleri yumuşakga eylesede, (74. sayfanın sonu) nindiy işli, kim balası, fayda baru hakkında uzak suraşkaçığına: “Birden Mişer ve ikinciden şarkı abazı balasıda bulgaç açık yüz bilen kabul itemez indi.” didi.

Çuvaşlar’da özine kılğan kişini gene tevekkül belki yolda ucragan kişinide, naçar işli bulmasın havfiyle, türlüçe sualler bilen tedkik âdeti umumitle bardır. Alar, bu adetleri bilen, Kırgız, Kazak halıkına ohşiler. Kazaklar’da da özgan bargannı toktanub soraşmı yibarmak yoktur.

Mezkûr Çuvaş hatunı, bizinin kürşe evladın gitgenlikten, Tatarcaga bik usta bulmakla beraber yaş vaktinde, ittıkası bilen bizde, bir niçe mertebe çayda açkan iken.

Muna şunun içinde, evvel, mina niçin ihtiram iterge bilmey idi. İhtiramına sebep iki türlü nerse bulduğı: Biri de Mişerliğim ve biride itikamının ikmek, tuvızıdır.

Özinin toğıgan taşlı minderlerin baş üstüne salub sarı tonın üstüne baba ve herketinde: “Ey bizinin anav!” Mişer’den bir de kayıt mı? idi. Evvel bizge Mişerler gileler idi. Mişer kızları bilen giç oturişa idik, Mişerce beyitler (Cervler) ite idik. Kızaçaklarım kazır tüşte görgen ve ahitler gene bulub kaldı... Munda gilgeçlerde Çuvaş tilin öğrenme almay ibdareb bitdim.*⁹⁴) Mundan Çuvaşlar, Tatarca bik az bileler. İlk Çuvaşlarda Mişerce beyitler ayetlü bulub bütün gönlün öze idi. Hazır zaman bütünley bozuldu indi. Alarının birisiden kalmagan” sözlerin tekrarlab gözyaşları bilen zarlına ve: “Bizinin Çuvaşlar öznesiz cirlerge cömertlik kılmaganın sizde bile turgansız eğer siz, bizinin canımız tartgan Mişer bulmasanız, min özim yata turgan minderlerimini tizgene sizge birir idimmi! Neli bari mundagı Çuvaşlar’da Mişerler için üzilib turalar. Kayın atamda “Mişerler bulsa görsünler” deyüb sözünün kıluga açık yüz birdi.” diye kılumızga niçün manevi niyetin bildire, hatununın irge kızı “Atana” da, bizge niçün hürmet koyarga bilmey yüri idi. Bu ise, Çuvaşlar bilen Mişerler arasında kalbe bir münasebet baralgan bildirse gerek.

Bu yazıtta vakit, yukarıdağı hallerini mulahaza kılub barmakda idim, karşımda oturgan, bir Tatar karçağı yanına yaşınna bir Mişer yiğidi kılub oturdu. Tatar karçağı bu yiğidinin katı tilinden, Mişer idigin anlağaça: “Cigitsiz kayda barasız?” sualin birub: “İstanbulga abikay” cevabın aluyna bütünley acilendi ve mina karab, tahkiran bir teviş bilen: “Anda nişleb yüri iken indi bu Mişer.” diye Mişerler’ini naçar bir halık zan itdigen anlandı. Abinin tarifince: Mişerler gayet calkav, kişi arasına katnaşa almasalık pis bir halık bulduğundan, munında şundı hebit İstanbul’ga baruy fevkialada bir vakıa özinin İstanbul’a başlab baruvının sebep. söyli başladı: “Muna şakird! Bizde en kayun nerse oylanu evvel, mini yigirmi birge caklı çıkmagan togan, ösgen ilimden çığub on yıllar cayıtta yürürge mecbur itti. Saldattan kalgaç oyalanurga tilesemde, kız beraberine birerge teyüş bulgan sekiz yüz somnı birerge atamnın gücü yetmedi. Bina aliye min çitge mal tabarga çağub gitüb, yüri iki yıldan süren İstanbul’a barub çıktım. Anda sekiz yıl mih bilen suda itgeç kaytub oyalandım.”

⁹⁴ *Erum, göbine suvi boyunda Çuvaşlar, öz tillerin bik az bileler.

Bu yiğidinin, kız beraber yane sekiz yüz som birüyne acısunub, min: “Nik evvel kadar kıymet” yoksa soykan kızınınıgana almak buldun mı?” didim. (75. sayfanın sonu)

Evvel: Ey şagird, kayda evvel söygen kız! Nindiy bulsada yaragan bulur idide, şundan kimene taba almadım. Bu neli orta bahasıgane bizde kızlar min ya min yarım som bula. Şuna görede Mişer yektaları tizgene üylene almaylar.

Min: Son evvel akça kız anasına bulamı? “Evvel: Yok, belki toy rashudine. Birine bulanlarına bina” didi ve bu âdetinin naçarlığın şuşı sebebe görede, kızlarını özi tilenegen boy yektalarıge kal ornına sanub bütün saadetlerin viran itkenliklerin beyan iderke başladı.

Min: Son alay bulgaç nige elle nikdar mallar töküb Mişer kızını alasız, Tatar’da bitkenimni kız.” didim.

Evvel: Ey şagird! Öz cinsinden ayrılı kadar ağır iş dünyada barmıgan!” didi.

Bu efendinin böyle beyanatın mundağı Mişerler arasında hem aynıyla tabdım. Bir Mişer inetiliğinti mini, özünün tubına çakırdı. Bu efendi, yahşigene malumatı da bulganga ve edebiyatı cedide bilende, her noktasına kadar tüşürüb, meşgul bulganga, her ve milli fikirli bulub, fikrîde tildengene bulmay iş bilende bulganga, ziyalı dimegede liyakatlidir. Fakat evvel, üylenü toğrusındağına, özünün fikrin, iş bilen görsete almagan. Yani: işi fikrine büsbütün halef bulgan.

Evvel, bu doğrudu: “Mişerler’inin böyle üylenüleri ve kız birüleri, birden, kilo bilen kızının birbirine kefulgene güzel ahlaklı ve istikamınlı bulularına karamiçe: Fakat zor toy kob mehirirninne tikşerüb kilo bilen kızını, birbirine muhabbetleri bulmavinden naşı, alarnı kaçkarış ve niza kaygu ve hasret bu takasına bu talgan maişetge atav ve ikinciden üylenicülerin, barlı yüklü malın toy rashudine tagub, malı bulmada borçka çümdürüb kolgan maişetleri ve borç azabları için kilonı, citge baylar hizmetçisi yahut sevdeger itüb birirge mecbur ittiğinden alarının lezzetli yaş ömürlerinde birbirinden ayrılıub durularına sağnub sargayolarına gene sebep bula. Şulay bulgaç, acı hasretlerini, temelli şadlıklarını, şerik hayat bilen ortaklaşu, aile lezzetine aldanub maişet ağırlıklarına cıdav için bulgan bu öylenü maksudının insanca, yane baştan kaygu ve hasretge çomu, telaş ve kaçkarıka yol açu yahud östge artık tefakkuh ve borçlar yoklayda şunun sayesinde birbirin bilen uzun ömürler görişe almay derdiyle tilimizüb yürürge bir sebep hem boylarını kurşav aşu seykeretüçi, fakirlerini mangollık borç üstüne taguçı bir

belegna buladır.” diye bütün gönlünden artıkanın, içinden yağlaganan bildire ve munın naçarlığın itiraf kıla. Söz arasında masal için aldımızdağı bir hizmetçini görsetüb:” görindi muna şul efendide üç-dört yüz somsız üylene almayın! Elde yetmese şul kadarlı nesiyede yazdıra kız anası, alarının kılacakta maişetlerin üylebde karamı minanni!” deyib üzüle ve şul âdetini niçinde bulsa bitürirge tili. Şulay bulsada evvel özi, tilek ve fikrine bütünley gerisince işlegenge, görmegen, bilmegen nadanıgna bir Mişer kızına oylanur için min yorum rashud tutkan didiğince birbirine bulgan muhabbetlerinde de salkunluk görine imiş.

“Özin şunun naçarlığın bile turubda nig alay işledik?” duyuyma karşı, poyuzdağı Mişer şulay almasan üyenmi tururga gerek, başka milletten alsak milliğini ayaküstüne salub nabtav bula diye cevap birdi.

Munda kadarlı yazdığım şeyler, Mişerler hakkında bulgan üç türlü nerseni anlatmak için idigü (76. sayfanın sonu) anlarda: Mişerler bilen Çuvaşlar’ının birbirine yakınlıkları ve Mişerler’inin üylenüleri toğrusunda bulgan naçar âdetleri, millilikleridir. Ama alarının bu toğruda bulgan millilikleri yalgış yol bilen buldıgın kılacıkta yazacağımın.

Zarifi Beşiri (77. sayfanın sonu)

3.5. Mişerler III: Millilikte Yalgış Yolları, Tilleri ve Asul Mükâlemeleri⁹⁵

Mişerler niktarda milliler özlerinden azgana ayırım bulgan Tatarlar’ga nef katnaşasuları kılmay. Zata bu Tatarlar’ının Mişerler’ge haksız karin karavalarından da kıla bulur. Fakat anlarının millilik yolun tutubda cüzi bir nerselerde nasibge kılub milliliğinin en nef bir negizi bulgan til meselesine ehemmiyet birmeyleri, özlerinin mililikle yalgış yolda idiklerin pek açık bildiredir.

Malumdur ki, bir milletin terki ve tealisine sebep bulgan nerse evvel milletin ana tili yoğalmavidir. Ana tilini yoğalıtkan bir millet terbiyecisiz yetim kalgan bir bala hükmündedir. Evvel milletini “Ölü ve ruhsuz, terkine kabiliyetsiz millet.” Diye tabir itmek daha artıktır. Şulay bulgaç, Mişerler’inin bu milliliklerine terkine sebep bulgan

⁹⁵ Şûra Dergisi, “Mişerler III, Millilikde Yalgış Yolları, Tilleri ve Asul Mukalemeleri”, 1910. S. 4. s. 106-108.

bazı eserler görsetülerine tayanub anlardan büyük ümitler gözetmek gönülge bik mağır bir haldir. Çünkü Mişerler, özlerinin ana tillerin gün be gün gaib itüb durmaktadırlar. Anlarga katışkan lafzalarının en koyıda Rus lafzalarıdır. Yakına malum olduğuna göre hazırında anlarda yedi yüzden ziyade Rus sözleri kullanılmaktadır. Hâlbuki anlar, muna hiç ehemmiyet birmey tillerin günden güne Ruslaşdıru bilen meşgullerdir. Evramda burgan geçkine gene bir Mişer balasını tutsak evvel şakıtığına Rusça söyleşe bile lakin özi Rusçanı hiç kayda okumagan. Dürüst memleketlerimizin baş tili bulgan Rusçanı bilmek bik zor bir bahtiyarlık isede mukaddes bulgan ana tilin şunun astına gömmek tarifsiz bir teessüftir.

Nadan halıkının til coyuvı şöyle tursun belkide mollaları, bile söz sayan bir Rus sözün katışdırub söylevni kemalet sanılar. Metvanra işitdiğim bir vakıalarını bu özinde yazmağım bilen anlarının tilleri nikdarda Ruslaşdığını isbat ite alurımın dib oylım.

Nijegorod tarafında bir Molla aid gününde ziyaretge barımış. Bar bildiği bir duanı “Rabbena atina fiddünya kesanatan ve fil ahireti kesanatan ja kina azebennar.” diye bitünley Rus muharrecleri bilen okuduktan son, etrafında bulgan halıkna karab. “Jifsi ni manuşki, tülki niyet iberoşki, on mina karamil sölenküm” diye dua kılmıştır. Okucım belki munı latife diye zan ider fakat latife değil üşeniçli bir hakikattir.

Mişer kardeşlerimizin bu halge ehemmiyet birmavları hatta munı anlamavları niden deyib bilesiz zan itemenge nadanlıktan eğer munı milliyet için zararlı deyib bilseler idi. Mutlaka, munı bitürürge tarışurlar idi. Özlerinin milliyet hasarına mağlubiyetlerinden dolayı millet için zararlı.” deyib anlagan cüzigene nerseler içinde, onar yıldın. Artık meşakkatler yüklegen Mişer yektaları munı, anladıkta tağında kübrek meşakkatlerge baş eyecekleri tabiidir. Munın içinde Mişer balaların milli ve muna ehemmiyet bire ala turgan malumlar kolunda terbiye itmek lazımdır. Eğer böyle bulsa analarını Tatarlar bilende biriktirmek pek kolay olacaktır. Çünkü, Mişer’inin asıl tilleri bilen Tatar tili arasında ayırma pek azdır. Lakin şunsı şayan taaccüptir ki bu birbirine şul kadar yakın bulgan (106. sayfanın sonu) İki millet arasında artık soğukluk kaydan kalgan. Min, Mişer’inin asıl tillerinde bir kadar Çuvaş sözlerinden başka, Tatar tilinden ayırma bik az tabam. Lakin anlardağı şibe (Kadak), boğol (Kiben), kari (Kaydan), amen (Güya)” sözlerininne bildiğim tillerden hiçbirinde taba almadım.

Fakat Mişerler’inin asul makaleleri hiçbir millet nigine ohşamaslık derecede başkadır. Tik bari bir sözünü iki mertebe itmey söylevleri bileninne, Çuvaş ve Kırgız-

Kazak halıkına ohşatalar. Lakin Çuvaşlar, sözlerin birbirine tiz tiz tutaşdırub karuna karuna söylediklerin halde, Mişerler her sözünün arasına nef itüb söyliler. Cümlelerin kıska icraların, tüşkünerek bulgan mon bir taviş bilen burgalı burgalı süzüb toktalalar. Kişige hitabları bik topas ve edibanelikden gayet ıraktır. Şulayuk, anlarının, kişiden “Rica ve Temenni”leride, kat’i emir” gibi buladır. Mesela: Bir nerseni ikinci bir uringa alub koyuvını rica urınında:” Emirün ami me şunı tiginde alıb koy!” diler. Yahut bir nerse soraganda, gayet topas ve kılışsız ittürüb: “Muna şunı mına davay.” diler.

Emirün, Emirallahdan bozulgan bir kişinin ismidir. Anlarda, ismi bozulmagan kuşamanı çirkin lafı bulmagan kişi bütünleyük yok. Hattı şolakdırı bozalarga: bozulgan ismine karab, çan ismi niçin idiginde bilüb bulmay. Hattı anın çın ismin bilgen kişinin yokluğu şöyle tursun evvel özi bilge bilmey. Min bir muna artık taaccübümden açuğa tutaşub “Min senden çın isminin niçek deyib sorayım.” didim. Mişer’de “Niçin bulsun sabitin, molla koşkan at.” didi. Sonrasında bildimge: “Seyfeldin” imiş. “Ami” sözi birbirine hitabda anlarda, hem bik mudahili bulgan bir sözdür. Munın aslı “gabi” yahud “ami” bulurga ohşi(*)96.

Mişerlikler’inin asul makaleleri şolakdır kazadırki: çitden tanlab turgan kişi, adi –ret sözlerinde, bir latife söyliler zan iter. İki Mişer’inin âdeti sözlerininne tanlab turgandadan kolmi kalu mümkün tevekküldür.

Mişerge itüy en kayun bulgan harfler “ha, a, ka ve” harfleridir. Bir nice yıllar medresede ömür özdirgen (özlerince “ilim”) kişilerde bu harflerini ite almaylar. Mundan başka harflerini tamam cirine yetkirüb söyliler ve okılar.

Mişerler, öz sözlerin kübrek kıskartub söylevni söylediklerinden dinge manalık bulgan mukaddes Arabi sözleri de gayet balgaş ve korkunçlu hattı küfirge müteakip bulurlık manalar anlaşılır derecesinde kıskartub söyliler. Mesela: “İnşallah” ni “İşallah” “Allahuteala” ni “Alatelesi” diler. Eğer ayta almagan mezkûr dört harften biri de ucrasa bildi indi anda. Mesela: Kulhuvallahını (Elibat billah) “Kulvallah” diye okucı Mişerler mina bik asul çaş öcri bu elbet kübrek nadanlarında yahut katı matı âlemlerinde genedir indi.

Bular şulay bulsada kübrek Mişer mollarının en dinci müritlerinden sanalalar. Meclislerde cedidçi ve maarif birürlerge, kıyamet korkuncı revişinde kıkra yakra, kâfir

96 (*) “Ami”dekamı itgen “Şûra”.

pican baskanda “Hazretinki dürüst.” yaşlar “Din” ni bitirdiler!” deyib. Mollalara dini yardımda bulucılar muna şuşı efendilerdir. Mişer mollaları Allah’tan korkma bu “Nadan”larga “Dinci âlim.” isimlerin birgençe, dini işlerde yugarıdağı mezkûr cümlelerine tüzetseler yoğalub biter ki yakınlaşgan ana tilimizni bitürmeske tarişsalar dünya ve ahiret mesut bulurlar idi. Lakin heyhat! Korsak munı yabar mı? (107. sayfanın sonu)

Min bunlarımı, Mişer kardaşlarımını bağrum canub ayavımdan, çıdaşa almay, yazdım. Okucım şayed afv idaresiz, deyip öyleyim.

Zarif Elbeşiri “Evset Rahmanke”. (108. sayfanın sonu)

3.6. Mişerler IV: İftihar ve Hayal Perestlikleri⁹⁷

Bir millet için en hatıralı bulgan nerse, işsiz ve ilimsiz kuru iftihar ve hayal perestliktir. Bular, kübrek vakitte iyeleşgen milletini naçar âdetler bilen istila kılub teali ve terki yolundan adaşdıra ve bir aklaşdıralar buna mesele itüb acem milletini tutu da bitedir. Mesela bir aceminin tura turgan üyine girsen en evvel gözge göringen nerselerden biri de divarı zinet olarak iftihar ve hayal perestlikden togan kartına ve resimler buladır. Mesela Hazreti Ali bir deyu bilen soğuşkan vakitte gayret bilen kılıcın çapkanda kılıç deveni ötüb cirinde kesüb tüşken. Hattı cirini kötergen meymuna ökizini de kesüb helak itecek ikende tizgene Hazreti Cebrail kılub kılıcını tutkan(1)⁹⁸ onkun ve gayretli bir ittika’ mengin mezkûr şahının gayretli at baskan zor bir calan soğuşı resimleri kılar. Bular resimdeğine tevekkül itikatlarında ve tillerinde de şulayuk. Eğer bir kartarak fikirli acem bilen öltürüşürge toğrı kılunsa evvel toktavsız Hazreti Ali’ni sağına anın bilen maktana. Lakin anarda bulgan sıfatlar bilen tevekkül belki hayalde bulgan yalgaş sıfatlar bilen. Ne özi şulay bulurğa taraşmı. Şunı hayal bilen vakitin özdir o milletin fakat şunun arkasındagına üstün iterge tili Kazak tevekkülmüdür ki acemler özlerin Hazreti Alige nisbet bilen kökreğ gireler.

Bu âdetler acemlerininne tevekkül bizinin Mişerler’ini de bik nef istila kılğanlar. Kabugına bir Mişer yanına (147. sayfanın sonu) barub diye İslam hakkında söz başlama Evvel-i Ali Batır (Hazreti Ali) hikâyesinin söyleb giter. Şunun bilen fahrlenür ve dinni

⁹⁷ Şûra Dergisi, “Mişerler IV İftihar ve Hayal Perestlikleri”, 1910, S. 5. s. 147-149.

⁹⁸ (1)Elde barı yılları kılıcını Hazreti Cebrail tutup ölgürgen, yoksa cir cimerlüb dünya helak bulacak iken.

gene tevekkül, hatta Mişerler nesli cihetinde hiç munasibte bulmagan Hazreti Ali bilen, güya alkada Mişerler'den şunda kişiler bulgan gibi özinin Mişer lakin maktar. Umuma diyarlık her Mişer'inin kolunda ve üyünde Hazreti Ali'nin "Kan kal'a" "Citadal kal'a"larında develer bilen soğış vakıaların yazgan kıssalar buluna. Özi okı bilmese kişiden okutup netri netri tanlab otura. Hâlbuki bu kal'alarının ne de tarihte ve ne de coğrafyada sahifelerinde hiç kuranını yok ve bar deyib itibarlırak ağızdan işitülgenide yok. Lakin Mişerler munıda keşif kılganlarki "Taşkend" şehri ilk "Citadal kal'ası" bulgan imiş.

Mişerler arasına kanun ve edebiyatı cedide kitablarının taralmavide işbu kıssalarının artık rol kazandıklarındandır. Kaşkar ve Maçkara şagirdleri karan art kitabçılarına "Mişerler Sahabesi" diye isim birmişler idi. Munında sebebi alarının Mişerlerge şundi yane hurafat birgen hayali kıssalar tarabuları içündür. Kur'an'ının bir niçe kitabçılardan altunlarga gömgen nersede Mişerler'inin işbu ittikadına boyalularıdır.

Söz arasında iltimasım olarak şunda itüb giterki tiliminge: Mişerler zamanki iktizasına münasib olarak yazılğan risale ve kitabların taratmak içünde en kolay yol, mezkûr kıssalarını taratucı kitabçılarının muna itibar ve hemen itimaklarıdır. Çünkü Mişerler bu kitabçılardan neşir itgen kitablarda şul kadar eyleşgenler ki adeta başkalar neşir yatan almaktan icab derecede ictinab ideler. Bugünde mezkûr kitabçılarının az maz neşir itgen yane risaleleride kilitli surette Mişerler'de bardır. Anın çünkü alar neşriyatından bulgan risalelerinin her biri Mişerler kaşında hak vakti midir? Mezkûr kitabçılar bir idaren girimekler bilen ve raine hissinya kir malları olub muna hemen buyırsalar Mişer kardaşlarının tillerin açuvda ve alarını naçar itikatlardan paklavda birincilik hidmetini itgen bulurlar idi.

Mişerler kitab ve risale mütalaasına gelince ilim ve medeniyetlerine nisbetle şayan istihsandırlar. Kazan Tatarlar'ı işsiz vakitlerin, istirahat giçlerin kübrek restoran pivahanelerde dinin terki hevesiyle bu tilge boşatmak bilen ötkerdikleri halde, Mişerler birem ve istirahat gicelerin buldura algan kadarlı kitab oku bilen özdireler. Aralarında okı birüci az buldukta birisi okugannı 5-6'sı ihlas bilen tanlab otura. Min bir niçe şehride götürüp sevde itüb yürüci Mişerler'inin arub talub kaytu üstüne her giçni oku bilen bulşuların görüp hatta taaccüb ite idi. Fakat bularının oku turgan kitabları Ali Batar (Hazreti Ali) kamar batar, çalır batarının ciddi başlı deyular bilen soğışun Ebu Alisine halen tasvir itgen yalğan kıssalardan öz maganga bütün zihinleri ve meyilleri yok hayal

ve yorgan asti fikirleri bilen çoğalub bitgen buladır. Bu hayallerinin aklunan selametliği içinde bik kob zararları bardır. Şunun içinde Mişerler arasında akıldan yazgan kişiler bik kob üçridir. Min işbu günlerde gine akıldan yazgan bir niçe Mişerini gördüm. Kullarında gel şundı kitablar, şunu okuda “Ah!” mana şulay bulasıdı” diye uzun hayalga cuma bu doğrudan Peygamberlik duasıyla müptela bulgan malum “Miray”nı tutsakta bitedir. (Bu kişi Saranof Mişer’i bulub vakıası bir niçe Rus ve Tatar gazetelerinde yazılmış idi.)

Bu urında: “Bu milletler şuşı hayaller bilen sataşubda özleri şundı deyüler bilen soğuşucılar gibi bulurğa fi’lan tarışalar mı son?” digen bir sual kıla. Bik tarışurlar idide. Deyu ve cellatlar bilen soğuşuy mümkün tevekkül bit! Sözüminin ahitine şunıda ilave itesim gile: (148. sayfanın sonu) Mişerler tarış, bulduklı ve yektaa tabiatlı bir halık buluları üstine gayet derecede akılı zeki ve ütken bulduklarından bir az cevn onaylarına yanulsa bu hallerinin anlatuyda bik bulur tevessüli görine. Muna min bu arada, alına kadarlı mollalarına ayarub yane kitablarını nefret gözi bilen karagan ve kullarına tutarga cirkengen bir niçe Mişerler ki neşriyatı kerimenin bir niçesin okub ve anlamaganların anlatu bilen meşgulmen. Okub bitürüki: “Muna bu kitablar bığrak yahşiler iken. Nikadarlı halıkının turmuş ve revişin bildire, alına kadarlı bizge nig bular kılmagansun.” diye memnuniyetlerin bildireler ve her kaysı: “Falanım sevededen kayıtkaç anada okutur idim.” diye sanuyımnı istiler.

Zarif Elbeşiri - Ümit Rahmanka (149. sayfanın sonu)

3.7. Mişerler V: Taklid, Teklif ve Bayramları⁹⁹

Mişerler’de en büyük rol kazangan nersede gıpta ve taklittir. Aralarından biri bir nerse kılsa ve işlese başkalarıda ol nerseni aslen ve ehemmiyetin, netice ve zararın hiç oylamaksızın kılur içün barlık mal ve kuvvetlerin sarf kılalar birbirisinden kaluşması içün aktıkçıgga kadar tarışalar. Bu, bığrakda dini bulgan nerselerde kuvvet almıştır. Mesela bir avılda üç mescid bulsa başka avıllarda mümkün kadarlı üç basarga hattı mahalle tolitra alsalar artdururgada tarışalar. Bir bay mescid saldırsa ikinciside andan mundan cayub mahalle tolitrada mescid sala. Şunun içinde, Rusya’nın gerek kayugna

⁹⁹ Şûra Dergisi, “Mişerler V Taklid, Teklif ve Bayramları”, 1910. S. 6. s. 173-175.

tarafında bulgan bir Mişer avılına karama, 5-6 yüz imanalı gene bulsada 3'ten kim mescidi bulmas. Mişerler'ninin en yarlılarında Cistay Mişerler'i olub, andada her evvelde üçer ve dörder mescid buladır. Bu hakta "Tatar babuse hatun alur, Mişer babuse mescid salur" digen bir makalede özleri arasında iftihar bilen söylenedir. Mescidlerinin içine girüb karadıkta, tevekkül biş vakitte belki Cuma namazlarında da yartısından artığı boş görüldiğinden bilünedirge: Bu hal bari dinge bulgan muhabbet ve ihlasların taşdan belgörtür içüninne birbirine rekabet idişü iken.

Mundı taklitler ise avamındagina bulmıca belki mollarında bile güç almıştır. Mesela bir Mişer mollası tili bilen asul cedideni ve yavrupa medeniyetin sona, kalı bilen, anlarga karşı suğış açışunardanak "Hazreti balanız kayda oku." deyib suralsa, bir asul cedide mektebinde yane bir Rus mektebinde okudığın soylı. Malum bulanı, özi anı yaratmasada, ibdaş mollasına abarub ve anardan kaluşmas içüngene kılğan buladır. Munı, özide itiraf kıla.

Şul mollarak hazırında birbirisinden kaluşmas için bik mükemmellik bulmasada, tarişup tarmaşup mescidi yanına bir asul cedide mektebi turguzgan ve malumda gitürgen bulalar. Dimek, evvelde üç mescid bulsa üç mekteb ve üç malumda bula. Muna bularının hemesini, düz milli Mişerler, hiç sakranmı terbiye kılarlar. Bir Mişer mollası asul cedide mektebi (173. sayfanın sonu) açkanda, şuna acunup, muna: "Bazı bir evvelde, cedidci baylar citten kaytup, mollarına asul cedide mektebi açup birdilerde, evvel mollarının asul cedide mektepleri bulgaç bizde salmay bulmadık. Muna şulay itüb her mahalleni şul basdı. Elde bitmese yaratmasakta öz muallimini meclis sayub mekteb yürürge togruh gile. Çünkü başkaları maktaylar." diye zorlana. Bulay bulganıda, Mişerler'ini taklit ve gıbtalarında yahşigine ümitlerde aytarge uzun bar.

Bu taklitçilik, ansızda tekellüfli ve cömert kollu bulga avam halıkın, bığrakta zor israflarda cömert idare mesela, Ortaçağ'ına maişetli bulgan bir Mişer'inin bayram tekliflerin sanab karık evvel biçare, ikünün cayub bitirgeç, istirahat aldı bayramın zor çağışlar bilen ötkarub uzakta utmay, Ramazan, ağız açduru ve Ramazan Bayramın ötkaru masraflarına tutuna. Özi barlıg bulsada baylardan kaluşmı; bularını ötkarub ibaru ontulganca Kurban Bayramı'nın iysi sizle başlı. Muna görünez şuşı efendinin Kurban Bayramı'ndagina tutgan çağışlarını! Arka gün (Muna Mişerler "Evire günü" diler.) Mollalarda kimaklar pişirüb ilete. Şul gündük hazretde yurt sayun Kazan okub yürü, anarga az bulganda 20-30 min sadaka bire. Abdde, molla, müezzin, halıka, mahrum,

hacı ve soru kurtalarga az bulganda 5-6 som sadaka ulaşa. Dört biş somluk sark çala. Mümkün kadarlı baylardan kaluşmı, 20-30 somlar akçe tutub, anın, meclisin özdire, anda hem 2-3 som kurban sadakası ulaşa. Bir iki gün ötgeç “Kurban Hatimi” isminde tağında bir meclis yası. Şul kayınca, Ortaçağ’ına bir Mişer’inin Kurban Bayramı’na da, falan ağaylarga ibare ibare, 70-80 somdan aşu.

Kurban Bayramı artından aşure kılub cite. Hâsıl: Dini bayramlar birisi artından birisi kuva tura. Mişerler, bularının her birisine zor zor masraflar bilen karşı alalar ve öz atalar. Her birin, özlerince, tantanalı ve tekellüfli revişte ikişer üçer gün yasılar. Her birinde mollalar yurt sayun Kur’an okub yüriler. Alikran, Kızıl Yumurka Bayramlar’ında da Kur’an okub, yumurkalar pişirtüb yorganlar nokta. Hazır bu yok. Munı Çuvaşlar ve Acemler hazırında yasılar. Muna Çuvaşlar “Mongon” Acemler “Nevruz Bayramı” diler. Acemlerininin, bu bayramını “Hazreti Hüseyinin Yezid bilen sogışkan günü” diye evramlarda at üstünde gonarçan oynatub ve pıçak Timurlar bilen özlerin kınab özlerince, Hazreti Hüseyinge ohşab yordukları gibi Çuvaşlar’ında “Monlı gün” ismin birgen bu bayramlarında sahrada yumurkalar alub, anlar çaydurub yavruları “Hazreti Hüseyinge ohşav” âdetinden kalgan bulsa hem aceb tevekküldür.

Mundan 25-30 senelerge evvel, Mişerler’inin bayramlarında en süygelî âdetlerinde ayu büyütüb yürü bulgan. Nindiy bir ictihad sayesindedir anı bitürgenleri. Evvel bitgeç Mişerlerge gönülsüz buldukından akılsızarak kişilerni ayu yasab yürüngenler, büyütüb burganlar. Mişer karçakları, munı ağız suları kurutub söyliler ve sağnalarını. Fakat şunsı şayan nasibindirki: alarda bayram günlerin açub isirüb, uram boylarında boğaz girub akırub kaçkurub yürü umumiyetle, bütünley diğerklik, yoktur. Kazan Tatarlar’ı, dini bayramlarını iki başkasın tutmay ve hatta eskide almay “Simen”, “Kuş kapka” isimlerinde bulgan içki bayramların “Cemitki” bilen karşı alub “Açıtki” bilen uzatub din vadine simagen cayun kabahat ve fahiş işler bilen ötkerirge andıkları halde, Mişerler, andı bayramlarının isimlerinde bilmey ve işitmey, dini bayramlarınınna tutub, mümkün kadarlı içki ve fahiş işler bilen ötkerirge ve bayramını ihtiramga tarışalar. Birbirlerine muhabbetlerin arttırırğa, toğan ve dostlarının hatıran tabarga bayramını (174. sayfanın sonu) vasıta iteler. Tig barı, fikirleri çıktın taş israflardan tayulub, bayları kurban meclislerine tevekkan yüz somların, bığrakta, âlim ve maarif yolına, yetim ve fikirlerini terbiye aşu tutub, meclislerin adirek öngerseler tağında yahşirak bulur idi.

Miŕer halkı, umumiyetle citde yorduklarından türlü halıkını göre ve aralaŕa; ŕunun içinde yavrupaga adetlerine taklid itüleride az tevekküldür. Mesela asılda Miŕerler'inin üyleri ördek(seki)li bulub, aŕ aŕaganda ŕark usulince, idende ve sekide tazelenüb yane buğlatub ötürü adet bulsada hazırında her üyü yavrupa asulınca üstel ve urındıklar kollatıladı. Üyü esbabları ve meclis adabları da ve ŕulayuk giyümleride kobsetęe yavrupaca buluna mesela bir Miŕer avılına barub girsek biŕ billi Kazakı, tezden ęalbar koncın tarakandan aŕatkan citüklilerini bik az görirki mümkün bulur. Her kayusı diyerlik pitj-zak ve tuj-zurke, biruke ve eŕçiplit, uzun ve tar börk, katırma yaka bilen yüriler. Muna, mollalardan baŕka kartları hatta hiç itiraz kılmay ve yaŕrak mollalarıda ŕuŕı giyümleri bilen serbest yürü alalar. ŕulayuk bularda saç, sakal ve muyık gibi ęon bahisleride bik az bulub "Alınadır kalmadum." faidesi tahtına karttarga yararlıktır.

Fakat Miŕerler, munı ehemmiyetin gereklığin anlagandan yahut açık fikirli ve uzun maarifli sanagandan, giyümlerinin dinge hiç katnası yoklugan bilgenden tevekkül belki de bir birisinde görüp ve ayarubgene iŕliler. ŕuŕında yavrupaca turmuşlı ve giyümlü Miŕerler arasınduk iski fikirli ve hazretler duasına baŕ eyüb ebced ve ibęaknın hissiyatlarına iman gitüricilerde bik kobdur. Eğer ŕulardanok: "Ağay bu giyümlerini tik giyesen." deyüb suralsa, "Kart hazretleri, dinge simay, dilerde divin tiŕlemek gerek kiŕi keyinenge giyemez indi ŕunda" cevab alacağınını günde tur.

Kıskası: Miŕerler'inin böyle taklitçilikleri arkasında, hazırki âdet ve turmuşlarında gayet derecede bunalcılıktır. ŕulayuk tabiat ve fikirlerinde, türlü urında türlüce bulub, bir birine tamam halefi ve ayurmalıdır. ŕunun içinde, alarda, yavrupaca bulgan bir nice adetlerini görübde bularga iken diye yahud iski adetlerini görübde bularga elde terki isi girmegen iken." diye hüküm kılub bulmıdır. Alarının, asıl hallerin bilür içinde, kübrek kartrakları tiresinde eylenü ve alarnı söylenü teyüŕtir ama alarının, söylevlerine göre, Miŕerler'de, en kob bulganı ęuvaŕlar âdetidir. Hem hazırındada iski adetler hatunlarında yahŕuk bar bulub tamam ęuvaŕlar'ıngı gibidir. Bularnı kılacak bulmada yazacağımın.

Zarif El Beŕiri. (175. sayfanın sonu)

3.8. Mişerler VI: Kızları, Hatunları ve İski Adetleri¹⁰⁰

Kırgız, Çuvaş ve Mişer gibi tarih sahifelerinde esaslı bir malumat tahtına girmegen ve alar için açık bir fasıl tüzilmegen, kavimlerinin hazırki adet ve ahlak, tüs ve tabiat cihetlerinden bahis aytarga tilenilse en muvaffak bulganıda anlarının hatun ve kızları ahvalinden bahis idüdir, deyüb oylım. Anın için hazırında bu kavimlerde başka kavimlerinin kanı katnaşmavi bilen beraber umumiyet itibarı bilen karaganda bularının hatun ve kızları bütünley diyerlik okumagan ve citlerge, adet alurlık derecede katnaşmaganlıktan iski adet, tabiat ve tüsleri başkarmagan ve üzgermegendir.

Hatun ve kızlarda bulgan iski tabiat ve haklardan naçarlarının üzgermesi için, mesela: Katı ve topas, canga, salkun ve açucan tabiatlı bulgan bir hatun yahud bir kızının, nezaket ve hissiyatlılık, hinniyet ve cazibelilik, mülayim ve yumuşak tabiatlılık gibi sıfatlarga alışınması için anın elbet okuması ve türlü milletlerge katanaşub özinde bulgan kusurlarını görmesi ve bığrakda hörri ve hukuklı bulması lazımdır.

Mişer hatun ve kızları ise bu halka geldikte, tevekkül maddeni milletlerge nisbet ile hatta Kırgız ve Çuvaş hatunlarına karaganda da tamamı iski hallerinde bulub oku, hörrilik ve özlerinde bir kadar hukuk saklav gibilerden büsbütün Araptırlar. Şunun içinde alarının hareket ve tevessüllerine karav bilende eskiliğini nef saklaganlıkların ve coymaganlıkların açık bilürki buladır. Zate her bir millet ve her kavminin iski âdetlerini saklav toğrusunda. En nef gayret ve güç sarf kılucuları hatunlar taifesidir. Kıskası: iski âdetlerinin nef tayancıları hatunlar demek mümkündür. Munın içinde tarih sahifelerin aktaru vebe husus Resulu Ekrem Efendimizge karşılık itgen her kabilenin başında iski âdetlerinin yuğaluyından korkgan hatunları İslamiyetten korkub ve ürküb yorganlıkların göz aldına giterü büyü bir delil bula alur.

Çuvaş kız ve hatunları kiyevge baruda ve maişet yollarında öz ihtiyarların saklı aldıkları halde Mişer kız hatunları adeta atalarının satılık hayvanları, kiyevlerinin bahasız oyuncaklarıdır. Alar, bu hallerini, özleri için cir ve maişetleri için korkunçlu bir âdet dibde bilmiler ve oylamaylar.

Mişer kızları, atalarının bitirgen- hakiki halince itsek- satkan yiğidine, hiç sekrenmi Kaygurmay, barırğa hazırırlar. Çünkü, alar, “Kıluga barı bula.” deyüb

¹⁰⁰ Şûra Dergisi, “Mişerler VI Kızları, Hatunları ve İski Âdetleri”, 1910. S. 7. s. 202-206.

oyalamlarda oyalasalarda tik “Hatunlar, kiyevinin bala oyuncağı ve kalı misalında bulgan bir nersesi ve anın her emrine mutabı bulu ve her türlü haber ve kabahatliklerine tüzü bizge teyüş” dibegine üylilerde, kıluga gitüni bir âdet sayıvıgına nindiy kiyev bulsada bara hem anın her türlü zülmüne ve emrine tüze hem ciddidir. Bu hakta, Mişer kızlarının, ağızlarında “Min, alucığa barucı, kovucıdan gitüci” digen bir makalede her vakitte söylene ve tekrarlanadır.

Mişer kızlarında âşık ve muhabbet digen nersede umumiyetle yokga hesabı hükmündedir. Maturgine itgende: “Mişer kızı artık soymıda ve söylemide.”. Çünkü soyu ve soylu içün en birinci şart, neçke, hisseyatlı, nezaket ve cazibeli bulmaktır. Bular ise Mişer kızlarında, tamama yokdur vebe husus okumaganda bulsa “Mişer kızı” demek urınına “Canlı bir kuşak.” demekte mümkündür. Mundan başka hörrilik ve hukukluluk cihetinde de Mişer kızları, Kırgız kızlarına karagandada (202. sayfanın sonu) tuban haldedirler. Kırgız kızları ise az bulsada bir kadar hukuklu ve hörrü bulu bilen beraber gayet derecede ütken kılanuşlı ve cazibeli bulalar.

Mişer hatunları ve kızları, birden şuşı halde buluları ve ikinciden irlerinin gayet günçi tabiatlı buluları sebebli gayet derecede iffetli ve saf gönüllü şehvet perestlikden irak bulalar. Çünkü Mişerler’inin irleri, hatunları hakkında son derecede günçi ve hazır suzanga alışucı tabiatlıdır. Eğer bir kızının yahud bir hatununun iffetli hakkında tuzan kadarlığına bir ayıbı bulunsada bütün halık tilinde teaccüb ve tahkir bilen söylene, atası ve yane kiyevi aldında kiyev ve soğu gibi azabları bilen belalanadır. Bir kız yane bir hatun yat beraber bilen birergene söz alışdursada avıl illa nikdar isimler kotara ve iffetsizler cümlesinden sanaladır. Muna şuşı sebeblerge görede, şayarganıda mence birinne söylene ve işitüledir.

Bu özinde şunıda anlatub gitüne teyüş bilemenki: Mişer kızlarının böyle iffetli buluları irlerinden korkub ve yaman isminden ürküb gene tevekkül belki alar ta ezelden iffetli bulub baralalar ve tavalar, iffetli bulub evleler.

Mişer kızları birden bastırankı gönüllü ve artık şehvet perest bulmadıklarından naşı kiyevinin tüs ve maturiliklerine artık itibar kılmadıklarında ve ikincidende kılucak maişet ve rahatların üyli alurluk derecede terbiyelingen bir akılga mallık bulmadıklarından, kiyevinde saylab tura almıylar. Fakat şunsı şayan dikkattirge: Bir Mişer kızı, tezevvüc meselesini anarlık derecege gilse yahud fikri açılurluk derecede okusa evvel niçinnine bulsada özi tilegen yiğitge bara ala. En evvel atası ve anasına

Özübekine ite alayda bulsada yabşub cagub gitede yekta bilen özleri nikâh yasatalar. Zata, Mişer kızları her işlerinin anlagan ve şulay deyib bilgen kadarısında her türlü manalarga kübrek girüb ve yatar gönüllilik bilen anın bilfiil vücuduna cüret ite alalar. Ama ne çarege alarga cehalet nakleb urınlaşgan. Bu urında şunıda yaşarmavnı teyüş göreminge: Bu günde türlü şehirlerge sevde içün taralgan Mişerler'inin kızları her biri okugan ve hatta kobsi büyük mekteplerde yetişgen bula ve yetüşedir. Ümit barge anlagan işini bulda kaldırmavcı ve bığrakta gıpta ve taklidci Mişerler mundada taklitsiz ciddi almaslar.

Giyümleri cihetine gelince kızlarının gölmekleri kin ve uzunlukta ortaca bulub fakat bir kısa ve iki katlı zor zor ayaklardınınna merkeb buladır. Bir aytanı bildin başlab tobukga kadarlı ve ikinci aytanı kübrek Astanadan başlab tez üstüne kadarlı tüşken buladır. Özüleri baza bizeksiz ve bazı Çuvaş hatunlarına gibi hiç kabkacı revişinde burgalab burgalab türlice sayıtsalardan bizeb basagan buladır. Başkalarına Çuvaş kızlarınığı gibi geçgüne şul yane yavlukına kayukçan ortalay katlılarda bir kayugin artka salındırub baylılar.

Hatunlık âlemine çıkgaç bütün giyümleri özgerüb, tamamı Çuvaş hatunlarına ohşab kalalar. Gölmekleri barı bir kadar ginlik cihetindegine Çuvaş hatunlarınkinden ayurıladı. Başkalarına: “Tastar” baylılar. Ama bularının Tastarlar'ı Çuvaş hatunlarınığı gibi adi çöpreklerdenigene bulmaca, artıga salungan kayurgu altunlı o kalalar ve çoklar bilen bizelüb en yarlısungıda 15 ya 20 somlarga tüşedir.

Bir Mişer kızının kiyevge alub bara turgan en kadarlı ve mühim bir parıdanı - ayarcınıda sevikli tastarıdır. Avıl, kıluga kiyevki vaktin size başladı ise barlık ictihad ve hayvanatısın sarf kılub tastar hazırlarga başlıdır. Söz arasındada “Falanının kızı boyga citüb kıla itti.” Urınına urın “Tastar hazırlı (203. sayfanın sonu) indi” tabirini yortalar fakat bu tastarlar türlice bulub her yak Mişerler'inin özlerine mahsus buladır. Mesela, saratksi Mişer hatunlarının mangaylarına da bir kadar kıvrık salınub tiresine gümüş tenekeler tizilgen. Penza ve Tambof Mişerler'inin de tamam Çuvaş hatunlarınki asulunca bulmakta beraber baş üstüne bir geçkine maturıgına şul itüb beylegen ve şalıgan iki kayugan yugarıga taban konartub koygan buladır. Tavyak Mişerler'inin ise fakat kin ve uzun akbüz yahud ak kindarlıklardanına merkeb bulub hatununın aldan ve artan, kulların ve en başların tamam kablab algan hem bayraklarına manlay üstünde, gümüş çokadan toğub. Basılğan bir katargada bula ve bu katarganın çokları göz

kaşlarına kadarlı salınub yüriler. Bu, Mokşi (Mordava) hatunlarındada bulub, alarının mangaydan yuğarı bulgan kiseki adi taktadanıgna buladır. Muna bularda “Tastar” deyüb, Tavyak Mişer hatunlar ise “Çalma” yane “Urpak” isimleriyle yürüteler.

Asılda “Tastar” sözide Farsice “Çalma” manasında Bulgar “Destar” sözinden alungan bulsa gerek. Ançun sufi Allah bar hazretlerinin: Ayıranlar gar ider giranmız din” beyitinde de Farsice “Destar” sözi çalma manasında ve uranında gelmiştir.

Mişer hatunlarının gölmek üstünden giye turgan üç yıllı tüşi açık tökerek yakalı, çabuv ve eytanlarına ak ve sarı ukalar yahud türli töзде sataş vasiyetsalar tutkan kamzullıklarında buladır. Kızları ve hatunları umuma kullarına bilezik ve ismi(1), ayaklarına özleri beylegen oyık hemde bayramlarda kızı ve yaşlı töşlerde citek giyeler. Saçlarına çulpa¹⁰¹ ve türlice sataşlar tagalar. Barmaklarına zor zor kaşlı prastoy yüzükler moyunlarına hissiyeteler giyeler. Gözge sürme tartudan başka betlerine kırışan ve inen; tişlerine “Taş karası” tırnaklarına “Kına” yağınmak gibi nerseler bularda bik modadır. Bu vakit Mişerler’inin yaşrek hatun kızlarına, Kazan hatunlarının en iski modalarından bulgan zor itekler üstüne kuşatan itekler salu, zor kalfaklar ve kartaşılarda gire başladı. Bularında citde yürgen irlerinne alub kaytub. Taraturga müyesser buldular. Lakin Mişer hatun kızları umumiyetle, bezenü ve giyünü işine gayet heveskâr bulalar. Zata, alar, dünyage kıla, hiç bir nersede haberi ve bilmi bulmagan ata. Kolunda hiç bir nerseni gireksinmey, ağaç gibi fakat cımısın üsderüb boyga cite, kiyevge bara, maişet meşakketlerinde irlerine tüzen kadarıda yardım itmey, irlerine tabkanın aşay bilen kartaba muna şuşı devirlerinde giyünü ve bezenüden başkanı görmiy ve bilmiy dünyadanda giçeler. Çünkü Mişer hatunları yurt terbiyesi ve kul işi gibilerini güzelce bilüden gayet derecede mahrumelerdir. Aşamalık ta’amlar peşrevde tevekkül teklifli işlerini belkide adi ve gündelik işlerinde son derecede tatsız ve iştahage muhalif bereketsiz itüb pişireler. Bir kadar coylagan iç giyümleride tek üstten sovub tüşmeslik derecedegene buladır. Göge görünürlük bir kadar hünerleri de karaşından: Evrak evra bilü ve arşı suga bilü, üyü işinden peçke yağub sığır sagu, sanayi nefiseden bir kadar citen ve süs cibleri bilen aş yavlık, sülgi ve kiyevine gölmeklikler için alaçalar toğrudır. İlk, bu bik kuvvetli bulub aceb derecede nefis işli bilselerde hazır tün gün tubanlıkta yüz tutmaktadır.

¹⁰¹ (1)İşmi ise, bakar çık üstüne niçgegene gümüş çabaknı çınap bilekge giyer için yasalgan bir nersedir.

“Akıllıca bir işlere çıtardılar.” makaline barmangımını turtüb, bularının yurt ve bala terbiyeleri hakkında bu özinde artık söylevinde söz öz itü diyenne bilemen. Zanma kalsa, bu iki türlü niçke vazifeler (204. sayfa sonu) doğrusunda, alardın, artık şu ümit itüde boş bulsa gerek.

Mişer hatunları ve kızları, özlerince gayet dindar yürüb, iski âdetlerine nef yabışkan bulmalarıyla beraber, bağucılar artından cayub baht sananu, cayulib cayulib gıybet satu ve kişi halin tikşerü, yok bar sözlerini üsdere üsdere halık arasına taratu, bir birisine rekabet itüb zor zor israf ve teklifler bilen uğraşu ve kürşe hatunlarıyla cencal koyarışu gibi işsizlikten gilgen naçar ve hatunlarga yakışmagan ahlaklar ve saffetler bilende musufadırlar.

Mişer hatunlarının bu halde bulularına irlerinin bahasız oyuncağı bulub. “Çapan” zindanında tutkun bulub biklenüp yatkan hatunlar özlerini ayıblı, yoksa alarını medeniyet yolına salub, âlim ve maarif, terbiye ve hasene ahlak islerine kıyundırudan kol tartkan irlerimü ayıblı min bu hakda kıta hüküm bire almasamda açığrak fikirli ve okugatarak bir Mişer hatunun sözlerin yazub gitmek bulam evvel biçarenin can bağrında çıkkan şuşı sözlerin tınlab karanız neli: “Siz” irler, hemen bizinin terbiyesizliğimizi tenkid kılasız. Zan itemenge bizinin terbiyeli yoluvmızın tilisizdir, şulay bulgaç bizni taklab okutub karanız neli niçin bulur iken! İftihar bilen ite alamınge? Biz Mişer hatunlarında bulgan istidad ve kabiliyet, tarışlık ve saflık, ilk iffetini hiçbir millet hatunlarında tabalmassız... Siz bilesiz bit, muna şuşı evvellerde yüz yurt hevacesinin öteside üyüde yokturki, alar hemesi hatunların taşlab onar yıl caytta yürüler. Şul onar yıl oyu saklab yatgan bir Mişer hatununun irine hiyanet itgenin işitkeniniz bar mı? Ne irlerinin türlü yirlerde tıbdürüb yürüyine katnaşasım gelmesede şundak tökken akçeleri bilen bizini okutsalar idi, bizde başka bulur idik, diyerki cüret ite alamın; şulay bulgaç bizinin onmaganlığımızda oyalamayça öpkelide alursızmi?”

Dürüst, şuşında nadan ve terbiyesiz bulgan Mişer hatunlarından bazı bik güzel hasletlerde yok tevekkül. Mesela, irinin emrinden baş tartmav, iffetine hiyanet itmev; yurt içinde bilgen kadar hizmetinde yalkavlık kılmav gibiler.

Tös cihetinde gelince Mişer hatun kızları, Çuvaş hatunlarına ohşaşalırarak bulub gayet derecede matur bulalar. Eğer alarının ütken ve matur kara gözleri söykimli - güleç yanakları, oyalu bilen bilmeygen vakitte karasman alsolukga ilengen kara tutkallı yüzleri, şemveret gibi kara ve uzun saçları bilen kırıkları ve kaşları şema ve tınız

süykümlü bulgan ayrı ve taze bedenleri yahşi terbiye görgen, hissiyat ve cazibeli ruh bilen terbiyelingen biz kızda bulsa idi, cir yüzinde en mavtavlı ve maturilik bilen meşhur bulgan Şam-Arab kızlarda, bular yanında laşey bulub kalurlar idi. Lakin Çuvaş kızları bilen Mişer kızlarının bu maturilikleri, matur bu yavları bilen boyalgan ağaç gibi, dertsiz ve haysiyetsiz bir maturiliktir.

Mişer hatunlarının ırlar arasında adeta, en maktavlılarına, kob ir bala anası bulganlarıdır. Mişerler adeta gerek ir ve gerek kız balalar bulsun alarının koblığına ve ailesinin zorluğuna ne kadarlı söyensede, ir balanın koblığına söyengen kadaruk söyemiler. Bir Mişer oğlunun oğlu bulganga öz oğlu buludan artık söyenedir. Bu minim tarmağım kobayu, familiyam zora bu deyib iftihar kıla. Çünkü Mişerler de en iski ve gayet irak bulgan bir babanın bütün tarmağı, şunun, familiyasında yürüdür. Halık arasında da, falan kabileden ve falan neslinden demek gibi, “Falan halıkından” diye yürütölmektedir. Mesela: (205. sayfanın sonu) “Beşir halıkı”, “Yahya halıkı”, “Şalkay halıkı”, “Akçura halıkı, gibiler. Şunun içinde zor bir Mişer evvelinde de 3-4’ten artık familiya bulmaya. Bina aliye, ir balanın koblıkı bir kabilenin zorluğın arttır dikkatten bu, Mişerler için zor bahtiyarlık bulub ir balalarına “Bular bizinin altun bağanalarımız.” diye yürüteler. İr balaların artık söyenge görede özlerinin en söygen anın gereklığıne nef tüşüngen sevdegerlik âlemine, her Mişer halıkı balaların yaşdanuk öyretürge tarişeler.

Mişer halıkı bulayda, ailelerinin zorluğuna umuma şadlanıcan buladır. Alar özleride: “Ebu cemaatin gerek geçkine ve gerek zor bulsun, bari bir aile meşakkatin göresin, ailen niçin bulsada gün hemen bir güyinçe öte; şulay bulgaç zor bir ailenin terbiyecisi ismin alu elbette bir fazilet diler. Muna şul sebeblerge görede, Mişerler son derecede tiz ve kob orçikan bir halıktır.

Zarifi Elbeşiri yani Allah kulu.

3.9. Mişerler VII: Talancı ve Sevdegerlikleri, Sefahat¹⁰²

Bir milletin kader ve kıymetin, namus ve izzetin cuygan nerse iki türlü şey olub, biri talançılığının koblığı ve ikincisi de fahişe ve fahiş hanelerinin meydan almasıdır. Bu

¹⁰² Şûra Dergisi, “Mişerler VII Tilenci, Sevdegerlikleri, Sefahat”, 1910. S. 8. s. 236-238.

iki türlü nerse, evvel millette ilim ve maarifinin maişet ve intizamının himmet ve ictihadının ne derecede idiğın açık bildirir. Mesela talançılığının kobayması evvel milletini yalkavlık istila kılub hüner (236. sayfanın sonu) ve sannattan ırak idiğın görsetkenin ve fahişelerinin meydan alması evvel milletin hatun ve kızları ilim ve hünerden mahrum, hörrilikten ümitsiz idiğın bildirir.

Bu cihetlerden Mişer halkı iki ki ayrulub Çistay ve Havalin Mişerler'inin bar bilgen işleri talancılık şolakdırlı terki itgen ki aralarında bayrak bulganlarıda, on – on beş kadar sabi ve sabiyeleri, irsiz ve fakire hatunları tayiş ortağından yahud cayulgan nerselerinin hemesin havacega birü şartı bilen aylık vazife birüb yalkab çağarelerde, talancılık bilen sevde itmektendirler. Munı beyan içün uzun yollar karalatmı Rusya'nın her tarafında bulgan halık tilinde, urınlı söz geldikte zarb misal olarak “Havalin talancıları”, “Cistay hayırcıları” diye yürüttükleri ve yane gerek şehir evramlarında ve gerek evvel boylarında bulsun, fayiş boyu ağız tondırub, neçke kıyumlar kıyu sebebli bütün vücudı bilen titreb işinden işinge, oldun evvelga yürgen tilencilerinin her koyusundan: Siz kaydağı “Sualine: “Cistay” yane “Havalin” cevabların almak bitse gerek.

Bu Mişerler talancılık hünerinde şul kadar terki itmekle beraber iysi kiterlik uyatsızlıkgede öyretgenler ki alarının munlı gönül ve sink bir taviş görsetüb: “Atam öldü, terbiyecisiz kaldım.”, “Yurdumuz ve bütün egünümüz yandı, aç kaldık.” diye yalğan sözi tokrak yaşları bilen özlerin kızgandırub soravlarına, irgeli irgesiz tasdik itmi ciddi almassın. Eğer alar bu kadarlı usta sözlilikleri bilen sevde işlerine tutunsalar idi hiç bu kadar ki en mahir sevdegerlerden bulgan yahudilerden bile alga gideceklerdir. Cistay ve Havalin hayırcıları arasında na'rat-na're gibi kızarub turgan na're-na'rat ve selametleri, zayıf ve sabırlarge nisbetle gün artık görünüb talancılık sevdesinde kayıttıktan sonra hiçbir türlü aşka teşebbüs itmey, karavvul üyelerinde “Altı Yatır” hikâyelerin söyleb ömür ötkermek meydan almıştır. Şulayuk bular arasında akti bile sevde itüb tamak toydurgan fahişelerininde kobeliği bilüdüğü ve söylendiği gibi, şehirlerde fahişehaneler tutucı Mişer dincileride az tevekküldür.

Muna bu Mişerler, bütün Mişer milletin izzeti nefsi ve namusun coyub mundı kabahat saffetlerden pek bulgan Penza ve Tambof hem bir takım Simir ve Mollakos Mişerler'inde “Hayırcılar” sözün işitürge mecbur iteler. Hâlbuki bu Mişerler bahsus Penza ve Tambof Mişerleri bu iki kabi sıfatlardan pek bulub bütün işleri ve hareketleri

bilen yahşi turmuş ve maişet ki östüregen sevdegerlikde gayet maharete revişde bulunmaktadırlar. Bu Mişerler özlerinin Mişerlikleri bilen gururlanub namusların saklavını artık soyduklarına görede Cistay ve Havalin Mişerler'ine bütün gönüllerinden ürniler ve lanetler yavdıralar.

Bu Mişerler'inin sevdegerlikleri hakkında bir Mişer'inin öz ağzından milletin maktavga Karaganda başka milletler tarafından maktalvin artıgrak gördüğimden, gite, Mişerler arasına seyahatim sırasında bulgan bir üçraşunıgna yazub giterki taladım: "Tarbija" astanasasına tüşgeç Tambof gubernasına otub Penzaga, Karagan, Mişerler arasına gitüvim matlub buldukindan bir kadar çakramlarını bir Mokşi (Mordava) yengi alub barmak buldı. 18-19 yaşlarında bulgan bu Mokşi balası Rusçanı yahşigene bile ve Tatarcası da bir az caratkalı ala iken. Hemde Rusça'dan baytakgana roman ve gazete, risale ve jurnallarda mütalaa ittiğinden fikrîde cibergene açılğan bulub özinde millet kaygusu" baralgıda anlaşıla. Bir niçe çakrımlarga kadarı munın bilen ciddi meselelerden bahis açub söz gözgene almadık. Çünkü mini illa nindiy bir tiran üy basdıkindan birde (237. sayfanın sonu) söyleşesim gilmi idi. Ama yektanın söyleşesi kılğanlığın ve özünün içindeki kaygusun tökesi kılğanlığın mina karab türlüce sualler bırakanlığından anladım. Lakin mina kökrekimdeki türlü farzlar ve planlar şolakdırlı tanlıkga kaldırgan ve istila kılğanlar idiği âdeta anın sualleri bir kulakımdan girgençe ikinci kulakımdan çağub citken bulalar idi. Yektanın içinde munı göçkendi bulurga gerek neçgenna koy bilen Mokşi tilinde bulgan curoları birden birge tesir itti. Tatlı ve kuvvetli farzlarımı cıka aldı. Gönüm yane bir hazine tabkan gibi bulub, yaşım kınandım anın tarifine ilendi.

Bu vakit karşıımızdağı kızıl ve yeşil tevbeli büyük büyük üyler yaltırab turgan uzun uzun manalarge gözüm tüşüb "Bu nindiy şehir." diye sorab söz başladım. Minim bilen söyleşürge niçin yol açuğa aydırub gilgen yekta için minim bu sualım tatlı tayulduğundan cevabıda kıska bulmadı: "Bu şehir tevekkül, belkide "Yuna" isimli bir Mişer evvelidir. Sinin belkim bu büyük üyler ki gözün kamaşkandır. Bu birde aceb tevekküldür. Mundağı Mişer ülkeleri hemesi şulay bay. Mundağı ülkelerini hemesinde 3-4 yüz min somalı belkide milyonlar bilen iş yürtken Mişerler kob. Niçin bay bulmasınlar son! Özleri zidadında arsız sevdegerler. Balaları bir az ösdimi bayga karşıub sevdeki gite. Anda bir az şayara, sevdeki ve tilge üsterede özinden sevdeki calutuna. Uluğğa tevekkül, birbirisin aceb derecede kutarışaları. Yaşaraklarına uzun bulması boyları ya özlerinden ya kefil bulub başkalardan alub mal birelerde anı sevdeki tutundurular; bilmese öğreteler. Ne başka milletlerin ni kadarlı okugan ve istidatlı

görülsede ak hizmetlerki hiç almaylar. Kobdan tevekkül bir Mişer bayı bir Rus yektan sevde hizmetine algan idi. Şunarga başkaları tamam ilan nefret itkenler hattı acularından tutub kınaganlar. Kara hizmetlerinde mesela: Evtan keysü, su taşu, tirsi tevekkül, yumuşka yürü kobilerde, hiçbir Mişer'ini görmesek hemiside Rus'dan ya Mokşi'den bulur. Min alarda artık fesadda yeni içki fahiş artından yürü keyn nerselerinde kob bilmem muna şul çaklı arsız ve tariş yolu üstine milli taassubda bulgaç evvel milletni iktisadi halli niçin yahşirmasun son! Lakin alar neli hazırında az okular. Eğer okusalar tağın başka bulurlar idi. Min alardağđ istidad ve kabiliyetki de taaccüb itemi buda yolda kalmas, oku girekliğinde yahşuk anlab kılalar bugay şuşı yıllardağđına bir niçe bayları zor bir mekteb ve cemiyet hayırğa açarga telab koygana akçede çığanlar idi. Lakin iş başında yürücülerinin naçarlığından ve alarda ruhanilerden buldukındımgna vücudki çakmı tura (*)103 şulay indi avıl, bir işki ruhanilerden birev katuştı ise andan hayır ümid itüy kayun” diye Mişerler hakkında bir kadar maluma birkaç, yekta da ağır salavlarında nindiye bulsa bir aç poşu payda bulganlığın anladım.

Zarifi Beşiri. “Üste rahmetle” (238. sayfanın sonu)

3.10. Mişerler¹⁰⁴

(8'nci âdedden mabad)

Bir kadar sukuttan son Mokşi yiğidi yeniden sözge karışub: “Bizinin Mokşi (Mordava) larının Mişer bilen bir nesilden idiğđi bik yahşi anlaşıla, lakin aların bulay tevekkül iken gerek ilmi cihetden ve gerek itisadi cihetten bulsun dünyada en sefil ve yoğalurga hazırlangan bir kavim olsa evvelde bizim Mokşi milletidir.

Bularının bar bilgenleri üyde tik yatuda içü, nadanlıkğa baş üyüdür. Şundan başka hiç nerseki görülmü, tik işlerine bitsegine Mişerler ki baralarda günine yigirmi

¹⁰³ (*)Mişerler'inin terkiyatına zor bir adım buluyuna ümid ittirilgen bu “Buna cemiyet haberyası.” hakkında gazetelerde yazılsa da hakikati bilen tafsil idilmemiş idi. Keramet geldikte ben munın hakkında da birer gazetede malumat virmekti ümit item. Z.B.

¹⁰⁴ Şûra Dergisi, “Mişerler”, 1910. S. 9. s. 264-265.

tingi arş soğub kaytalar. Budamı oldu gün itü bu halini anlagan ve milletini süygen bir kişi için munda artık kaygu hasret olur mı?”didi.

Yiğidin muna kadarlı hiç görmediğim Mokşiler hakkında, üylemeyen cirde, bir malumat biruy, minim için, tağında bir yane hazine buldı. Hususa anın“Mokşiler Mişer ve Tatarlar bilen bir nesilden buluları anlaşıla” cümlesi, fırsat geldikte alarnında halin tikşerürge yol açtı.

Mundağı Mişerler sevde cihetinde şul kadar terki itgenlerge nindiyinne bir Mişer ailesini görme, evvel ailenin içinden iki-üçüsü sevde bilen çit şehirlerde (Özlerince “Yantıkta”) yuri turgan bulurlar. Hiç bir Mişer yokdurki alarının yaş ve karti sevde niyeti bilen yürüb illa ni kadarlı şehirlerini ve illa ni kadar memleketini eylenüb çıkmasun. Naçargene bir Mişer bilen söz açurğa toğru kılunga evvel özinin Türkiye ve Fransaya, Bulgarya ve Girmanya hemde Kıtay memleketinde sevde bilen yürüb korkanların söyleb şak katuradır. Okı ve yaza bilen şöyle tursun, umumiyetle okunun ni aykanında bilmegen bu Mişer halıkının bütün memleketini neyletüb, özlerinin evvellerin şehir haline girtüleri, tire yakta bulgan bütün Rus ve Mokşi milletlerin özlerine kal itüleri, özlerinin yürgen memleketlerinin ahvali iktisadiye ve senedinin tevekkül belki de bütün ahvallerinde saf ve toğru malumat bire aluları iyşi gitmeslikte tevekküldür. Bu, alarının ağız küterüb mulahasasız yürmeyen bir halık bulmakları bilen beraber, istidad ve kabiliyette ne derece idiklerinde bik yahşi bildirse gerek. Anlaşıldığına göre, Mişerler eskiden birli sevdegerlik bilen meşgul bulgan bir millet bulurğa ohşiler. Çünkü her Mişer kartı özinin ve atalarının sevde bilen yordukların lezzet ve tefahhurki cumub söyliler. Mişerler’de eylenerek “Kızdırub satu.” digen sevde bik modada bulgan. Bulgan bakan yavlık ve yalgan meyhlerini böyle bile bilen bik nef ötkare alganlar.

Kızdıruları böyle: bir satılık tavar ni bir her boynın ebuyana bığrakta babar hatunlarına, alub barada kıyamet beha sorab alurğa ondı. Birden almasalar alarnı “Ey batlisinden bulamı son munı alu! Sinde munı alarlık akçe yok bit!” diye kızdıralar ve horlandırılar iken. Özlerin kişi aldında bay ve mal bilen kibar tutarga tilegen baylar, tabia, munın bilen özlerin bik nef oturdrganlardır. Mişer kartları bu sevde bilen bik kob memleketlerde yorganlıkların, şuna bığrakta Rus ve Yunan milletinin aldanganın lakin Türk ve Bulgarlar’ını hiçde kızdırı ve aldı almaganlıkların söyliler. Mişer halkı sebahat ve sevdegerliğini hatta milli iş hükmünde yürütüb artık suyalar. “Bu bizge babaylardan kalgan mukaddes bir miras diler. Bir Mişer balası (264. sayfanın sonu) kişi arasında bir

az görine alurluk buldı ise sevdege gitü niyetin tuta çünkü, alarda sevde ilmin bilmev ayıb hükmündedir. Mişerlerinin, kübrek sevde itken cirleri Türkiye, Fransaya, Kıtay ve Sibiryaya memleketleri bulub, sevdeleride cevn cabaga, meyh ve tiri carı sevdeleridir. Mundan başka komisyoner, makler -tallal- bulub yürücileri hem ve ikzalları bu fit tutub, juz (Satu Yüki) yürütücilerde kobdır. Bugün de, Sibiryaya ve Manjoryaya etrafında sevdegerlikte en zor rol kazangan sevdegerlerde Mişerler'dir.

Kıskası: Mişerler ve sevde cihetinden yahudilerden bile elde duyulsa hem hakikatden cit bulması. Fakat alar artık masraf, üy iktisadında tedbirsiz ve çıkdan taşır: teklifli bir halıktırlar. Özlerince ilim ve mollalar müezzin ve sukır sofilerini cayub büyük ve gayet teklifli meclisler basav ve dua aludır.

Mişerler'inin ilim ve maarifleri himmet ve yaşları hakkında da şayed yazsam gerek.

“Zarif Elbeşiri”- Üst Rahmanke (265. sayfanın sonu)

3.11. “Mişerler” Makalesi Hakkında¹⁰⁵

Zarif Beşiri kalemiyle yazılmakta olan “Mişerler” makalesini “Şûra” da okub kılmaktayım. Zarif Efendi 7nci aded “Şûra” da Mişerler'inin hatun ve kızlarını beyan itdiği yerde: “Kırgız kızları ise az olsada hukuklu olmaları ile beraber gayet derecede ötkün kılınışlı ve cazibeli olalar.” diyedir. Bu söz dürüst olmasa gerek. Ben özüm Mişerler arasında yormadığımdan anlarının halleri ile aşinalığım yok, işbu sebebden anlar hakkında Zarif Efendige karşı sözümde yok. Lakin uzak müddetler Kırgız sahrasında yürüdüğümden Kırgızlar ahvali ile aşinalığım kâmindir. Benim bilüme göre Kırgız kızlarında çapanga türlü kaçun. Yormavlarından başka hukuk yoktur. Hörrilikleri ihtimal ki Mişer kızları sabi vakitlerinde irge virilüb koyulmazlar.

Eskiden kalmış âdetleri boyunca özlerini ruğları ve yakın karındaşları arasında özdivaç ayıb sanaldığından Kırgızlar cit ruğlardan kız yaraşurki mecburlardır. Dostluk münasebetinde olan iki Kırgız birinin oğlu ve ikincisinin kızı dünyaya geldiğinde dostluklarını kan aralaşdırub tagayatmak kasdi ile kada bulşub koyalar. Balaları ise

¹⁰⁵ Şûra Dergisi, “Mişerler Makalesi Hakkında”, 1910. S. 10. s. 304-305.

ayakga yürür yürümez ve yahud imçakdan ayrılmaları oladır. Balalarının ömürleri olub olmavi Matur ve yamsızlıkları iltifatge alınmaydır.

İşbu iki kada, balaları öskenge kadar birbirine konakda yürümüş ömür geçireler kız ile yiğit balig olduklarında mal virmek ve kız ile yiğitnin görüşirmek hakkında müşavere başlanadır. Öz âdetlerince büti “Urn baru” diler. Bundan son yiğit, kız yanına varub gilü alub yürüdir. Birer yıl kadar vakit ötdiğinden son kızını gilü yurtuna tüşireler.

En ilki kuda ulaşıdıkları vakit, yiğit ile kızının sabi çağları olduğundan bir nersede bilmeyler, balig olduklarında bilselerde bu vakit anlarının rızalıklarını soravcı olmaydır. Hatunından rıza olmağan yiğitler eğerde baylıkları olsa sonundan özlerine Kırgız yane Tatar’dan olsada bir hatun saylab aladır. Ama irinden rıza olmayan hatun için hiç çare yok. Mişer ve Tatar kızları ayrıla aldıkları halde Kırgız kızları bu haktan da mahrumlardır. Kiyevinin ne halde olacağını anlayan kızlar da bu toğruda öz ata analarına bir söz itürkede hakları yoktur. Gerek gönli ile rıza olsun ve gerek olmasun yaş çağında yaraşılmış yiğitge varırğa mecburdur. Rıza olmasa kob vakit kamçı ile rızalandıralar.

Balig oldukları vakitte yiğit fakirlenmiş olsa kız anası: Mal getürde cisrinni “(1)106 al, mal gitüre (304. sayfanın sonu) almasan ilk virken mallarını benden kaytub al da ben kızını başkaga satam.” deyib malum itedir.

Yaş çaklarında yaraşılını kızlarını ikinci bir kob mal virüci bayga ikinci hatunlıkga virmek âdetleride var. Bu işler kob vakitte kanlı vakıa sebeblerge aladır.

Sabi kızlarını, kob virüci kart baylarga yaraşmak âdeti olduğu gibi Kırgızlar da kart kızlarını sabi baylarga yaraşmak âdeti de vardır. Zor oğlu vefat olduğında anın yaraşılını kızını, ne kadar yaş olsada ikinci oğluna viriledir. Bay Kırgız hidmet idücü gerek olduğunda yaş balasına kart kız tabub yaraşadır.

İri vefat ittiğinde hatunı, ayrınun toğanına yane yakın karındaşlarına hatun üstüne olsa da varırğa mecburdur. Kırgız hatunlarının irlere işine katışurğa hakları olmaz belki anlar satılık kallardan farksız halde ömür geçirirler.

¹⁰⁶ (1)Bulacak kılun.

Kırgız kızları umuma nadan olduklarından ötkün kılanuşlu ve cazibeliler, diyorki mümkün değil. Arada bazı bir kızlar cazibeli olsa olur, anın ile umumi hüküm yasamak dürüst olmaz. Bir iki cazibeli kız ihtimal Mişerler’de de vardır.

Kırgızlar arasında kızlarının iffetlerine artık itibar yok. “Kızga kim barmay, kımızını kim içmiy?” Kırgızlar’ının makalelerindedir. Gerçi aralarında umumi sefahat haneler bulmasada bozukluk az değildir. İşbu sebebden sifilis gibi hastalıklar Kırgızlar arasında şayi olub gitmiştir. Hulasa: Kırgız kızlarında hörrilik ve hukuk falan yoktur.

F. Ş. Sürgün

(Yansi Gubernasında) (305. sayfanın sonu)

3.12. Kazan, Mişer Kavminin Asılları Kangı Taifedendir? ¹⁰⁷

Fin kavmi içinde olan “Macar” ve Jingerler itilaf idilmekte olan “Macar”lar ile bunlar arasında bir münasebet var mı? Macar ve Başkurd kavimleri Balamir ve Attila vakitlerinde mevcut idiler mi? Başkurd kavmi işbu tarihte ne vakit görülürki başlamıştır. İşbu meselelere “Şûra” da birer işaret idilse güzel olur idi.

Ahmed Tayfun.

“Şûra”: - Kob mürevvihlerinin zanlarına göre “Macar” (Madyar) ve Başkurd, bir kavminin iki türlü isimlerinden ibarettir. Fakat son vakitlerde Ural boylarında kalanlarına Başkurd ismi ve Vingirya’da olanlarına Macar ismi galebe itmiştir. Başkurd kavmini tahkik kılur için Ufa vilayetine gelmiş olan Pereyle, tağlarının isimlerinden istidalal idüb Macarlar’ının “Dim” boyunda göçdüklerinde şihasi kalmasığını özimizge tekrar söylenmişti. İhtimalge bunlar Balamir ve Atilla kumandanlarında sefer itmiş ve Jingerya’da urınlaşub kalmış olalar. Mişerler İndestanın “Elalakul Nefise” nam eserinde (Havalsun Tebası) “Elmacgariya” diye zikr idübde urınlarını bugünkü “Tav bağı” diye maaruf urınlarda göstermiş olduğu kavim olsa gerek. “Macgariya” ile “Mişer” arasında yakınlık bunu tesir kılur. Karamizin, Rusya Devleti tesis idilmezdin mukaddem, Mordovalar, Çirmişler ile birlikte “Mişer” isminde bir kavim olduğunu rivayet itmiştir (Cas 39). Karamizin zikr itmiş “Mişer” ile İndesta zikr itmiş “Macgariya” bir kavim olacağı karib ihtimaldir. Başkurd kavmini en ilk zikr itmiş adam, İbni Fazlan olsa gerek.

¹⁰⁷ Şûra Dergisi, “Kazan Mişer Kavminin Asılları Kangı Taifedendir?”, 1910. S. 24. B. 760.

Kendinin Bulgar'ga olan seyahatnamesinde bunlar hakkında bazı şeyler zikr itmiştir. Macarlar, Macgarlar, Başkurd ve Mişerler her biri Türk kabilelerinden idiği malum Türk kavimlerinin muhtelif isimlerinden, muhtelif kavimler olmağını farz iderge yaramadığını ikinci cild “Şûra” da bir kadar beyan itmiştik. (Tarihimize aid isimli makalelerge müracaat kılındı.) (760 ıncı sayfanın sonu)

3.13. Bisermanlar I¹⁰⁸

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F.

Şimâl şerifi Rusya'nın kob gayr Rus milletleri arasında, tarih uleması tarafından unutulmuş bir namalum milletin azgana kaldığı bar, bu kavim “Bisermanlar” dır. Hazırda Bisermanlar Rusya'da yalnız on bin kadar gene kalmıştır. Anar bütünsi Jatga vilayeti “Glazofski” öyezinde turalar. Başka öyezlerde bir niçe aile gene sanaladır. Bunlarda keyf maanfak göçüb gelmişken, yane eskiden kob olub şunlarının kaldıklarıdır.

Bu kavminin nindiy milletten aykanlığına işanalı deliller bulmadığından bu millet toğrusunda söylevciler yalnız hesap ilegene bunlarını Türkler, daha toğrusı iski Bulgarlardan bir kavim diye söyliler. Yoksa yahşi bilüb birisine kertüci yoktur, bu farzlarda kübrek tillerinden olunmuştur. (Yani til, söz ve faidelerine bina kılınmıştır.)

Bisermanlar'ının tarihleri ve kayu kavimden ittikleri hiç tekşirilmemiştir. Fakat Rus hükümeti iknalarında ve 16-17'nci asır seyyahlarında Jatka vilayeti ahalisi arasında Bisermanlar'da görsetiledir. 1782 senesinde Bisermanlar Glazof ve Slabodski öyezleri Kristiyanları sanalub bir tilini çokunmamış, kalgan tilinay çokunmuş (Elbette Pravoslavını bulurğa teyüş.) görsetiledir. Bundan başka, mukaddim zamanlarda asker idaresi defterinde Bisermanlar 1613 yılınduk söylenmişler. Bisermanlar özleri bu yerlerde görsetilmiş vakitden kob ilin yerleşmişler olsa gerek fakat bu gibi haberler, ayrum bir Biserman ahalisi bulmuş imiş fikrini nâbiden başka hiç şey bildirmilerdir.

Vebaçanlar, Bisermanlar'ını ayrum bir kavim diye anlarını citden gelmiş bir kavim deyüb sanı idiler. Fakat Bisermanlar doğrusundağı malumat ve atçanlarını bu fikirlerinden birde aranmıştır.

¹⁰⁸ Şûra Dergisi, “Bisermanlar I”, 1912. S. 7. s. 206-207.

Bu “Biserman” sözi özi kaydın çıkmış? Bazı adamlar bu söz bu sormandan bozulmuşdur diyorlar hakikata Büyük Petro zamanına kadar Ruslar, gayr nasrani hususa müselmanlarını “Busurman” diye anı idiler. Dahi Bisermanlar’ının bir vakit müselman olduklarını kuvvetli delillerde vardır. Lakin bulay buldukda niçün başka müselmanlarını Busurman diye anamamışlar şulayuk Biserman sözi bütünley Fin sözi Finsk karakteridir. Fin tilinin bir şubesi bulgan Madyar (Macar) tilinde Biserman sözi bar. (Macaristan’da bir şehir ismi.)

Min 1862 yılına kadar yazılmış kitab ve kamuslardan ne kadar karasamda “Biserman” sözünü taba almadım. Songı kamuslar olan İfrün ve bir Vatigluzda Biserman maddesinde yalnız: Bisermanlar Moğol cinsinden !?) Vatika vilayetinde Glazof öyezinde falan falan Julusatlar’da Norveç’i bir kavimdir denilmiştir. Bir akfavuz, öz âdetine halef olarak bunlarının nindiy kavim idiğine delil ve tikşerüdin bir söz koşmamıştır.

Lajrennifinin “Vatika vilayeti coğrafya”sında yazmıştır: “Glazof öyezinde turucu Falil Elâded Bisermanlar Çuvaşlar’ga müşabih olub, bunda Tatarlar ile gelmişler bulurğa girek.” Lakin delil menbalar görsetilmemiştir.

1891 yılında Moskova’da arhyologya siyezdide (Cemiyet) Kazan Profisöri Simirnof, söz arasında, Bisermanlar’ge ait bir nutukta söyledi. Bu nutuk öz vaktinde gazetelerde de yazılmış idi. Fakat bu ilimde öz nutukta yalnız yukarıda didiğimce tillerini ulçab bir kadar farzı şeylerine söylemiştir.

Tüm Darülfünun Profiser Malyif, on biş yıl ilk antropolyaga keşifler kıldıkta iski Bulgar ve Çuvaş kabirlerin kazub ülkelerin soyak ve başlarını ulçabda mataşmış idi. Bunun tabdıkları şeylerinin Bisermanlar tarihi içünde bir kadar ehemmiyeti bulunduğundan min bazı toğrıda Malyif’inin ehemmiyetli eserleri ilede faidalandım.

Kazan’ın “Arhyologya, Tarih ve Entnografya” cemiyeti özine, (206. sayfanın sonu) öz taraflarının cit kavimlerini tikşerü ve bilüni büyük bir mesele sanab evvel toğrıda zor ehemmiyetli eserler çıkarsada Bisermanlar ile bu vefatge kadar şeğillenmedi. Bisermanlar toğrusındada yukarıda sanalmış fakirgene eserler, az maz yazmış bazı kitablar ile söz arasına Bisermanlar’ında kısıdırub koymuşlardır. Bazı kitablar mesela Zolotnitski, Siyitsin, Kuruptif gibilerinin isbat ve delilsiz: “Bisermanlar Çuvaşlar’ının yakın karındaşları belki iski Bulgarlar’ının toğrı nesilleridir.” gibi sözlerden başka kavlimde ni de bulmaganga, yalnız öz teftişlerim ile yazdım. Bisermanlar’ını bilür için

1894'te May ayında Glazof övezinde varub turmuş idim şul vakit tecrübe kıldım karadım.

Bisermanlar yerleşmiş uçastokalarda Zimiski naçalniklerinin yardımı arkasında mına Bisermanlar'ının sanlarını bik mükemmel bilürge nasib buldı. Bisermanlar Yazif, Nijniy109, Okan, Yumski, Balizin, Ponın, Gyin, Löski julusatlarda turalardır. Biserman evvelleri Tatar evvelleri ile bik karışmıştır. Her Biserman evvelinde biş çakrımdan yakın bir Tatar evveli tabılır. Tatar ve Bisermanlar bunda Junaklar arasına çaçılmış gibidir. Bu hal, Bisermanlar Tatarlar ile birge kıldıklarına da bir delil ola bilür.

Biserman evvellerinin bazılarının isimleri Rusça bulmağa ya ise Bisermanlar'ının nef Ruslaşular'ın da ya ise bu evvelleri Rus Kristiyanları tarafından yana olunduğundur. “Şor” sözine bitgen evvel isimleri canu anakçadır. Ama başka, şamardanja evvelleri isimleri (Şulayuk Tanayofski, Zambolat, Mustayka, Abdullah) asılları Tatar sözidir. Bunlar cümlesi, Bisermanlar'ga şul bir halıkının büyük tesiri evveldeğini görsetür.

Bazı bir evvellerini istisna badende Biserman evvellerinde hatunlar irlerden kübrekdir. Aile efradı her yerde bik büyüktür. Aile efradı kobelki bir ailede 5 kişiden 23 kişiye yetedir: Ortaca olduğunda aile başına 10 (on) kişi toğrı kıladır. Balalar ayrılıb çoğu az bir yurtda baba, ana ve balalar, hatun, bala çağaları ile birge turalar. Kartlarının sözince balalar ayrılıb çoğu bisermanlar arasında songı otuz yıllarda yani Kristiyanlar azad kılıngandan songına nef başlanmıştır. Bisermanlar hiç kim kavlinde Kristiyan olmadılar. Anlar hükümet Kristiyanları idiler.

Kristiyanlar azad kılınganga kadar aile faidaları bik nef tutıla idi. Balalar özlerine başka türüde simaganlığındangına bulsa bula idi. Bu vakitlerde de bütünley ayrılmay şul işin aldında ayırım bir üygene salub tura idiler. En zor bala her vefat (Atalar ölgenden son.) baş bulub kala, başkalarda ana tabi bula idiler. Bunday büyüklerinin baş buluy bu zamanga kadar birde az saklanmıştır. Guri Antuganofnamı bir Biserman 80 başlık bir sukır kart ve 61 izadan ibaret ailesini idare kıla ve bütün bala ve bakanlarını özine nabi itüb turadır. Lakin sokralığına kara mı, evvel kar işlerine birinci çağa, başka işlerini işli ve bütün ailelerge yahşi bir misal görsetedir. Aile efradının kobelki hizmetçiler kob bulu dimek olub faidalıdır. Şul sebebden Bisermanlar bay, kürşeleri Tatarlar'dan kob

¹⁰⁹ Rusya'nın beşinci büyük şehridir.

yahşirak turalar. İnçilikte Türki, atalarını vatanlarına bik nef bağlamıştır. Anca azlab çitge gitü ya göçü, Bisermanlar'da hiç görünmidir. Henüz ve sevdege de hiç tutunmazlar. Lakin aralarında umarta tutucular var. Biserman teviş bir ikincidir. Her ne kadar ikincilikte maharetleri tire yaklarınınğı halıklardan artık tevekkül isede tarişlikleri arkasında bütün kürşelerinden artık fayda göreler ve rahat turalar. Bisermanlar'ının kobisinin şanını kob mal tuları hem eskeridleri (Zapas işlik.) buladır.

(Ahiri var.) (207. sayfanın sonu)

3.14. Bisermanlar II Yurtları, Üy içleri, Cihâz, Kurallar¹¹⁰

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F.

Biserman evveline gilüb, Jatak evveline gildüm diye yanlışuy bik mümkündür. Jataklar'daki gibi bunlarınınında urınları büyük (Mürtefi) az nerezeli, işin aldanda iki katli (Yataz) ambar, işin aldının içki bağından salkun ağaç bina, nevrus takta ya başka birer nerse ile yabılmış ve murçası urınına tutun çeğarge bir tişüki bar, bu bena "Çum" atalınadır. Çum içinde arklı tayatga kazan asılmış, kazanın istinada taştan ocak şikelli bir nerse yasalmıştır. "Çum" Cirmiş, Jatak, Ostiyak, Çuvaş, Başkurd gibi kavimlerinin iski medeniyetleri eseri alub "Çum" sözi umuma "Üy" ve "Bina" dimektir. Bir tişügettin son kişilerinin en ilk yaşamış yurtlarının biridir. Hazır, cay günlerinde çumda aş pişireler bütünsi birge, cayuluşub Çum da aş aşılar. "Çum" nın istisnaları kariyette kaysı vakit askamya yane sakiler buladır. Lakin kübrek vakitte uçak ile Kazan'dan başka bir rahatli nerse bulmaydır.

Bisermanlar "Çum" larından Jataklar'dan alunmuş, komişka, isminde bir isretgeç pişireler idi. Bu ise en naçar nazartılğan. İkmek arasından ibarettir. Lakin 1890 senesi 24 April'de olmuş manadan son Bisermanlar bunu gilat taşladılar. Jataklar ise hazırki kadar kaçup hazırlaylar. Celi gününü Biserman ailesi üyden bütünleyok çıga. Hatunlar ambar tobsalarında kul işleri ile meşgul bulalar. Söylendikçe bütünsi birge aş ve içeler, "Çum" larda ambarda yoklilar. Bu âdetleri tarih cihetinden Karagan'da bik iski bir âdetdir. Bu âdet, şark milletler (Rusya Şarkı) çaltıra ile uçakdan başka bir üyleri bulmagan bir zamandan kalmış olsa girek. Bisermanlar Ruslar'dan alunmuş kabul

¹¹⁰ Şûra Dergisi, "Bisermanlar II Yurtları, Uy içleri, Cihâz, Kurallar", 1912. S. 8. s. 235-236.

kılınmış calı üyeler ile yalgız havanın soviklığı mecbur itgen zamandagina faideleneler. (Üy-Bisermanca “kurka” olub baraka bina dimektir). Lakin yaz bula başlaganda anlar hiç kazganmı calı üyelerini taşlılarda özlerinin, ayırigen çularıda urınlaşalar.

Fin ulemasından “Aygat” nın fikrince şark. Rus çarını ilk zammalarda Rusya yerlerinde turmuş, hazırki Cermenler’inin babalarından almışlardır. Lakin çum kaydın alunmuş ve niçin taralmış idiğini bilü mümkün olmadı.

Bu kavim, özleri ile kürşe cit kavimlerinin hususa Jataklar’ının adetlerini, dinlerini hattı tillerini şul kadar almışlardırki, bunlarının asıl özlerinin ile citten alunmuş idiğini anlav bitgel bir nerse tevekküldür. Eğer, bazı bir adamlar hesablaganca, Bisermanlar, Julga boylarının toğrı balaları idiğine üşendak anlar, vaktinde büyük bir medeniyet kob itmiş bir kavim balaları olduğundan hazırkiden mukamelerek hanelerde turga teyüş idi evvel vakitte Bisermanlar “Çum” ni ya Jataklar’dan ya özleri ile birge Julga boyundan gilmiş Tatarlar’dan almış bulalardır.

Tatarlar, 13’üncü asırda Bulgar ittifakına hücum kıldığından son anlardan İslamını aldılar. Vatika yerinde hayat kavim sanalgan Bisermanlar’da şul ittifakda bulgan bir kavim bulurga teyüş buladır. Buna delil olarak, Biserman evvellerinin merkezi olan Yezufski evvelinde hatırki kadar İslam makberesi saklanmış olduğunu görsetmek mümkündür.

İslam makbereleri bunun bazı evvelerinde de saklanub kalmıştır. Tatarlar özleri hiç bir kavmini İslam dinine aylandırmaganlıktan. Bisermanlar ya Tatarlar’dan ilk özleri ya Tatarlar ile bir vakitte, İslam’ını kabul itmişlerdir. Buda Jatga vilayetinde değil belki İslam’ının merkezi Julga boyundağına mümkün olmuştur. Jatga vilayetinde ise İslam’ını bilücede olmamıştır. Bisermanlar’ını bunda alub gilücilerde yalgız, Moğollar hücumundan son Vatika vilayetine yerleşmiş “Karitski” Tatarlar’ı olsa olur. 15-16’ncı asırlarda Karin Tatarlar’ı Moskova Hükümeti’nin Jassallar’ı hükmünde olub özlerine bir kişiler (235. sayfanın sonu) (Kristiyanlar) ve birle: Anlarda silahlanub Moskova Hükümeti hududını saklı ve Kazan padişahlarına karşı sugışa idiler. Karin Tatarlar’ı mirzaları tabiileri arasında Bisermanlar’da olduğu Vatika tarafları tarihinde dökümantlar haberleride var. (1881’de yazılmış Afet, Jat, Tiray, Karin mirzalarının padişah ikazları.) Şöyle oldukta Bisermanlar’ının vatanları Bulgar olurga toğrı giledir.

Bisermanlar’ının üy içleri umuma Rus üyelerinden hiç bir nerse ile ayrılımdır. Lakin Bisermanlar arasında hazırda da ilk örselerden olunmuş kaza üyeler bik kobdır.

Bunlarının mürceleleri urunına tişükargene bula. Bunday üyden her vakitteki tütün ve kurum tara tutarga ihtiyar birmidir. İslı havaları soluş için avır vaziyetlidir. Her gün taralgan tütün gözge bik ziyanlıdır. Şul sebebden bunlar arasında taracuma ve başka söz averüleri kob. Üylerinde bakkan hakta surca urunına koyulmuş tişekler açık durduktan bik sovık, yatub yatar yatmas evvel yatub tagutub yabganlıktan çıdamazlık iş ve issi buladır. Böyle ömür itügede yalgız anlar gibi öyretmiş çadamlı ve nef halıkgına çıdar. Bunday üylerde turucılar arasında bala nevlü kara üyini taşlamış Ruslar arasındagıdan kob yuğarıdır.

Bisermanlar'ının ak üyleri Jataklar'ınkinden ayrırlık tevekküldür. Bunlar Jataklar usulunce Rus üyelerinden bir kadar büyük (Mürtefi) olub ormanga iki kob bulganda üç bala kayığına karındır. Birden arşın yarım, ya iki arşın kutarılmış idin üstünde kob vakitte vaki hayvanlarga kışlık ürün hazırlanmış buladır. Bu hayvanlar bütün kışını şuşında ötkereler. Bu urunında iski olmayub bir tişki var, evvel tişün arklı türkli ağaç ile biklenedir. Üy toyaları büyük. Üy içleri Ruslar'ınki ile bir tevesli buladır. Sakiler, inutalar, üstal, iskamyalar, şorluklar bütünley Ruslar usulündedir. Giriç biçelerinin bik az. Biçeleri Ruslar usulünde bulmayunca ocaklıdır. Tabak savıtlarında şul yak Ruslar'ından hiç ayırmalı tevekküldür. Geri, iskatiret, yavlık, sulki ve başka giyüm işlerini Biserman hatunları özleri hazırlılar. Yalgız mütedir taşıngene fabrik sitsansıttan koyu artık göriledir. Her bir Ruslar'ınki gibi kindar suga turgan alt bardır. Kindar, sarbitkalarını özlenir aşlıları kübrek vakitte şakmaklı kurмага kızıl ya zinkar tevesşüdde sugalar. Bisermanlar üyelerinde yima gibi nerseler hazırlı bilmiler. Kış günü Vatika vilayetini tolaşub yürüci yön tanucılardan sonduralar.

Biserman evvelleri bakça ve başka ziynetleri yoklukdan bik gönülsüz. Aralarında hüner ayaları yok. Üyelerini de Rus balta ustalarından saldıralar. Eğerde karantajan ibtikalarına yaratkan Rus ustası yaşarmasa idi. Bay Bisermanlar üyeleride bik yamsız görünürler idi.

Umuma itkende Bisermanlar ziynetge hiç ehemmiyet birmiler, bir işin aldında tevekkül bakça. Bir usub turgan ağaçda görüb bulmaz. Evramlar kayuk, üyeler nigez oturmaganlar tigiz tar, içrak utarlık tevekkül. Evvelinin gönülsüz idiği ap açık. Bunların cümlesi Jataklar'ının tesiridir. Ziraaat kuralları bik iski usulde bulub ya Ruslar'dan ya şul yerli halıkgan alınmuştur. Sofa ile ağaç tarmadan ibarettir. Fakat songı yıllarda bazı birileri saban ile ikede başladılar. Bundan irtifaka varmadılar. Sayannı zimsuvadan 3

som 50 tinge alalar. Arşı, arpa, sulı çaçalar, iken iküleri asırlarca mukaddim asuldan nokta özgermemiştir. Bastan terbiyesi özlerine yazarlık kadar genedir. Çokundur, birengi, soğan, kısta, bostan, citen kob saçalar. Bunda her yılda, ailedeki işlerlik hatun kız başına bir pavid citen saçu adettir. Bunun sebebi Bisermanlar yerinde bir kişiğe bütün kış işlerlik citen bittiğidir.

(Ahiri var.) (236. sayfanın sonu)

3.15. Bisermanlar Taşkı Halleri; Giyümleri, İşleri, Halıkları, Maarif ve Mekteb¹¹¹

Muharriri: N. P. Şteinfeld. Mütercimi: G.F.

Biserman özlerinin kürşeleri ile kürşe kavimlerden kob ayrılalar. Kübrek orta boylı, kara saçlı, gözleri kara saman, başları tuzun, yüzleri ozınçerek, Jataklar'ından maturrak, gözleri fesane bulsada Moğollarıge ohşamıylar. Çirkas burınlıları ucrasada kübrek keyn ve kıska burınlılar yurlarında tevekkülleri (Yön") az, buroşları üşügüb, saçlarını ayırlar kıska burtaları yorulub turmı. Hatunları, hususa kızları toğru boylı. Tolu bula ve ivanayor bik istidadlıdır yalgız kob iş ve meşakkatini gene ivanayor ayrık birmeyler. Özleri kürşe Tatarlar'ga bik az ohşiler. Az olsada vatan ve başkaları ile nikâh ile katışu bunlarını ya Ruslar'ga ya vatanlarga ohşata kıladır. Babalarının birisi Rus oldukta bu bıgrak nef bilinedir. Bunday Bisermanlar'ını can Ruslar'dan da ayru koyundur. Çünkü bunlar Vatika vilayetinde umuma kabul kılınmış kristiyan giyümlerini giyeler. Ruslar ile Bisermanlar katışuvından hâsıl olmuş Bisermanlar özlerine hayat kavim sanamıylar. "Biz Ruslar yalgız Biserman neslindeğine." diler.¹¹²

Bisermanlar bazı ak kindar gölmek ile Tatar gibi ak giyüz işlerge giyeler. Lakin hatun giyümleri bik acabidir. Rus modası uzak zaman bunlarının hatun giyümlerini bitire almaz. Büyük bayramlarda bazı karatın Biserman hatunları açık tevessüdeki uçsuz (Bahası Az) fabrika sitiesinden nikolmuş giyümler giyerki yaratsalar da, Bisermanlar'ının kübreki yönlerini, iski âdetimizni bozu buladır diye kabul itmiler. Bu

¹¹¹ Şûra Dergisi, "Bisermanlar Taşkı Halleri; Giyümleri, İşleri, Halakları, Maarif ve Mekteb", 1912. S. 10. s. 300-302.

¹¹² (*)Başı 8'inci maddede.

giyüm iştan ve iştan üstünden giyülmüş gölmekten (300. sayfanın sonu) ibarettir. Bu gülme geyn kökreki illa niçe türli tasmalar cikolar tikilmiştir, söylege citten karaganda üstten civar kökreğe kıgan gibi göriler. Yaka, bik ve aytarlarda türli türli tevessüde bulalar. Yakaları tasma ile bağlanadır. Ayaklarına ak uyuk giyeler. Uyuklarının önce ve art yakına üç virşon büyüklerine kadar taştan civar sarpınka ve çüprek kısakları tiküb, koyalar. Bu Tatarlar'ının cingelerini türli tevessüde cikolarını hatırki giletledir.

Gölmek üstünden hatunlar çapan giyeler. Gölmekleri çapan üstünden bilebalu yane farton ile beylenedir. girek çağında farton çapan üstünden de beylene. Çapanı gölmek ve başka içki giyümler ak ve neçke, üde yasalmış kindardan tikile Biserman hatunına bik maturilik biredir. Türli çıkış ve tasmalar giyümini zimmetli iteler. Gölmeklerinin aytaklarına da türli tasmalar tikeler kızları ile hatunlarının giyümleri birbirinden zor ayrılmıştır. Bayrak Biserman hatunlarının iski, abilerden kalmış atlas veya başka materyadan çapanlarıda ola bu iski çapanlar bik nef saklanalar ve bik müstesna vakitlerdegine giyüledir! Mesela: Oğlı ya kızının tüylerinden giyeler. Biserman hatununun ilk mühim zineti baş giyümidir. Bu baş giyümde kızlar ve hatunlar, baş hatunlar ve kart hatunlar arasında büyük ayırmalar var. Bilakis kızlar Tatarlar tövbeti (Kılapuş) ge ohşagan tökerek bilakis burk giyeler. Bunun citlerine tasma koyub çıkub aldına bir kulak doğrusından ikinci kulak toğrisına kadar iki ya üç kat tenekeler tağılgan buladır. 14-15 yaşlardan kızlar takıya giye başlılar. Bu takıya Türkmen çadırı kurmasında başı üçli buladır citlerine dakarına(?)lar mercan, mehden beyale toymalar tağılmış buladır. Bundan başka kob gümüş akçe tağalar. Çaçlarına çulpı tağub yüriler.

Bisermanlar baş giyümlerinin tenekelerinin kimti ile bikmaktaneler. Atı, sağrı bulmasada Biserman'ının kızı on tenekelik natya ile firanınlanadır irge bargan hatunlarının baş giyümleri kaşbu (Kaşmav ya taşyav tevekkül mi?) de tenekeler ile bik bay buladır. Bunun üstüne dahi yavlık beyleyler.

Bisermanlar'ının turuşları bik sadedir. Butka birenki burçak, soğan hem kabısına, ikmek ile birge anlarının âdeti işleridir. Cay içü âdeti yahşi tarala başlasa da bir kadar tartınalar. İti siran doğru kıla, andada at itini sağır itine artık göreler bu iski müselmanlarının tesiridir. Bunday tesir. 300-400 yıl ilk çokunmuş, Kreşinler arasında da kalmıştır. Kreşinler bu vakitke kadar iski adetlerini saklamışlardır.

Bisermanlar, ni içündür kişer aşamıylar ve üsdermiyeler. Hatunlar üde kara sıra pişireler andan kavlıs yasiler.

Bisermanlar'ını nef tanuğan kişilerinin cirlerine göre Bisermanlar iski adet ve halıklarını nef saklamış bir kavimdir aile, başlığının kavline bik nef tabiidir. İrler ve hatunlar katışını ihtiyarlı isede Kayak Medeniyeti ile (Hamra Medeniyeti) terki iden bizim zavudu ticaretli Rus evvellerindegi gibi bozukluk ve fahişinin kölegeside yoktur. Bisermanlar ile kob katuşkan kişilerinin didiğine göre bunlar yumuşak ve yavaş, işancalı bir kavim olub akıl yaklarıda yarısıdır. Öz ara bu meşkafak ve sabır ile katuşalar. Suğışılar, nef ir hatunı kinav, nef ısırgan bunlar arasında görülmeydir payları ve başka şul yak kişilerinin sözine göre Bisermanlar cılaklar. İşançsız ısırgange bangan vatakarge oşamay bilakis sabırlı açık bir kavimdir.

Mekteb Bisermanlar'ının ilimge de istidadlı idiğine görsenedir. Mekteb bar birde Biserman balaları mektebge yahşi yürileri. Lakin evvel taban mekteb. Bitirgeç yaneden alga barmılar, çünkü ata ve anaları anı leşke üyelerine kaytaralar. Bir vakitlerde taban derece mekteb görmüş zor yazu oku bilüci Bisermanlar bik az. Hatunlar ise hiçbirisi oku yazu bilmez. Biserman hatunlarından bik azı Rusça anlılar, fakat birisi de diyorlık Rusça söyleşe bilmiler. Hemesi de Jatakça ve kısma Tatarca yahşi bileler. İrler ise Ruslarga kob katuşlardan Rusça bileler fakat Jataklar gibi lahn (Bozub) ile söyleşeler. Bazıları Ruslar'dan ayrılmazlık derece yahşi Rusça bileler. Ruslar ile katuşkanlarının tevessüleri ve giyümleride Bisermanlar'ını Rus ir az onı Biserman özini heme kişiden üstün ve her işke yararlık göredir. (301. sayfanın sonu)

IV: Din, rivayet, şom, görezelik ve sihir.

Glazof öyezi Bisermanlar'ı cümlesi Pravoslavnıdır bu kavminin kayçan çokunduğunu bilmedim. Fakat bazı Biserman evvellerinde, harab bulmuş Cirkavlar urınına yani Cirkavlar salınmış ve evvel Cirkavlar'ının salınuynada yüz yıl kadar ötmüş olduğundan bu kavim kobdan çokunmuş olduğu anlaşılabilir. Aralarında nusraniyyet, nef yerleşmiştir. Bisermanlar arasında dinden çıkmış ya bozuk adetkadli kişi görülmez. Bisermanlar arasında hayır takavvi kişilerde bar. Lakin iski dinleri olan İslam'ının tesiri bu vakitge kadar kalmıştır. Buna garib misal olarak ölgen kişige molla çakırmak âdetini göstermek mümkündür. Yerli ruhaniler bu âdetini bitirirge ne kadar tarişsalarda nadan halık bundan ayrılmaydır. Bu adet yalgız, Hristiyanlığını yahşi bilgen ailelerdekine yoğala başlamıştır.

Molla ile kılanışları işbu Rusça oladır; ola turgan Biserman'ge pop çakralar. Eğer pop, Biserman evvelgence kılub citge Hristiyan dini koşkan ameller birine getirile.

Sonra, avıruv gitgeç, ölgen kişinin yakınları kürşe evvelge molla artından at ibareler. Eğer molla üde bulmasa, anlar nindiy bulsada birer Tatar'nıgna alub gileler. Fakat bu Tatar dua kıla bilsun. Tatar gilede bütün amel ve dualarını kıla. Ana akçe ve bulanlar bireler bunu mümkün kadar pop ve Rus naçanlıklardan yaşarın kılalar. Sonra evvelgine Cirkav'ge iletüb andan kabirge itüb Ruslar âdetinde gömeler.

Benim zanımca bu âdetinin, tarihi bir ehemmiyeti bardır. Bisermanlar'ının taştangına hristiyan buluy anlarının islame ayarularını bitire almamıştır. Şul sebebeden Bisermanlar Hristiyan amelleri ile beraber yaşarın İslam amellerini de kılmışlar ve sonra vakitler ötüv ve Rus ruhanileri ihtidadı ile İslam amelleri cümlesi unutulmuş, hazırda yalgız işbu ülkenden son duagene kalmıştır. Bunun kaluynın sebebede bik insandır: Çünkü ölüm ve ahiret en korkunç bir nersedir. Bisermanlar ahiretini yahşilab bilmediklerinden Hristiyançada Müselmançada dua ile gömeler. “Birisi yaramasa ikincisi yarar” diye. Ölgeni gömgeç kabri üstine yakınları oturub inmek işiler ve ilk ölgen karındaşlarını hatırki tüşüreler ve gömülmüş ölgenge “Teki dünyada yahşi tür; bizim ile şarga kıl bizgede bizim hayvanlarımızga da açulanma ve ziyan itme.” diye nasihat söyliler.

Gömülgenden üçüncü tünde, ölgen kişinin burnında anı yâd iterge cayulalar. Bunı Bisermanca “Tüney” diler. Bunda karındaşları, dostları ve ölgenden son dua kılğan molla ya Tatar'ını çakrılar. Birge oturub bunga işilerde üyelerine taralalar.

Ruslar'da âdet ölgen kırk günden son yâd itü urınına müselmanlardağı yani yâd itü gibi yâd iteler bu “Sizimvi” ataladır. Karındaş ve yakınlarını cayub mal soyub sililer. Ölgen adam ismine konaklar her birisi birer kisek ikmek alub gileler. Tatar ya mollada çakrıla. Sonra molla ya Tatar, ölgen kişiğe Allah'tan menkilik uçmah sorab dua kıla. Bitgeç hevaceler, Tatarga soyulgan hayvannın nirisini, bir pavıd arş, başka konaklar birer kisek ikmek bireler (Molla ya Tatar'ga) sonra birge üstalke oturub may ile yutka hem pişirilmiş it aşaylar. Sonra konaklar tarala. Molla ya Tatar küterge kala. İrteki gün anı işanub kaytarub ibereleler.

Tatarlar'ının iski halleri toğrısında menkulat bik azdır anlar yalgız kayçandır. Müselman olduklarını ve tire yaklarındaki halıklar ile bir kavimden tevekkül idildiklerini bileler. Glazof öyezinde özlerini citten gilmiş diye sanılar.

İski islame muhabbetleri, yalgız Tatarlar ile katuşlarından iski İslam kabirlerini nef saklavlarından ibaret kalmıştır. İjovski evvelinde olan İslam kabri iki yüz yıldan uzak bozulmay kalmıştır bu evvelinin Pravoslav perihodi iki yüz yıldan ilk açılmıştır.

(Ahiri var.) (302. sayfanın sonu)

3.16. Bisermanlar ¹¹³

Bisermanlar(*)¹¹⁴

Muharriri: N. P. Şteinfeld Mütercimi: A.F.

Medeniyetten ırak kavimlerinin cümlesi gibi Bisermanlar'da bik şomlıdırlar. Her günki turuşlar bitesi tevekkül şom fal ile tolmuşdur mesela sarı gözli kişinin (Bisermanlar'ın gözi kara buladır.) gözi niye imiş şunır için andan korkalar dünhez itini neces diye aşamayar. Bu iski İslamlıklarının kaldığı bulurğa teyüş. At itini ise Tatarlar gibi yaratub aşaylar. İtikadlarınca kürezeler gileceğini bileler imiş. Kişi kürezene barub akçe bire, kürezede evvel akçeni karangı bulmada çıra yandırub kari ve ol kişise tiz iradeni bulacağını bile. Akçesi ise kürezenin bolub kala.

Bisermanlar itikadınca ormanda “Girimit” isminde usal orman perisi (Peri cın) var imiş. (Bu elbette vataklardan alınmıştır.) Sevde “Jumurıt” yani su kişisi (Su anası) var imiş. Bu iki peri kişilerge düşman ve asal bulduklarından mümkün kadar analarını yumuşaturğa tarişalar. Mesela her nikâhlanmış hatun su anasına bulan itüb bir akçe ve bir telem ikmek taşlyı. Bu vakit su anasından, nikâhlanmış hatunge rahimli boloyrı teliyler. (Bundiş âdet Avusturya Macaristan'ının bazı kavimlerinde de bardır.) Eğer birer kişige bala uçrası bu Giriman'dan diye anı ormanga alub varub, mahsus ağaç tevbine kaz kurban kılalar yane ayakların baylagan tavuk alub gilüb, ağaç tevbine taşlylar. Güz günü Girimanga umumi kurbanlar çalalar. Bisermanlar ormanga azaf ya sarf alub barub, anı mukaddes sanalğan ağaç tevbinde soyalar, tirilerini şunda kaldıralar kalğanın pişirüb komişak ya arafı ile aşaylar soyganda “Muna sına Babay! Ve an

¹¹³ Şûra Dergisi, “Bisermanlar”, 1912. S. 11. s. 339–342.

¹¹⁴ (*) Başı 10'uncu adette.

kılınmış kurban, (339. sayfanın sonu) kabul it korkutma ailelerimiz lisan bulsun. Oğul ve kızları taze bulub doğsunlar. Mal dolarda selamet bulsun idi!..” diyeler.

Yaş yiğitler askerge gitgende tereze tevbine çüprek kaysağı tagub koyub giteler. Kayıtkaç bunı azlab alalar.

Sığır organda küreze çakıralar. Küreze soga öşkürede anı sığırğa içereleler. Yani doğmuş kulun (At balası ve bu zavihi bir kadar vakit hiç kimki görsetmiler.) çitkişinin gözi tiye imiş.

Yazgı işle başlanır aldından Bisermanlar “Uka başka” namında bir mecusu bayramı yasaylar. Bu bayram, Tatarlarının sayan toylarından alınganlığında şübhe yokdur. Bu bayram işbu Rusça başlanadır: Her aile başı karga soka ile çığub üç burazda (Burazna) yuri ve bir niçe avuç savlı çaçadır. Bütün aileler işbu ferde cayuluşub birbirini saylarga tutunalar. Sonra evvelge kaytub üç ya dört gün saylaşalar. İçeler, günül açalar. Karda yaşar oynılar, biyeler, yoğruşalar... İşbu bayram ile uzak teşki tik turu yinede, ikincige tiyün bir iş vaktine göre.

V: Toy oyun, şiir, kürşelerine karavları.

Balanı nikâhländü Bisermanlar’da her iki tarafının ata ve anaları kavlinedir. Yiğit ile kızının birbirine muhabbet ve seyüşüleri gözge hiç alınmıy, in ilk ir yağımından irinin anası ya zorrak karındaşı baş kuda bulub, bir niçe yakınları ile kızının atasına bara ve kız suraydır. Baş kuda, özi ile arakı alub gelub, kızının ata ve anasını sıylıdır. Kız atasından rızalık algaç baş kuda ibdaşları ile kaytub gite ve bir niçe günden son yanadan kalım toğrusunda söyleşirge giledir. Bisermanlar’da kalım yani mehir tölev, Tatar ve Jataklar’daki gibi nef urınlaşmıştır.

Kızının ata ve anası mehrini tayin kılalar, sanulaşa başlıylar. Sonra mehir tayin kıluna kübrek vakitte mehir 30 somdan artmıdır kiyevinin haline göre, bundan defalarcada az buladır. Kalım, halis akçe ile tölenedir. Kalım toğrusunda rızalaşkaş kiyev kişileri piridani toğrusundan mesele açalar. Lakin bu toğrıdan sanulaşu, siyrek bula, çünke piridani olarak, her üy hayvanında ve kuşlardan birerini ve nice yıllar boyunca üde işlenmiş azmı kobmı gölmek ve başka giyümler birmek umumi âdetdir. Satub alunmuş giyüm ve ayak giyümleri gibi nerseler bir ve bik siran buladır. Toy giyümler ise ir tarafından hatunga hediye olarak birüledir. Kız sorağan ve toyga hazırlanagan vakitte kiyev ile kız, çit kişiler gibi kalalar bütün iş ataları kolunda buladır.

Kaysı vakitte bik irine kız yanaşalar (Vade koyuşalar.) mesela ir ile kız 15-16 yaşlarda iken. Bu vakitte vade hiç birine yetkirilmi kalmay, bu ir ile kız tizmi, sonmı nikâhlanalar. Şu sebebden yekta ile kız vadeleşgen olarak üç dört yıl kaluları da buladır. İrlerini askerlikge karaludan üç yıl ilk üylendirub, kızlarını son birdiklerinden kiyev ile kız bir başta ya kız, kiyevinden başka zorarak buladır.

Rızalaşub bitgeç. Saylanaşu ve içü başlana. Konaklarını kübrek ir (Kiyev) tarafı çakradır, sonra nikâh günü bilgilene. Nikâh gününün ilk iki gününden kız yanına tanış kızları, ir ve hatun yakın karındaşları cayulaşalar. Kızını bir poçmakga oturtalar. Evvel anda hiç sebebsiz yığlay başlıy. Şul vakit atası sıra (Piva) tuturalmış çomuğa bir teneke salub kızga bire. Bu vakit bütün kızlar işbu Biserman irini yerlediler: “İlik atandan akçe suraganda evvel yok idi, hazır tabildi?” Kız sıranı için bitirede tenekeni özine ala sonra atası ve karındaşları birbiri artundan biri içine teneke salgan bir çomuç sıra bireler. Kızlarda evvelki birini yerleyler. Kız bu çomuçları için bitiringe mecbur tevekküldür. Evvel yalnız birgene fayada ibdaşlarına bire anlar birbiri artundan biri bir yöne ve en son içgen kişiğe teneke bula sonra sıra tuturub akçe salub bireler. Bu her kızga birer teneke tikenge kadar tekrar kılunadır. (Toy maceralarını bu yerde muharrir uzun söylemiştir).

Biyü, oynav Biserman yaşlarından taralmıştır. Bayramlarda kızlar cayuluşub üyden üyge girüb yerleb yüriler her üyden anlarını sıylab ibareler, kış günü yaş yektalar ile birge giç oturlar buladır. Biserman biyüleri ve kol (340'ıncı sayfanın sonu) cabu köyüne yerge kibeklevden ibaretdir. Yerleri bir birime münasebetsiz alay bulay cayulmuş sözlerden ibarettir. Çın Biserman irleri daima tekrar kılıra turgan takmaklardan ibarettir. Rus irleri yerlegende Biserman hatunlarının hiçbirine birlegenin anlamıdır. Rus irlerinin bik nef özgeritilvinede anlamı yerlevleri sebep olmuştur.

Biserman hikâyeleri ya Jataklardan olunmuş yaşaldatlar tarafından her yandan alınub kaytılmış olub, Bisermanlar turuşına tatbik kılınmıştır.

Hazırki kadar Bisermanlar arasında birbirine Tatar isimleri ve lakabları birü âdetdir. Mesela: Guri Antogonof isimli bir kişi halık arasında amir diye yürütülür. Mahsudof atalgan Mihayloflar, Süleymanof diye analmış. Estiyanoflar vardır... Vatika tarafları asıl ahalisinde familyalar bulmayınca, yalnız özi ve atası ismi ile yürütüleler. Bisermanlar bu toğrıda başkalardan aldedirler anlarının, her ailenin mahsus familiyası bardır. Bu familyalar Mecusi atalarının birinin ismi ahirine Ovû, Evû, İn' koşulub

yasala, mesela: Zanterekov, Baltachev, Zembahtin, Sarbekov ve başkalar Ruslar'da, hatunlarını ataları ismine nisbetle Andrevna gibi deyu atamak meşhur olduğu gibi bu âdet, Bisermanlar arasındada bardır. Mesela: Andari nil (Nil) yani andari kızı İvan til (İvan kızı demek.) gibi.

VI: Til ve Tillerinin Harfleri.

Bisermanlar'ının söyleşe turgan tilleri yane bütün halince kürşe kavimler tillerinden alınmış ya asıllarınaya çit kavimden alınub Bisermancege iletdirilüb yıbarılmış sözler ile civarlanmıştır. Tillerinde Rus sözleride kobdır. Şöyleler Biserman tilinden azalıb asıl Biserman sözlerini tabu bik tecrübeli âlim lisan âlimine de bik yitgel olmaz.

Jatak ile Biserman bir birinin tilini bik yahşi anlılar bu ya Bisermanlar ile Jataklar bir kavim ya Jataklar'ının Bisermanlar'ge tesiri bik büyük olduğunu görseteler Bisermanlar ise Julga boyundan gilmiş olduklarından fin değil idiler bu ise bunlar Jataklar'ının tilini kabul ittiklerini gene görsetür bilakis Jataklar Bisermanlar tilini kabul itmediklerini âlimlerinin kob tikşürüleri isbat itmiştir Jataklar Finler'den en iski bir kavim olub tilleri hiç vakit diyarluk özgermemiş ve şul kuynçuk bir kadar yumuşatılıb Bisermanlar'ge de girmiştir. Tubanda yazdığım sözlerde Jatak tilinin tesiri ne kadar idigin görülür. Bu sözler arasında Tatar ve Çuvaş sözlerde bik az tevekküldür Biserman sözlerinde Udarsniye azakdadır.

Tablo 1. Bisermanca, Jatakça ve Tatarca dillerindeki kelimelerin okunuşu yer almaktadır

Bisermanca	Jatakça	Tatarca
Kinez	Kinez	Ambar
Abi	Çuvaşça abai	Abi
Kasiu	Kasiu	Kayın ağacı
İnmar - kaze	İnmar	Allah
Zek	Zek	Zor kalın
Usyan	Usyan	Yer tırmalamak
Dzyazyai	?	Abzıy
Kor	Kor	Borete
Trshida	?	Ak

Biserman tilinde tezkir teennisi yoktur. Fiillerin sarf kılı bık insan olub cümle fiiller üçünde bir tevessülüdür. Yukarıda mezkûr lügatlar Bisermanlar tilde daima Jataklarge ayarganlıklarını görseteler bazı bir Tatar ve Çuvaş sözlerinden başka bütün sözleri Jatakça diyorluktur.

Bisermanlar Tatarlar ile beraber Glazof öyezine gilüb Tatarlar ile birleşe almayça Jataklar arasına nef elekgenlikden her medeniyetden mahrum kavim gibi Jataklarının tesiri ile bütünley azalmışlar(bitmişler)dır. Yukarıda yalgız tillerinne tevekkül belki turuşları, iken kuralları, binalarına kadar Jataklar korumasında idiği söylenmiş idi. Lakin Jataklar daima mecus halinde olub, Bisermanlar, ilk müselman idiler. Bu, dinde başkalık ve komite başkalığı Jataklar ile Bisermanlar bir koşılıb, Bisermanlar bütünley yuğaluğa sed olmuşlardır.

Hazır Jataklar ile Bisermanlar her kayısı Pravoslavni bulduklarından, bunlar uzaklarını birge koşulurlar. Birbirleri ile hatun kız birişü hazırda da ucrıdır. Tilleri, turuşları bir olub, koşılalarına hiç mana bulmagan kavimler, elbette koşılardır. Bu koşılı, ulema için bık teessüf idecek bir halge bitmiştir. Şöyleki Bisermanlar'ının özlerine mahsus (341'inci sayfanın sonu) nerseleri bunlan kalmamıştır. Özlerine mahsus âdetleri de Bisermanlar'ının cinsleri ve tarihleri toğrusından fayda gilterirlik tevekküldür.

Biserman tilinin sarfı, Jatak tili sarfına yok bütünle ohşidir sarfta bir bütünleyük ohşidir. Sarfta ayırmada yok. Lakin Bisermanlar sözlerini Jataklarge karaganda yumuşak çağareler ve söyliler Bisermanlar tilinde katı harfler yok diyorlık.

3.17. Bisermanlar Kimler?

Ütken bölümlerde Bisermalar, Jataklar'dan hususa Tatarlar'dan ni çaklı ayrılganlıklarını söylegen idik. Bisermanlar ya Jataklarge yane Tatarlarge karındaş ya ikisinede cit, ayrum mustakil bir kavim idiği çaklısında sın yokdur. Bisermanlar özlerin müstakil bir kavim itüb sanılar Bisermanlar'ının kürşeleri de iskiden birli Bisermanlar'ge cit bir kavim itüb karaylar. Bisermanlar'ının Vatika vilayetinde bilünileri, "Kazan" Ruslar kavline girmesden bık kob zaman ilk, Vatikan vilayetine göçüb kılğan "Karin" Tatarlar'ı gilüy ile birgedir. Bisermanlarının 15,16'ncı asırlarda Karin Mirzaları kavli astunda buluları da, bunlar Karin Mirzalar'ının İslam dinindeki kulları olub, anlar özleri ile Bisermanlar'ını da alub gilüvlerini anlatadır. Tatarlar ise

İslam'ını, Julga boyunda Bulgarlar'dan almışlardır evvel zamanlarda Jatka vilayetinde İslam yok idi. Dimek ki bu mirzalar Bisermanlar ile Julga boyunda turdukları anlaşılabilir.

Yüzleri, revişleri başka bulub, Bisermanlar ile Tatarlar arasında karındaşlık yok itgen görsetedir. Eğer atalar bir nesilden bulsalar bir dinde bulganlıklarında her bik zamanlar birge turduklarından elbette Tatarlar ile katuşır ve koşulurlar idiler. Anlar ise hiç koşulmamışlardır. Bisermanlar bilakis Vatika vilayetine gilgeç Jataklar ile nigrak katışub anlarının medeniyetine tabi olmuşlar ve atalarının dinlerin, tillerin hem yurt salu revişlerin hattı bir az gigümlerini almışlardır. Tatarlar ise hazırda da iski hallerince diyorluktur. Bunlardan anlaşılabilir: Tatarlar ile Bisermanlar arasında nesil cihetinden hiç yakınlık yoktur.

Tatarlar 1317 yılında Bulgarlar'dan İslam'ı aldılar lakin özleri hiçbir milletge İslam birmediler. Mesela: Tatarlar'ge ayarub gilgen Kalmaklar hazırda da Mecusi küyincidirler. Dimek Bisermanlar'ge Tatarlar gilmesdin ilkte İslam bulmuşlardır.

Bisermanlar aldınak İslam bulduklarından, ittifak kılışub "Bulgar" isminde birleşgen kavimlerden birisi idiği anlaşılabilir. Tatarlar Bulgarlar'ını alganda, hazırki Karin Tatarlar'ının babaları bulgan bir nice yüz aile, özleri ile islam dinindeki Bisermanlar'ını Vatika vilayetine alub gitüleri bik yakın ihtimaldir.

Âlim elnisab âlimleri Çuvaşlar nı, Bulgarlar'ının toğrıdan toğrı balaları diyorlar. Biserman tilindeki giyüm isimlerinin hem karındaşlar isimlerinin Çuvaşça bulub, bu kavim, ilk Çuvaşlar ile bir türlü giyünmüş, dahi bir tilde söylemiş ya birbirine kürşe, bulub Bisermanlar Çuvaşlar'dan kob sözler alganlıklarını görsetedir. Bundan anlaşılabilir; Çuvaşlar ile Bisermanlar arasında azgana bulsada yakınlık ve karındaşlık bulmuştur.

Giyüm ismi ve karındaşlar isimleri her tilinin en saklana turgan ve asıl sözleri idiği malum. Bütün Vatika vilayetinde Çuvaş yoktur. Bisermanlar memleketi, tob toğrıdan sanağanda Kazan hem Semir vilayetlerinden (500-600) çakırmdan hiç yakın tevekküldürler. Bisermanlar Çuvaşlar'dan şul çaklı ırakta, birbirine katışımı nice yüz yıllar turalar. Tillerinden müşterek sözler kob bulunan elbette bir sebebi bar, bu ittifaki tevekküldür. Dimek ki Bisermanlar'ının asıl vatanları: Julga boyı yani Bulgarya bulmuştur. Belki Bisermanlar şul Bulgarlar'ının özlerindedir. Lakin Bulgar Tarihi mükemmel bilinmegenlikten bunu bik ref itüb bulmıy.

Bitdi. (342. sayfanın sonu)

3.18. Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar I-II¹¹⁵

“Cayık” nın başından “Kaspi” dingizine kuygan yerine kadar dirlik Kazaçı halıkı yerleşgen. [Orenburg] bile [Orski] arasında. “Cayık” suvi boyunda Çirkas. Aygaryıl, Alabatal, Yaztamak, Nikol digen 5 müselman Kazaçı avılı bar. Orenburg’dan 17 çıkarımındağı Nijnige avılıda hazır itti yartılay müselman avılı. Bular barda Kazaçılar bütün Kazaçı avıllarından kübreki Rus, Hahol. Andan kala Kreşin avılları.

Müselman avıllarındağı kartlarının itüvince, bular munda 100-150 yıllar ilk Kazan tiresindeki ve andan bir irekdeki buğruslan, şarlık tirelerinden saldat hidmetine Cayık boyuna gitürülgenler. Alar evvel vakit anda Kırgızlar ile Rusya arasında pağraniçni hidmette bulganlar. Evvel zamanlar da Cayık boyu hiç kim tarafından bilinmeğen boş sahralardan ibaret bulgan evvel vakitler de “Cayık” nın ağaçlıkları ile iki yakalab bir niçe çakarımlarga sozılğan ya milli tugaylar hem Cayıkın on yağındağı (coğrafyalarda uytı suret isminde) hazırda kıbkızıl taşlık bulub görengen eysabsız - hesabsız tarmaklı tavlur- tülki, karsak, ayu, böri, yulan kulan gibi giyüklerinin gamsız yürüb ömür itgen yerleri bulgan evvel vakitlerde gitü gitü bulub yürüngen giyüklerini Cayık suvına gilüb cayılı turgan, ördek, kaz, turna, doğadak, akkuş gibi kuşlarımda hiç bir korkutucu bulmagan. Tik Kırgızlar’ını barub basa durgan atalı Başkurd cavları, Başkurdlar’ı barub basa durgan atalı Kırgız cavlarığına hiçbir adam ayağı basmagan Cayık tugayların cürub, cürub ötkelengenler. Evvel vakitlerde Cayık boyuna gilüb kışlarga hem caylarga Başkurdlar Kırgızlar’dan, Kırgızlar Başkurdlar’dan korkganlar. Bularının iki arasında “Cayık” suvi yağraniçni sazık bulub turgan. Bu iki halıkının arasında evvel zamanlar emirlik soğuş devam itgen. Evvel zamanlarda Başkurdlar’da da, Kırgızlar’da da meşhur, soğuşçı baturlar bulgan. Maksad boyı Başkurdlar’ında hem Kırgızlar’da evvel baturlar hanındağı rivayetler hikâyelerini min bala çaklarımda işitgelegenim bar. Bu hikâyeler de baturlarının özlerinne tevekkül alarının an yük ataları, gün tolyarları, tüzegen yerine yitmi kalmı turgan oklarıda illa nindi bir lezzet bile söylene. Bularını işitgende şul yaturlarını, şul gün tolyarları, Cayıkın bir yağından ikinci yağına uçuşub yurgan oklarını özgenin gözin ile körgendey bulasın. Şul hikayelerge lezzetlenüb oturganda, özünün tili Başkurd batırı, tili Kırgız kartları, kayı batırının kim bile kayı birde soğuşkanın. Kaysının kabri kayı yerde ikatında görsetüb

¹¹⁵ Şûra Dergisi, “Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar I-II”, 1914. S.10. s. 305-307.

bireler. Cayık sahralarında bir vakit itaka mütevveb gitüb bargan çağımızda (Minim anda balarak vaktim idi.) bir Kırgız kartı “Minav falan baturdın molası.” deyib görsetgen bir tövbe bir minim hemende göz aldında tura. Bu baturlar hakkındaki hikâyelerde Kırgız halkı hiçbir vakit keramet, sihir şekilli hayali nerseler koşımıy söyliy. Bularının söylevinde, vakıa, kara güç ile ciyna turgan, ıssı günlerde de başından tiri tımağı tüşmegen, ömürlü (İzü) bavı ömründe hiç baylamagan, kükreki açık, kolında nayzası ile kamçısı, arkasında cayası, kaçağasında ok tutargan kabçığı. Atalı, gayretli, yürekli bir aday kişi göz aldını gilüb basa. Ama min biznin Kazaçı Tatarlar’da “Aldar Tazı” hikâyesinden başka, sihir hem keramet katuşmağan taze hikâye işitgenim yok.

Bu giyüklür kürsüsü, tabiat balaları Kırgızlar ile Başkurdlar tülki, karsak, kolan, bulanlar yine birge “Sakmar” ormanlarında, Kırgız sahralarında yüzüb, hiç nerseden habersiz soğışub yürgen caklarından. Rusya tarnağına kirgenlerin sizmiyde kalganlar. Hayır, bu Kırgızlar ile Başkurd halkı Rusya kolına tüşü ile tizdingine kolan ve bolanlık halinden çıkmaganlar alar evvel çakdağı balalık güçlilik ve baturlıklarından bik tizgine ayrılmaganlar. Hazırki Sibir gibi yavaşlık, koyan gibi korkaklık, bitüv dünya yüzünden yoğalub derecesine birdiğine gilmegenler. Alar Rusya kol astına girgeçte evvelki giyüklüklerin itüb tırışkanlar. Rusya kol astına Başkurdlar selgermek (.....). Başkurdlar’ını saklav için bulurğa girmek(!?) Hükümet “Cayık” boyuna, Başkurd ile Kırgız arasına, karavlına saldat koya başlagan. Munda gizülgen saldatlar hidmetten kaytarmaganlar. Ahirde Kazan tarafından, aylarından müselman saldatlarından ağa inilerin ve hatunların aldırılğan. Cayık boyunda kazarmalar (305. sayfanın sonu) salıngan. “Aygaryal”nın hazır ki mescidde şul krepostlarının birisi urınında dura. Keripostını neyle nederilgen katav urını hazırda da ayrum açık bilinüb dura. “Aygaryal” dan çakırım yarım caması birgeki “Nebi Tavı” atala turgan büyük tav başındaki Casavay yurtununda hazırda urını yoğalmağan neli. Şul revişte Kırgızlar hucumına karşı koyulğan saldatlar ve alarının azalıb yane mecbure kılğan ağa inilerinden hazırki Müselman Kazaçı evvelleri hazıl bulğan. Tabia nelsun il basub turgan atalı Kırgız cavlarına karşı dura için saldatlardan at tutarga mecbur bulğanlar. Andan son alar Kazaçılıgga ne verilgenler Cayık boyuna ornaşgan Kazacı avılları evvel zamanlarda bik zor korkunç iskânda gün itgenler. Alarga nelden neli Kırgız cavları hucum itüb turganlar. Kollarına tüşken irlerini hem hatunlarını Kırgızlar alub gitüb kul itgenler. Krepostke kaçub kaytmasun için Kırgızlar esirlerinin tabanların tilüb, at kıllarından kolsalar tikkenler, kullarga mallar göndergenler. Aygaryal’dan Kırgızlar kolına ile

kisgen bir yiğit 20 yıl kol bulub yürüb ahirde bir Kırgız kızının yardımını bile kaçub kaytkanım söyliler. Evvel kaçkan vakitte göçüle Kırgız avılları “Aygaryal” dan on günlük yolda bulgan Kırgız kuş uçunda on kurt bulgan. Evvel yiğit şul kurtlarının günine birisini özine salub suvra, suvra on birinci gününü “Aygaryal” ga kaytub girgen. Bu kişi doksandan aşub, min şul hikâyelerini yanegene anlay başlagandan, vefat itti deyib söylegenleri minim hatıramda.

Kırgız cavları toktagaçta Cayık boyu ormanlarında kötü kötü kaçkunlar yatkanlar. Alarda biş - biş giyüb tokla yurtlar baskalaganlar, hatun kızların urlab alub gitüb tutkalaganlar.

Hatunlarga mal izlev, yemiş cinavları bik korkunçlu bulgan. Ama Kazaçılar Rus, Tatarlar’ı bir bulub öz avıllarında hükümet hidmetin itüb, öz dünyaların tınçkana kütüb, bala ösdürü bile meşgul bulganlar. Aralarında kaçkunlarga aralaşkan ve alarga yardımlaşkan bir an saran kişini aralarından kuvub yibergenler yane tutub hükümetge birgenler. Şulay tura - tura hazır itti bütün Cayık sovına ve anın milliye tuğaylarına çın hevace bulub gitkenler.

Kazaçı avılları Sakmar boyundada bik kob, müselman Kazaçılarının yarıda açık Kazan tilinde söyliler. Orenburg’dan yuğarıda Cayık boyunda Kazaçı avıllarından kübreki Ruslar bulsada min munda müselmanlar hakkındağına söylim. Alarının iktisadı hem ilmi halleri hakkında yazarga tırışam.

II

1913 senesinde Cayık ayıllarında min Aygaryal’da ve anın tiresindeki Kazaçı karyelerinde buldum. Min bu avıllarda mahsus çıkkın bir seyyah sıfatında avıl sayın toktab, her işinin aslın tikşerüb yürü almadım; şulayda, min meclislerge sözlerden öziminin evvelki hatıralarından, soraşub, görüb bilgenlerimden cinab, Kazaçılar hakkında dürüstkene malumat birermen deyib oylayım.

İktisadi cihetten müselman Kazaçılarının hali yahşigene, bularda yerastivyalık, tarışlık, bir keyine muhabbet zor, bular ikinni kob saçalar. İken işlerin hallileri maşınalar bile işlebler. Kazacı halıkı hemiside. Umartalıktağı bal kurtları gibi birgene urında gel avıl kesbi bilegene gün iteler. Bular arasında avılından çağub citge kesbge belki okurga nige yürüb mataşucılar 10 min ge bir kişide bulması. Bular arasında avıl sevdesi şugullenüciler de yok derecesinde az. Bular arasında avıl kayıtları tutucılarda, barıda

dirlik Kazan, Kargalı tirmesinden gilgen Tatarlar'gana. Alarga Kazaçılar: Mişer, gilmeşek diygene kazasalarda, alarga kız bireler. Alar bile tatu muamele itüvşeler. Ama Kazaçı arasındaki Mişerler (Özleri aytuvince Kazanlılar) Kazaçını avıl kurti. Dünya görmegen, tirsi kurti deyüb atıylar, alarga hiçde kız birmiylar. Anı özlerince gayet horluk sanıylar. Alar azgene kuvvetle başlav bile, Kazaçı halık bir de yaratmı turgan tekebbirlik, tinsinmevlik sıffatların yaşarmı başlıylar. Kazaçı halıkının malumatsızlığı, ankavlığı arkasında çitten bular arasına gilgen Mişerler sevde bile yahşi gün iteler.

İken bile mal asrav kesbi üstine Kazaçılar Orski, Aktöbe, Orenburg arasına ögiz bile yok taşub yahşi gene akçe tabalar, bularda saçarlık yer bulsada bik iski, bereketsiz; kob saçarga, az alurga toğrı kile. Bularının iken kırları üçge bölungen; üç bölgenin birisin üç yılga kaldurub yıl sayın iki bölgen saçarşar. Saça turgan yerleri üy başına 3-4-5 dissatınadan artmıy. Alar birinde iken saçavlar gayet avır. Bir sabanga 3-5 yer ögiz belki 5-6 at cigalar. İçki gubernalarındaki gibi, bir atalı kişi bir saban cika almıy, mesela: Ufa gubernalarındaki bir atalı bir Sibirli simiya keyn (306. sayfanın sonu) gün itüge. Cayık, Sakmar boyı Kazaçılarını 2-3 seyir, 5 para ögiz yane 2-3 seyir 5-6 at tutarga mecburlar. Alar şul kadar malı bulsagana açıkımıy, aydaramıy tura ala. On ögizinin yane 5-6 atanın, 2-3 seyrinin artından yürü, alarnı toyduru meşakkatlerin hatırdağında Ufa, Samara gubernalarındaki bir ata bir seyirli kişilerinin gün itüleri çikilerek. Kazaçılarının tarışalığı, tabiattan kob nerse kütmüyce öz ictimadınagana işalovı arkasında alay artık aytıramay gün görüleri mümkün. Her kiminin söyliy turgan: “Kazaçılar hidmetge özlerinden kiyünseler, anın karavı alarının yerleri kob.” digen sözleri bütünley asılsız, her bir Kazakga hidmetige çıkıv 500 somga yite. Şul akçeni yetkirir için 4-5 bar ögizli ata, balasın hidmetge çıkarganda bir nice ögizinden ayrula; naçarrak halli kişiler borçka bata. Munın üstine okutu işine de uçitillerge vazifede her avıl halıkının öz üstünden ikenin itibarge alunsa. Hâsıl Kazaçılarga maarif ministrılığı somasından bir tiyinde tutulmaganın bilüciler Kazaçılarının hali Kristiyan hem Mişçanlar halinden avır ikenin her kim tüşinür idi de, Kazaklar kazana kişisi alar için kazana kayığra digen sözünü hiç kim eytimas idi. Kazaklar'ın biri naçar bulgan gibi mallarıda İçki gubernalar malından naçar bula. Mesela: İçki gubernalarda bir sıyırdan az bulganda sutgaga 2-3-4 çeyrek süt savılğanda. Orenburg gubernasındaki avıl sıyırlarından bir çeyrekten artık süt birgeni gayet seyrek uçarı şul sebebden alar sıyırnıda kob asravga mecbur bulalar. Lakin Kazaçılardan mal yüri turgan, saçuga yaraksız Niudobniya neçillik, tav taş yerler bik kob, şul cihetten alar İçki gubernalardaki Mişçan ve Kristiyanlar'dan ayrılalar.

3.19. Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar III¹¹⁶

“Kazacı hakkındaki ilmi, fikri cihetler niçek, alarının ruhlarını bile azkalana?” deyib birev surası. Kısıkagana muna işbu revişde cevab birerge bula; “Alarda neylene karangılık, alarda karangılık bile rızıklana”. Munın sebebide bik açık: Halıkının gözün açarlık, dünyasın tanuturluk ibtidanı şikolada yok. İbtidanı müselmanca mekteblerde yok. Kazacılar da naçalni şikolalarda, mekteb ve mescidsiz hiçte avıl yok diyerlik ama bulardan halıkga faide bar, deyübde bulmı. Kübrek vakit naçalını şikolalarda okub çıkkan bir avıl malayın, halık tutada şuluk şikolaga uçitellikge tayin ite. Şikolanın heme rashudi her öz halıkının özinden avıl halıkı uçitilge takriben yılga 80 som yane 100 som akçe yartı disatına yer saçub bireler. Müselmanca mekteblerge gilsek alarının, barsıda dirlik hemende neli için dizyasındalar. Alarda ders kitabları kızıl elma, kesik baş, risale azize gibilerden başka yoktur. Bulmaganda dirge bula, elbette, min bularını umumileştirib neytem. Ama Kazaçılar bulutları arasında min yakşigene yıldızlar oçrat kaladım. Evvelde aytub otulgan Müselman avıllarından fakat “Aygaryıl” da gene muntazam mekteb bar. Bu evveldeği müezzin efendi ile baş imamının açık fikirleri, tanuturları, oku işlerinde birge tırışuları arkasında halıkta bir fikrinde evvelde telaş, tartış yok. Asul cedidinde faideli nerse ikenine halık kemal tüşüngen. Avıl halıkı, devletleri camalı bulsada gayet ictihadlı bir malum terbiye iteler. Alar öz balalarının okumuşu, muallimlerinin ilmi, ictihadı ile şadlanub iftihar iteler. Min “Aygaryıl” de oku vaktinde bulmasamda balalarının oku kitabların, yazu defterlerin nice üyde karadım. İbtidanı okuvnu evvel derecege yetkerü, avıl birinde tevekkül, şehirlerde de bik seyrek ucarı dini dersler munda yahşi koyılğan gibi Tatar tili, hesab ilmi suretten ve başka nerselerde balalarga okutulgan. Aygaryıldaki müezzin efendi ile baş imam efendige muntazam mekteb terbiyelevinin faidesin (327. sayfanın sonu) halıkna bir gelüb tüşündürülerine kob tahsinler oku teyüşli bulsa. Mekteb işlerini şul derece yahşi alub barovina. Malum efendigede min - min tahsinler okurga min özimni borçlu tabam. Aygaryıl’da balangaç ayak yoğrub yürüngen, üsmer balalar ile söyleşsen, özin için ruhi bir lezzet, kılacak vakit için illa nindiy zor emirler tabasın. Avıl balalarısına söyliyler coğrafyada, söyliyler

¹¹⁶ Şûra Dergisi, “Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar III”, 1914. S. 11. s. 327-330.

tarihinde işitkenlerin? İki sözünün birisinde, bizinin halife deyüb, özlerinin perestoy, selef ve tiran kalblerinden halifelerine bulgan çıksız muhabbetlerin gitirüb çığaralar. Sin, bu tabiat kuşları bile yahşila bırak söyleşür için alarının özleri gibi perestoy bulurğa, alar keyn sözlerini sözü bırak, tabiarak itüb söylerge tarışasın. Alarsını neyletüb alalar. Birisi sin soragan nerseler hakkında tartına-tartına söylene, ikinci birevler söyleşü başlıy. Kalganlardan birevleri şiirler okub yibare. 4-5 minüt ötmü, alarsına özleşe başlılar şundan alar okugan hikâye kitablarında, yadlagan şiir kısaklarından meseleleri kestirüb, öz ara gülüşe şayaruşlar. Bar söylegen sözlerini yaktı göz karaşı bilene tasdik itüb citderek ondaşmazdın turgan birisi bütün mekteb bir bulub, nadanlık hakkında çağrgan şiirlerin açıkandırub yibare, yeniden halefler hakkında söyli başlılar. Anı özlerinden, güya ömürde ayrılmı turgan kişi geyn itüb, hiç vakit alar andan evvel bulardın ayrırlugada baramı şekilli itüb söyliler. Güya, bularının ruhen haleflerinin, haleflerinin ruhen bulargate bile ikenine tamam işitgenler.

“Aygaryıl” bile katar “Cirkas” “Alabaytal” “Nikol”lar (Yaz tamak hakkında açık malumat bire almım.) avıllarının barındada ibtidanı mektebler icad girtesinde turalar. Bularının birisinde yane molla sayılılarda halık icad bulunub karalışub yatalar. Vefat bulgan imam urınına, citteği biz hazreti öz balasın kestirirge tartışub yürü, halıkna saylarga “Biye soyarga, biye tevekkül düye soyarga.” halıkga vadeler bire. Pirigavar çığanda halık ikige bölüne, davlaşa, müezzin hazreti baş mollaga hilaf yokta. Dimek: nasib bulsa baş hazreti ile müezzin hazreti, ömür boyı sevdeleşürler. Talaşurlar, birbirine konakga yürüşirler. İkinci bir avılda baş hazretten asul ile okutduramas için bütün avıl dökile azgana. Cedidcilerge karşı bütün avıl zor hazret kul astında kurallara zor hazreti hutbelerde, Cuma vaazlarında oku cıynlaytu - diyen cıynlaytu deyüb, halıkna söyleb tüşündürürge tırışa. Avıl özünün biçarelerin misalge kitre, meclislerde özünün baş mollaga icabet girtesinden çigarge iyrik bire alamayacağın söyliy. Avıl sözlerine delil için Mosikiyef eserlerin aldırub, özi ehemmiyetli tabkan yerlerin kızıl karalar ile suzıb avıl mujiklerine okub görsete. Alar mütalaa kılalar - tüşüneler(!?). Niçünde bulsa halık hizmetine bütün vücudu ile küreşgen baş mollası. Okutudan avıl kartları toktanub koyalar. Zor hazreti özi erşedli. “Âlim” kişi bulgaç ibtidanı mekteb ile birde cevalli; özi — özi medresesine çitten bir niçe ülken şakirdleri cayub tefsir kılan, tefsir tevekkülün kıldırın ders eyte. Ufa’da kobdandan bir çimrek mescid yatkanlığın, anda dersten çığu ile Ufa şakirdleri halıklarının ile birge barub karta oynavlarında halık. Hazreti arkalı bolub yite. Ol avıl halıkı, hazır nelle kimler barub ant itüb. Ufa’da çimrek mescid yok

diselerde, anın bulmavına inanmayacaklar. Zor hazretinin şundi terbiyesi arkasında bulsa gerek, bu avıl halıkı çeksiz sözcan, iki yüzli bulub gitgen. Hazır aldandı alar sini maftılar, sin bulmagan bir meclisle alar barı bir bulub, sini özlerince yoldan çıkkan yasaylar, gözden tüşürüb taşlıylar. Büten birevler alarını sine barında yetişdire, tegi ikiyüzlülerini sine yamanlı. Şundan son gilede tegi iki yüzlilerinin birevisini konakga alub gite. Evvel sinin için tüzülgen meclis bulub, anda evvelsini saylıy, güya can gönünden sina hizmet ite.

Bütün bir evvelde illa nice mescid üstine tağı bir taş mescid salalar. Şuna ağaç molla itüb kimi saylav hakkında davalaşalar, ikinci mahallelerde cumanı kimki okurga teyüşliğı hakkındaki ibtidaş molla talaşa aşnı sınanka yetkizeler. Her kayusı andan aşanın öz faidesine çapuvına aşanlar mahalle halıkları şul davanın içine girüb gitkenler. Mescidlerde üçer iskân vakitlerde kim partiyası bile söyleşkenin her kapusı bulub turalar. Bu davalar mollalarınıda mahalle halıklarında özlerinçe bik işleki itüb görseteler. Oku okutu haklarında soraşsak mundağı mollalarınıda, halıklarında, şunday yok nerseler hakkında soraşkan için, sini kazgangan tavış bile, “Anısı evvel itti, okutga kişige irgeli, mescid yanında bir tevekkül iki mekteb bar. Birisinde falan kart okuma, ikincisinde kübrek, zarige karçak mollayı yüri şekilli.” diler. Bu avıllarda öz avıllarınene tevekkül, bütün dünyanı yarı, can, o bir, albastı, sihir, can olmuşdiru gibi, dünyanın hiç birbirinde bulmagan ve bulmayacak nerseler (328. sayfanın sonu) bile toli deyüb, görgen nikelli, işanalar bar. Ama hazır ki zamanda “İnsanga bahtını mekteb bire aklını mekteb bire, hakiki lezzetini mekteb bire, ahlakını mekteb bire, imamı mekteb bire, oku oku oku, digen fikirlerini alarda istimavlar, işitürge tilemevlerini kimler anlaturga gerek geyn suallerini başına getirgenden işlerin neylene güya bular fikir, akıl komasından mahrum yaratulgan mahlûklar dirsek yok, alar alay tevekkül. Alar alay masumanegene davalaşmılar. Alar yaktiliğini özlerine tüşürmüş için davalaşalar ve şul hakta min türlü karangı deliller getireler.

Mesela için bir vakanı gitirdim. Bir mecliste tanışlarımdan birine göz altında tartıb birle okuta turgan astay bula turub min sayın kızlarını için bile okutucu açtayga birdik digeninde “Yana okuvda okumı bik cinlaytganlar, alaygına kalsa indi ol zor hazret itkendey, diniyde cinlaytganlardır.” didi. Son mına bu kitablarını bittinki tevki abıstay okutkan, bularda göresin bitti mına. Namaznın, taharet, ruzenin hükümlerin öğretken. Kul dininingene öğretgen, eğer bu için ayçtayında kızların hemen “Kızıl Elma”, “Kesik Baş”, “Sebat-ul’acezin” lerini gene okusalar, şeriatınıda bir nersenide bilmey kalalar bit.

Özünün güzel tanı bit. Bu iski kitablarda gaza-ruze farzların söyli. Em... mama... itti ol, bu kitablarda yaman söz yazılmagan itdi... Neli muna, zor hazretinin söylegenleri iski tüşe. Yane okuda anda harfini de arttıranganlar bit. Anda ayette, Ebu, Kur'an ayetinde itilgence yigirmi dörtünne harf tevekküldi; artık iken deyib oturdı hazreti. İndi, bizinin hazreti ahirsi biçare şeriften "İlim" bulub kaytan kişi, ol yanda bulsa neli. Bu meselelerde yani usul-u cedide hakkında bik tiren kişi. Bu haklarda halıkga bik tüşündire indi neyde - neyde aşab, açık neli... yetişin neli yetişin... di.

-Yok, indi min tilide kob aşab tailadım, mini kıstama indi min...

-Ey, neli işar biz neli... Mana beyit tili, bizinin müezzinler neli bu yıl müfti hazretge imtihange barganda söyleb kayıttılar. Müfti hazretinin, diy müezzinde, diy imtihan gütüb, bir itina konak bulub yattık. Diy, yanımızdağına müfti hazretinin meçiti, diy. Şul meçitin, diy biz gitgenci. Diy, işki açılmanı, gel bikliy tura. Diy, şundan imtihan birüb gitgenciy, diy. Girüb, meçitinin için göre almadık, diy. Andan son bizinin zor hazrette ayta: Anda bir cimarlıgen meçit bar, diy. Şunda, diy...

-Anun min işitgen idim indi giçeki hayatı üde yahşi, mına ruhsat biriniz indi minim üde işlerde bar. Hoş...

Bu tiredeki müselman avıllarında min bütün hayatı ütkezü bile kayıtsamda, on iki günden son giterke kişi turı gilgenge çın gönlümden şadlandım.

İyunın 20'nci günü idi. 85 yaşlarını yitgen sokır abimnin: "Balam, sini munda son illa görem. İlla yok." deyüb; kız kardeşleriminin: "Abi, sini tağun bir göre alurmız miken? Abim, abkayım, tağın on yıl kaytmıy yürürsen miken?" deyüb; yaş ir balalarının zoraygaçırak. Abi, bizde sinin yanına okurga barırmızı adresinni yıbarub tur, bizni unutma aytayım! deyib kucaklaşa - kuçaklaşa tökken masum gözyaşları deryasında bir saatler cümlesi buzub yurdumda, hazırlangan atka oturub yöneldim. Gün ikindi vakti, hava saf, ayaz, salkan, nefis bulsada, minim bütün vücudumda çinsiz bir avırlık, gönlümde illa nindiy bir özgelenü, parçalanu sizleydi. Bizinin avıldan 6 çakrım yerdeki "Alabaytal" avılından ütkende, anda canub uzatub kalgan ağa inilerde ayrılgaç, mına baskan avırlık tağı arttı, min tağı niğrak basıldım, tağı katırak izle başladım. Bu ruhi izluden min ertesigün "Üçürge" bazarın temaşa itüvine bir az kutuldum. Bazardağı yalgız-yalgız manraşub turgan koyler, baştan ayak somalaga boyalgan diketçiler, tire yağına satılık çaytaklar tolub ziynetlengen yanalımı lafgeler, cavge arkanlar, oyum, oyum korsalar, barını yudalab on arkalab yürgen Kırgızlar, Başkurdlar, evnab yatkan

ağaç tegermeçler kanga cinalgan cin geyn bir sark tirisine tartkalaşgan tiriciler minim başımdan ömürde çıkmadı doyulgan avır fikirlerini bir az tarattılar. “Üçerge” den itika oturub çıkkaç, on yıl ilk atalı kişi adaşlık Cayık ormanlarından, hazır çıkta kalmagannın, kişi boyunluğunda bulub ican ise turgan Cayık tugayının bik kob yeni hazırda aykanlıkga neylenderligennin göre başladım. Biz Nikol’de konub anda Orenburg Orski tarakatinden solga (329’uncu sayfanın sonu) oralı tavlari arasına girüb gittik. At ile biz bir nice yön çıkarım bir barırga girek idi.

IV

Cayık, Sakmar boyu kazacılarından her evvelinde bir nice şehir yurt 1904’üncü yıllar da tubal başına juskajay yerge göçgenler idi. Bizinin de baravımı “Aygaryıl” evvelinden göçgen. Yane yerdeki “Yane Aygaryıl” ge idi. Nikoldan 30-40 çakrımlar camasında. Tav aralarında, arsbay “5inci Julsa” isminde Başkurd evvelerinden öteden her ikisinde de mollalarına girüb evvel cayların soraşkalab oturduk.

Yurtlar kurşalmagan, mescid yanında (tevkisinde) mekteb binası da yok, üyler keyifsiz, evveli idiğinde şübhelendirmeselik tanıklar idi. Yolda nelden tili hahul evveleri üçrin, alarının iken, enarud bile yetün evveleri, yurtları karmalgan idi. Bazı vakitlerde harabe halinde yatkan hünelerde ucaşdıra idi. Bular hahullarının birini eskirtüb taşlagan urınları idi. Alar yerini kazanadan arındağı alalarda. Eskirgeç, yane birge göçeler iken. 3-4 gün bargaç “İkbar” isimli bir Başkurd yanında zor-zor iki mekteb tebası bar. Baş imam (Boyıda, aliye okugan.) açık fikirli gayet mulayim bir baş yekta idi. “İkbar” özi zor bazarlı, yurtlar yahşi, halıkı taze. Hâsıl Başkurd evveline hiçte ohşamagan bir evvel idi. Çakganımızga 6’ncı günde, Cayık boyundağı “Cirkas” digen evvelden kob yağları, Cayık boyunda oturgan “Yane Cirkas” evveline yetti. Bu urında Cayık’ını bizge arklı öterki toğru gildi. Cayık çamalıgına bir yılga bulub ağa; neylenesinde ağaç, tutay falan yok. “Yane Cirkas”nın oturgan yeri tinzesiz. Tav taşlı bir ama insanlık yerleri gayet yahşi, işalık bik ona iken, evvel tiredeki hahullarda evvel yerlerini mekteb bile almaylar. Ama yerlerinde ağaç yok. “Yane Cirkas”da müselmanlar onlayokna üy. Azlık sebebli mescid, medrese sala almaylar, şuna halık gayet gönülsüzlene, ama özleri yerlerinden gayet rızaları, mescid, medrese için kaysıları giri eskige kayturgada oylanlar iken. Ama alarının anda giri kayun itmeyler. “Aygaryıl” dan çağvumızga 9’uncu günde “Yane Aygaryıl” ga barub yettik. Bu evvel “Aygaryıl” ga koya turgan “Ayet” ismindeki ağvam su boyunda, biri tutaştan ağaçlık bulganlıktan,

yürü için bik gönüllü. İkenlik hem çabıtlık yerleri ağaç arasındaki açıklıklardan ibaret. Yerleri tutaştan (.....) bulmasada iken ki bar aklı yerlerde bik kob! Çünkü bularga yerlerinde bulgan, ni (.....) urınlarını hem ağaç urınların itibar itilüb, bir kob birilgen. Kıska ictihadlı kişiler hazırda yahşigene kutarılğanlar munda da müselmanlar azlık sebebli (12 yurt) mescid sala almay tusalarda, yanlarında 3 mahalleli müselman evli. Hem Serviskide yakın bulu sebebli Cayık kışın malum tutub turalar. Bir ayga yakın vaktini min “Yane Aygaryıl” da lezzet ile ötkerüb. Sonra “Turuski” Arklı “Ufa” ga gitü için tağı itika oturdum.

Marde Âlim Muhammedof (330. sayfanın sonu)

3.20. Polşe Tatarları Julerşavski Dnevnik¹¹⁷

Polşede Sidilites gubernasında, Bileski öyezide Lumaza pasadından bir niçe çakrım yerde “Estodzanka” isimli bir avıl bar. Bu avıl Polşe Tatarlar’ının merkezidir. Mundağı Tatarlar özlerinin dinlerin (İslam dinin.) bik tik tutalar. Mescidleri bar. Körşileri olan başka milletler ile bik tanuv ve tınç turalar. Bunlarının başka ataları Tatar, anaları Palak bulganga göre, köbisi ana tilleri bulgan Palak lisanı ile söyleneler. (286. sayfanın sonu)

“Julerşavski Dnevnik” nın yazıvına karaganda, Tatarlar’ının bu Estodzanka karyesinde ni vakit oturuları hakkında açık malumat yoktur. Çünkü bunlarının ahvali tarihiye ve ütken vukuatlarına dair bulgan kâğıtlar şul evveldeki mescidde saklanub gile iken. Mundan yüz yıllar evvelin mescid yatgan vakitte şul dokümintlar barsıda telef bulganlar.

Rivayetlerge binaen mundan iki yüz yıllar evvelin Polşe Kralı “Yan Sabieski” özünün ahvali ongaysızlangan vakitte Türkiye sultanına müracaat itüb afitserleri ile birge en işençli ve en yahşi dört yüz soldat yiberuvin ötügen. Sultan yıbargan, Yan Sabieski alarını özün muhafaza için mahsus bir fırka yasab özine yakın tutkan. Sultan tarafından karşavga yiberilgen bu soldatlar fil hakika en güzel ve en müntahab askerler bulgan. Alar şundan on yıl kadar hidmetten azad itüb özlerine her türlü mukafatlar ve imtiyazlar birgen. Munın üstüne bunlarının afitserlerine Kral “Bileset” isimli imitiyeden kob yerler

¹¹⁷ Şûra Dergisi, “Polşe Tatarları Julerşavski Dnevnik”, 1911. S. 9. s. 286-287.

birgen ve hatta bare turgaç bu “Biriset” iminiyesi şul Tatarlar koluna girüb bitgen. Tatar afitserleri özlerinin vatanlarına kayıtmayınca şunda yerleşüb kalub alpavit bulganlar. Tatar soldatlarının şunda kalganlarının kobisi şul alpavıtlarga hidmetge girgenler. Kral Sabieski bu Tatarlarga kob yerler ve türlü imtiyazlar birü üstüne Palak kızları ile evilenurgede röhset itgen. Afitserler ve soldatlarının kobsı Katolik mezhebindeki Palak kızları ile evilengenler. Balaları müselman bola bergen. Bu afitserler ve soldatlarının bazıları hatunlarının familyasını kabul itgenler. Mesela: Lisofski, Boğdanoviç, Romanoviç gibiler Polşe Tatarlar’ına hatunları tarafından birilgen familyalardır. Kristiyanlar azad itilgenden son bu Palak Müselman alpavıtları bölgünlükge tüşüb yerlerin satub bitirgenler ve türlüsi türlü yakga taralub kimukanlar. Vaktiyle beş min kişi oldukları halde hazırki barlığı bir niçe disene ibaret kalmışlardır. Yuğarıda mezkûr Estodzanka karyesinde hazırki günde barlığı kırk candan ibaret sekiz müselman ailesi yaşamaktadırlar.

F.K. (287. sayfanın sonu)

3.21. Türlü Bahislü ¹¹⁸

I Tiptarlar

Virhoral öyezi, “Açulı” julsatda on iki karyede “Tiptar” isimli kavimler maişet iderler. Her karyede mescid ve mektepleri olub özleri ictihatlı, kesb suyucan halklardır. Resmi yazularda “Tiptar” ismi ile yazılıub yürselerde asılları Ur, Çirmeş ve Çuvaş olub sonradan İslam dinini kabul ittikleri rivayet kılınur.

Rusya Devleti ile Kırgız ve Kazak halıklarının arası tınçsız olduğunda, uğrılıkları ve talavları devam idüp durduğundan buna çare olsun için Rusya Hükümeti “Cayık” yılgası boylarına Rusya içinde halklar göçürüb oturturğa karar virmiş ve bunıda ilân kılmiş.

Kazan yakınlarında olan Çuvaşlar’dan İslam dini kabul itmiş lakin bu dinini ihtiyarı ile tutarga muvaffak ola almamış İlteban isimli Çuvaş özinin kabul itmiş dinini saklamak ümidi ile işbu ilannı işittiğinde “Cayık” suvı boyına göçüb gelmiştir. Şimdi

¹¹⁸ Şûra Dergisi, “Türlü Bahislü I Tiptarlar, II Malmij Şehrinde Müselmanlar, III Tarançılar”, 1912. S. 6. s. 176-177.

biznin bu yerde bahis ittiğimiz Tiptarlar işbu İlteban ile anın karındaş kabilelerinden taralmış kavimlerdir.

Tiptarlar özleri işbu İlteban hakkında söz söylerki bir kadar arlanalar ve ana mensub olmalarını bir türlü kimçilik hesab kılalar ama vefada özinin dinini ve balalarını saklamak ümidi ile şul zamanlarga göre ırak hemde suğış meydanı hesab idilmiş urınlarga gilüb yerleşüni kâmil akıllılıktan ve davrandışlığındandır. Bu gibi ala fikirler zatga intisab ile fahrlenürge teyüşli idi.

“Şûra”da Mişerler, Kazaklar, Çuvaşlar yazılıb okudılar. İmdi işbu “Tiptar”larda yazılısunlar idi. Belki bir başlandığından son ana ve babalarından işidüb kalmış tarihlerini özleri tafsil idüp yazarlar.

Ömer Sadık Ahutdan.

II Malmij Şehrinde Müselmanlar

Malmij, 1816’ncı yılda şehir idilmiş ve şul tarihten itibaren sevdegerler vazifesiz olarak galavalık mensubuna koyıla başlamışlardır.

1856’ncı yılda başlab “Sasna” nın Hacı Davud oğlu galava saylanmıştır. Malmij’de soldatlar reyistanlardan başka dorucu Müselmanlar olmadığından hastahanelerde vefat itmiş Müselmanlarını Ruslar defin idüp durmuşlar. Müselman soldatları Avrupa’dan, müselmanlarga mahsus kabirlik suraselerde Nikolay Klementiç diyolmuş bir bayarnın karşı turmağı sebebli urın virilmemiştir. İşbu vakitte Hacı Davud oğlu bu toğrıda gubernaturga yazub kabirlik urını suramış gubernatur ise urın virerki emir yıbarmıştır.

Buna göre müselman saldatlar ve başka hadimlerde sazını için 15 tin virüb müselman kabirliğinin etrafına kanav kazınub öretmişler, bunun için tünelmiş masraf 26 som 60 tin olmuştur işbu günden itibaren müselmanlarga mahsus kabirlik olub kalmıştır. 1793’üncü yılda bu kabirlik östürilmiş ve müselmanlar tarafından ağaç ile ihata kaldırılmıştır.

1760’ıncı yılda Hacı Davud oğlu Mişcanlar’ının imanalarını ve tölenmegen naloğlarını özi toplamak şartı (176. sayfanın sonu) ile galavalıktan istifa itmiş ve istifası kabul idildiğinde Mişcanlar’ının bütün borçlarını tulamıştır.

Bundan son galavalık için “Maçkara”nın İshak Musa oğlu Ötemişof ile Şakir Ahmed oğlundan birini saylamak olmuşlar. Bunlar ise fantal kazıtmak şartı ile işbu hidmetden afu kılınmaklarını utanmışlar. Avrupa bunlarının ricalarini kabul idüb galavalıktan azad itmiştir. Bunlar ise 1865’inci yıl 31’inci Mart’ta fantal kazıtur için diye 1046 som 60 tin akçe virmişlerdir.

Malmij şehrine turuga gelüci müselmanlarının en mukaddimleri “Ya nasibi” evvelinin Şakir b. İsrafil b. Hamza b. Eysi b. Baki’dir. Andan son habiballah soldat dimekle maaruf adam 1858’inci yılda gelmiştir.

Bugünde Malmij şehirinde yurt ile turucu müselmanlar hem var. Minaresiz olsada mescidleri ve anın yanında mektepleri var. Müselmanlarının terkilerine ictihad idüci ve her türlü cemaat hidmetleri ile şuşallatucı kimse Muhammed Kâmil Efendi Muzafferü kadar.

Gabdelhak Elsasnavi.

III Tarancılar

“Şûra” (1 cild 503 sahife) da: Hıtaylar Kaşgar memleketindeki, üç turfan şehrinde Gulça üzerine altı min aile şartını hicret ittirdiler.” demiş. Bundağı “Üç Turfan” sözi yanlıştır. Müverrih efendi Kaşgar memleketinden dimekle kifayeletse idi. En toğrı malumat birgen bulur idi. Çünkü Hıtaylar “Üç Turfan” şehrinde değil belki Kaşgar vilayetide mevcut şehir ve karyelerinin hemesinden 5-4 aileden ibaret şartını coylab çığub altı min türkini göçürmüşler idi. (1)¹¹⁹ Mundağı en kob göçmen çıkkan şehirler bulurdır: Kaşgar, Aksu, Dolan, Hoten, Kote, Turfan ve gayriler.

Tarancı Türkleri hali hazırda mezkûr çıkkan şehirlerine nisbet ile Kaşgarlık, Dolanlık, Ak Suluk, Hotenlik, Turfanlık atalmaktadır ki bu ise Tarancılar’ının babasından balasınaca malum ve aşikârdır. Ama bilakis “Üç Turfan” şehrinde birgene kardanak çıkkanlığı malum imes.

¹¹⁹ (1) Bundan son gulça vilayetige hicret yolu açılıb ta şu güngüçe özeliniz? Vakit vakit muhacir göçe kılub turmuştur. Bular tabia yerli halkga aralaşub tarancı bulub turır.

Yinede “Şûra”nın 2’nci bir urunun Tarancı Türkler’inin 1864-70 yıllarda 8 min ailege yitgen idiği ve hem nüfus hesabıda 50 min den artık değil idiği beyan itiledir. Bunda da yanlışlık bar. Bu yanlış, müverrih efendinin o vakitte Tarancı Türkler’i arasında ve hem hükümet kaşında meşhur bulgan “İli 8 min” sözine irgeşgenlikten ve hem Tarancı digen sözini bilmegenlikten gelgen bulur olmak. Yoksa o vakit Tarancı Türkler bu hesabdandan kob artık bolurğa gerek ve “İli 8 min” demek 8 min aile demek olmayub belki 8 min Tarancı demek olurdu. Hâlbuki o vakit Tarancı (Dokan) imes kıday kişiler cik bulub, bunlar Tarancı sözine dâhil bulmay hem elbet yasaktan muaf tutulurdu. Tarancı bulganları da 2 aile bir tarancı analub ona ise 3’üncü bir aile “Bile” ismiyle koşulurdu demek; 3 aile bir tarancı ismini haiz idi. Bu günde de burundan kalgan resim boyunca Tarancılar’ının barlıkları 2 aile bir üy (Tütün) hesaplanmaktadır ki alban yasakda bir üy hesabıda olunur. Dimek o vakit Tarancılar 2 min aileden artık bulurğa gerek. Bu günde Tarancı Türkler’inin nüfus hesabları niçege bali olduğu malum imes isede “Galcat” Tarancılar’ının ürçelerine bakub söz söylemek lazım bulsa, kim bulganda, 40 minleb olduğu zan olunur. Hâlbuki “Galcat” Türkler’i gibi umumi felaketlerge defalarca uçragan Türkler hiç yokdır. Bulardağı songı 3 yıl içinde hüküm sürmüş çiçek, kızıl (Kızamık) gizik (Süzen) gibi yuğışlı ağırıklarının her yılı bir niçe yüz catını kabrigе elbet gitkeni ve Gulça Hanlığı zamanında kalmaklarının ve haşi surette cayıb karib gitkeni bir yakta tursunlar; en evvel “Galcat” ki göçüb gilü ile barımı karlab kalgan, babalarının aytvına Karagan’da “Galcat” nın vech tesmiyesi şul imiş; “Galcat” demek kargucı demek imiş. Vallah âlem.

Nazır Havace, “Galcat” (177. sayfanın sonu)

3.22. Uurlar Hakkında Tarihi Malumatlar¹²⁰

“Şûra”nın 12’nci numirinde “Şuşma Keriposat” “Çırmaşan Keriposat”lar uşandak ol yerlerde bulgan Uurlar hakkında bir sual yazılğan ve şul sualge “Şûra” tarafından kısıkaca bir cevabda verilgen idi. Evvel Uurlar özlerinin yakınlarından bozub gitgen kara halıklarında dikkatini celb ite özlerinin acayıb görinişleri ile cebeci nadan

¹²⁰ Şûra Dergisi, “Uurlar Hakkında Tarihi Malumatlar”, 1909. S. 14. s. 432-434.

adamlarında muyınlarını burub kararga bunlar “Cavdan kalgam.” “Bunda born zamanda uruş bulgan.” digen sözlerini zikr idüb gider ki muzdar kıla.

İski haller yazılğan Rus dilindeki tarihi kitablarını okugan çaklarda gönlümde evvel Uurlar hakkında bik işençli haberler kalganga göre anlar yanından özgende niçe yüz yıllar evvel bulgan hallerge göçüb içinde yaşamakta bulduğum asırdan tamam vaz geçigenliğim uşandak olturub vardığım arayanı, yaşadığım zamannı unutub hayal deryasına çomganlığım bik kobdır. Olturdaşım bulgan adamdan yahud at başçısından evvel Uurlar hakkında türlü ibaretler birle soraşmı özgenliğim bolmagan gibek anlarını gözden yugalatkanca neticesiz kalmak hemde illa uzak Karaganlıktan illa başka bir sebep birlen gözlerimden yaşlar akgança artıma karab özmi kaytkanım yok... Toğrısı evvel Uurlar’dan min özim bik eserler nam anlarını körü ile hayal deryasına cumam. Anlarını kazub uygan kurallarga anlarını tutkan kullarga ve anlarını yasavdın maksud neler bulmuş digenlerge göçüp bütünley dünyamı unutam. Şunun için bu hakta hayli nerseler bilmege hem muvaffak bulgan idim. Urın kıldığı sebebli öz bilgenimni yazarga şimdi cürret idem.

Uurlar hakkında malumat virgençege çaklı birer söz söylerki toğrı kıladır. Şöyleki: Rusya Hükümeti evvelde bik küçükne ehemmiyetsizgine hemde bik güçsüz milletler kolundan tutkun bulurga mecbur bulsada sonra kuvvet almış ve zor imiştir. Bir padişahlığının zor imkiyat (432. sayfanın sonu) halıklarının yerleri ve memleketleri ile özine tabi itmek ile bulganlığı gibi Rusya’nın da zorayuvı elbet şulay bulmuştur. Rusya’nın yat halıkların tabi idüde tutkan bir siyaset ve mahareti olmuştur ki şul siyaset Rusyan’ı bu günki hoş gitgeç zor haline getürmüşdür. Rusya, nindiygına yerini zabt itken bolsa ol yerinin asıl halkını Rus unsurunu göçürü sebebli azayturga ve ol yerdeki yat halıklarının özlerini arasındağı munasebetini kiserki tırışmıştır. Munasebet, manevi sebebler ile kiselgen keyn maddi bulgan vasıtalara ile de kısılmışlardır. Yerli halklar arasındağı munasebetini kismek için isti’ mâl idilgen nerseler bik kob bulganga göre okucı anı uzun tarihlerden okub bilürke teyüşlidir. Söz Uurlar’da bulganlıktan bu urında ordan özlerge baramaz.

Rusya, cenubi Rusyan’ı zabt itgeç andaki halk arasındaki munasebeti bitirir ve yat halklarının hücumına yol kaldırması için atalgan hattı müdafaa ve muhafazanı bina itken geyn Kazan Padişahlığı ve Başkurd yerleri zabt idilgeç hem anlar arasındaki munasebetini bitirir için. Adalgan hattını bina itmiştir. Bu hat (Suzak) Julga Nehrinden

Çirmişan boyunca getirilmiş ama çavlı arkılı kanav kazalmıştır. Bu hatnı teşkil idüci. Urınlar: Belyy Yar"(1)¹²¹, “Eryklinsk”, “Tinsk”, “Bilarsk”, “Novosheshminsk”, “Kichuyevsk”, “Zainsk”, “Menzelinsk” şehir ve kasabalarından ibarettir. Bu hatnın kuruluğu (1652-1656) yıllardadır. Geyn ve menbit Başkurd yeri Rusya tarafından zabt edilgeç dört kısakge (Oblastı)ğı bulunmuştur. Ol bulungan kısaklarının her birinde şehirler ve sakçı urınları uşandak Urlarını idilüb ol şehir ve urınlarının her birisi inaru deyslerinin birbiri ile munasebetleri kısmışlar ve anlarını birleşüden mana itmişlerdir. Şunarga ohşaşlı yat halıklarını ayru niyeti ile Rusya Hükümeti tarafından bik kob Keripost ve Urlar bina idilüb yat halıklar arasındaki munasebetler tamama bitirilmişlerdir. 1727’nci yılda Aleksiyefsk kasabasında Sirgiyefsk kasabasına haklı tağıda bir hat yasalmıştır ol hatnı yasar için Kazan gubernasından 15.000 adam çakrılıb cayavlılarga 18 şer disantine atlılarga 55 şer disantine bir (Başkurtlar’ınki) bilgülenmiştir. Şulay idüb üç yıl içinde yani 1727’den 1730’ga çaklı kundukça (2)¹²² “Kundukça” “Çiremşan “Kundukça” giçü “Cheremshan” Şuşma Keripostları yasalmışlardır. Çiremşan Nehrindeki Çiremşan Kasabasının bina idilüy ancak 1741 nci yılda bulganga göre evveldeki hattı muhafaza ve tefrikini yani Menzelinsk - Belyy Yar sazıtnı salganda Çiremşan ismi yâd idilmegen idi. Dimek ki evvel Keripostlar Kırgız, Tatar, Başkurd halıklarının birleşülerine mana bulsun için Ruslar kavli ile yasaldıkları geyn Urlar’da Rusya Hükümetinin tedbiri ile kazılmışlardır. Doğrusu ol Keripost hem Urlar’ının (433. sayfanın sonu) kay yılda yasaldıklarına çaklı Rus tarihlerinde kat’i malumatlar vardır. Şul çaklı kat’i malumatlar bula turub, zan ile illa nindiy fikirlerge koçarge ve evvel eserlerini Rus milletinden gayri ikinci milletler kavli ile yasaldıklarını üylerge hiç ürün yoktur. Rus ulemasının bir niçilerinden bulgan prafissör özinin digen kitabında bu Keriposta ve hisar hakkında hayli malumat virgenden son kitabına gayıtta faideli hemde bik kob tarihi vakıalarını şamal bir haritada derc itmiştirki evvel haritadan hisarlar ve keripostalar hakkında bik kob nerseler anlarga mümkündür. Bu hakta tiran malumat alası gilgen adamlar Milikof’nın mezkûr kitabının ceza evveline bir Kagavuz-İgarun insiklopidyasının 5’inci cildinin Başkiri 30 uncu cildinin Samara Gub. 560’ıncı cildinin uşandak 86’nci cildinin Cheremshanskaya “digen maddelerine müracaat iderge teyüşli”.

¹²¹ (1)Bu isimler ondan solga yani müslüman yazuları tertibince okuluga teyüşlidir.

¹²² (2)Şûra’da yazılğan ismi “Kundurça” olsada Rus kitaplarının barçasında “Kundukça” yazılmışdır.

Hadi Atlasof. (434. sayfanın sonu)

3.23. Polan Tatarları ¹²³

Polan Tatarlar'ı Tevekkül, Belki Litva Tatarlar'ıdır.

Ütken numir “Şûra” da Polşe Tatarlar'ının tarihi hakkında türli rivayetlerge isnad kılınub yazılğan malumat derc itilgen idi. “N.J.”nin 12613 numirde (301. sayfanın sonu) Litvalı yermü dokimantlar ile tarihi tahkikatlarğa dayanub buna halef fikirler beyan itedir. Bunın sözine göre: Büyük Litva Knezliğinde Tatarlar yaşlab. 1380'inci yılda payda bulğanlar. Bunlar Büyük Knez Jitujatnın çakruvi ile Litvanın Rus, Palan ve Yatjig hududlarını saklav için 40 min kişilik bir ardu bulub gilgendir. En asul bu Tatarlar Nogay (Kazak'ga ohşagan bir kabiledir. Hazır Kırım'da ve şimal Kafkaz'da barlar Kırgızlar hatta Tatarlar'nı Nogay deyib yüriler.) Litva Knezi bu askerini vaki vaki kırkalarga bulub Jilya, Menski Grodno vilayetlerine tarattı. Bunda anlarının oturak yerleri (Vaki kaleler) payda buldı. Bunlarının bütün hizmetleri Knezlik hududına citler tecavüzinden saklav hem Knezinin birinci talebi boyunca 10-12 atlı bulak birü idi. Tiz arada bu Tatarlar Litva'ga zor hizmetler görsettiler, Knez bunlarını çakarub, ümidinde aldanmadı. Mesela: Nemseler ile aslavlar arasında en zor müsademe bulğan “Garynjalar” sugışında bunlar conrak dala atlarında, nemselerge yaşın gibi hucum itüb safların boza ve nemseler akılların başka cığança meydandan yok bula idiler. Sugışının en katı bir vaktinde bu Tatarlar nemselerinin artına tüşüp hareketlerin toktandılar. Tatar başlıklarından toğan mirza nerselerinin en zor başlıklarından birisin arkan bilen yuvab tuttı.

Bu Tatarlar biş biş Litva Knezliğine hücum itüb talı turgan ve hazırki Grodno vilayetinde turgan Yatjig nam mecusı kabilesin bütünley mahv ittiler.

Grodno vilayeti Biliski öyezinde, Tasıhanujistan irak tevekkül, Yuğ nehri citinde henüz iski zamandan kalma kurganlar görine. Mahalli halık bunlarını “Poğatılar” (Nicesler) deyib yürü. Bunlar sugışlarının birinde halık bulğan Tatar ve Yatjiglerinin kabirleridir.

¹²³ Şûra Dergisi, “Polan Tatarları”, 1911. S. 10. s. 301-302.

Bu Tatarlar Jitujatge, evvel Ruslar ile sugışkanda da hattı öz millettaşları bulgan Kırım Tatarlar'ı ile sugışta da kob yararlıklar görsettiler. Özlerinin gayret ve sadakatleri, güzel halıkları ile bu Tatarlar Litva'da umumi ihtiram ve muhabbetge mazhar buldılar. Hidmet müddetleri tolgaç bu Tatarlar giri gitmekçe bulub hazırlangan idiler. Jitujat bunlarga Litva'da yerleşüb mengü kalurga teklif itti: Fakat bunlar cınalça yani ailesizgene gilgenlikten bunlarga Litva kızlarına üylenürge ruhsat birdi; balaları müselman bulub atalarının familyasını alacak idiler.

Bu Tatarlar'ga öz idareleri birildi, hemesige (Devaranlık) minderilüb bir olaşındı. Ardunun bir azı dalaga gittiler, 20 minleyi bunda kaldı.

Bu Tatarlar'dan ibaret Polaklar başta "Tatarlar Polkı" analsalarda, bu Tatarlar öz özlerin "Olan" yani yiğit deyib anaganlıktan bara bara "Olanski Polak" tabiri kullanıla başladı.

Rus askerinde bir fırka teşkil itgen "Olanski Polak"nın ismi şundan kalmadır.

1505'inci yılda Litva Tatarlar'ının safı esir alından Kırımlılar ile tutarıldı, fakat bunlar kal bulub otarlarga taratıldılar. Sonra bir vakit bunlarda hukukta ilkki Tatarlar derecesine minderildiler. 17'nci asır azagınaça bu Tatarlar öz milli adlara, til ve âdetlerin saklav kıldılar. Fakat Bilaruslar arasında az azgana bulub taralğanlıktan hem mahalli halık ile bik yahşi münasebette bulğanlıktan afranlab anlar tarafından yutıla, bite başladılar, tedricen tillerin unuttılar. Kürşelerinin medeniyet ve âdetlerin aldılar ve milli idarelerinden öz ihtiyarları ile çığıldılar. Hazır bu halık ir ve hatun kızdand ibaret. 10 min kadar candan ibaret bulub yıldan yıl kimiler. Uzaklamı bütünley bitüleri ihtimaldir. Anlarının Hristiyanlar ile nikâhları buna irken yol açā. Bu Tatarlar'ının hemesi diyorlık hükümet hidmetinde, kobisi askerlikte, kalganları ziraat ve bağçeçilik ile meşguller.

Mina, Litva Tatarlar'ının kışkaca tarihi!

Astodzanku Tatarlar'ı hatta Polşe Tatarlar'ı deyüb analğanlar; bunlar ilki Jitujat çakrub gitergen Tatarlarının halefleri bulub bunlar kübrek Polan ortasında turub Palanlaşğanlar, halbuke başkaları Bileruslanganlar.

Şunıda itüb gitüni borçam deyib bile: Bu Tatarlar özlerinin bik yahşi bazı hususiyetlerin bunaça yuğaltmı saklı kılğanlar, mesela bütün ülkede bunaça Tatar tarafından işlengen bir haram ve cinayet bulğanlık malum tevekküldür. Hiç taratınmı

ayturğa mmkndir ki: Bu memlekette turgan mddetlerinde Tatarlar her kimki sadakat, yahilik ve garazdanlıkta ortak bulurluk buldılar. (302. sayfanın sonu)

3.24. Glazof yezinde Müselman Karyeleri ¹²⁴

Glazof ve Askaba'da olan müselmanlar vahi hükmünde olan Ur halıkları arasında oturub anlar ile aralaı maiet kılmaktalardır.

Bunda olan müselmanlarının bu yerlerge ne vefatlar kılub urınladıklarının tarihleri malum olmasada Kazan ve Kasım soğiları (?) vefatında taralub kalmı halıklar diye fikir kılurğa mümkün. Lakin bu yerlerde kadimden kalmı iski kabirler var. Bir müselman karyesinde ‘‘Evliya Kabri’’ diye mehur olan bir kabir üstine tegerman ta kabilinden tunrak ta koyulmu isede ne indr bunu dört kısak kılub ve atmılar. Œul sebebli kob yazuları boğalub karalub bitmi. Okurğa mümkün olan yazu böyledir: ‘‘*La ila ala Allah Muhammed Resul Allah Allah Aliye rahmet min Allah tarih cayat vecm can zaida avan.*’’ ve anladığı sebebinden bazı cümlelerinin baları ve bazılarının ahiri yane ortaları yok, bazı sözler ise zaman avutmak sebebden Œumarub buğalmıtır. ‘‘Cayat’’ kelimesinden ise vefat tarihini tahmin itmek mümkündür.

İbu türbe tağ üstünde ‘‘Gurba kala’’ ismi ile yürütülmekte ve müselmanlar ile Puarman (Biserman, Buserman) lar katu oturmu bir evvel ortasındadır.

Bu tağ üstünde dahi baka kabirler olduğı alametlerinden bilinedir. Ata babalardan iitilb rivayet idilmekte olan haberlerge göre, ibu tağ üstlerinde soğilar olmutur. Fi elvaki bu yerlerden adam suyakları, müselmanlar tarafından ilenmi iski eserler, kılı ve haner gibi sugı kuralları zahir olub turadır. İbu sebebden bu yerlerini hükümet adamları kazub tikireler ve kob nerseler tabub müze hanelerge ibareler.

Bu yerde müselman karyeleri irler ile katu oturmular ve kobisince irler ile müselmanlar bir familiyage mensublar. Yoksa bu irler evvelde müselman olub da oku ve okutula olmadığı sebebli iski mecusiyetlerine girü kayıtmılarımızdır?

Bu yerlerde müselmanlarının bozulmuları (Din talavlaları) Bicerman (Biserman, Buserman) diye yrtlinedir.

¹²⁴ Œra Dergisi, ‘‘Glazof yezinde Müselman Karyeleri’’, 1911. S.14. s. 430-431.

Bazı kimseler Glazof öyezinde olan müselmanlarını asla Bade öyezinde olan “Nokrat” müselmanları öleceklerin zan kılalar. Güya “Nokrat” müselmanları bu yerlerge göçüb oturmuş imişler fakat bu zan hata olsa gerek. Dürüst, “Kistam” soy boyunda olan “Nokrat” dan sağım (Şah Ahmed) isimli bir babanın bu yerlerge gelüb yerleşüyni rivayet kılalar, lakin bu, son olmuştur. Tabılmakta olan eserlerge göre bu yerde olan islamlar pek mukaddemki halıklardır.

Glazof öyezinde bu günde 30 kadar müselman karyesi var bunlarda olan ilim ve maarif ahvali teessüfge layık bir derecedir. İrler ne derecede nadan olsalar, müselmanlar şunlardır farksız bir haldelerdir. Bu karyelerinin koblarında mekteb isminde bir şey yok. Olanlarında faideli bir revişte değil. Kob karyeler Puçarman ile katuş oturmuşlar. Puçarmanlar ise hristiyan dinindelerdir ilk vakitlerde Puçarmanlar’ının bazıları iski dinleri olan islame resmi suretdede girü kayıttılar. Sonra ise bu işgede bazı bir manalar zuhur itti. Puçarmanlar hem müselmanlar kabilinden kâfirler, nadanlar hünerleri yok, bütün işleri iski tarz ile ikincilik itmekten ibarettir. Lakin kesb ve ticaret toğrusında başkalarından ayrum “Kistam” hem “Paçure” isminde iki karye bar. İşbu iki karye ahalisi kesb ve ticaret ile şeğilleneler, citlerge varub mal kadarub yüriler, Moskova ve Makaryege varucıları, yahşigene sermaye hasl kılucıları göriledir, lakin yol başcıları olmadığından oku işleri bunlarda da yahşi halde değil...

Bunlarının muameleleri irler ile olduğundan İrler ise ilim ve maarifin, akıl ve feraset doğrusında özlerinden tuban derecede olduklarından şunlar arasında mal tabarga, baylık kesb iderki muvaffak olmağalar idi. Lakin umumi okular çıkub irler ihlas ile okurga karışubda, müselmanlar hemişe iski adetlerine muvaffak tereddüd urında ömir geçirseler, İrler bunlarının üstlerine çıkub haller ikinci revişge girmek mümkünür. Şunun için müselman halıklarının baylıkları, (430’uncu sayfanın sonu) hazırki kesb ve hünerlerine işanurga mümkün değil, belki bunlar vakitli işlergenedir. Her halde adam balaları bundan son iski nadanlıkları ile ömür süre almazlar, bunu bilürge ve bir gün ilk ilim yolına girerki teyüşli.

3.25. Tarihi Nerselerinin Zayi Buluvi ¹²⁵

Geçkince çağında babalarımızdan kalgan baykat burungi yazına kitablar eski muski kağıd kısıakları bar idi burungurak babalarımızdan âlim ile şekillengenleri bulgan gibi abilerimizdende okumuşlı kişiler bulgan bulurğa girek bu günki gibim hatırımda bir vakit anı girekli kâğıdını taba almay eski kitablarını aktarganda bik matur yazulı yukarı Afgan burungi yaşlı kağıdki bili mastan ile yol sözüb burungiça tanuşlar koyub hem tanuş araların kızıl bile sözüb hatıramdı solay kalgan yazılğan bir kitab kılub çıkdı kitabımın evveli ve ahiri túskey iki yağide toli yazuli bir baskan kalıragında bar idi. Min: Ey!... Kara tili ati maturda bu yazu gel baskan itdi deyib acebge kaldım anlarga karşıati Kur'an tefsiri evvel bizim burungi... Bik okumuşlı molları bulgan. Muna bunı bir abi yazgan didi min atiden bu sözimi işitgeç bıgrak aceblendim falan abi Farsça usta bulgan ve falan abi Arabça bik nef okugan iken diğér sözlerini işitkenim bulagda falen abi usta kâmili bulgan ve falan kitablar yazgan diğérini işitkenim yok idi. Şunun için min abilerde şundı matur yazucılar bulurına ceran kaldım alarınun işlerine işim gitde özimden özüm şuşı üylerge kıldım: “Kara! biznin tülki abiler bik molla bulganla iken, nindiy başkan tevessül itüb kitab yazganlar! Hazır kaya anın işi kişiler tablurğa (Çünkü evvel vakitte hatunlarının yazu sözivin göre halen Moğzi göre kabilenden yat nerse idi.) Muna bizihi atılı bikbalay yazu yazu bilü tevekkül Türki’de tanumi hafteryan için de oku bilmey... Tağı irak abi nindiy Karataygan’da indi özi yaşda bilmey çele minim antdan... Oku min toktasam bara almay yengoşe... Kaya anlarga Kuran tefsiri yazarga ?!”

Evvel tefsir nindiy tefsir idi yazucusı kim okurga ve yazarga kayda öyrenen İnsan soramagagında işitmegegginde hazırında bilgen kişide yok buna indi baytok yular özüb gitdi. Şorlıklarında burunga kitablar yeta turgan yurtlar (692. sayfanın sonu) âdetlerde (Evvelerin iski kitablarını mescidge iletüb koyu adet bulgan.) kaysı eskirüb kaysı yatginga uçrab harab bulganlar. Neligi min görgen yazma tefsirde yatub havaga vadu evvel vakitte min de evvel aklı başlı kitablarga tanı keyn gene itüb karaganmın bir zaman girek bulur deyib gönlime bulsun kilmagan şokiy itüb kucak kucak burungi kitablardan bu gande bir kağıd nerse kalmagan terbiyesiz urınlarda tutulub çorub ayak astına tüşüb doğrak bulganlar. Hazır iş özgen fırsat gitgen şunlıktan babalarımıznın

¹²⁵ Şûra Dergisi, “Tarihi Nerselerinin Zayi Buluvi”, 1914. S. 22. B. 692-694.

tarihi bizge karançu kalgan alarının kim aykanlıkların bilürge yol kalmagan. Yakın babamızının (Atının atası) bazı bir barma ve yazma kitablari bulsada. Başka babalarımızdan hiç nerse kalmagan. Halbuki ikinci bovn babamızın istikadli kitablari bulgan bulurğa girek idi. Çünkü evvel (.....) Molla bulgan (Abdülcabar isminde) andan son bilge kişilerinin aytuvına göre bihac âlimler bile münasebette bulungan alar tarafından babamızga bazı bir kitabdan hediye kılınan bazı bir kitab citinde sundı sözlerini hem özimde gördüm hediye itigen kitablari arasında [tevarihi bulgan] ve [Akvam Eltarik] isimleri bar. Ama şuşı kitablariın isimlerinden başka cisimleri gözge görüledi. Hâlbuki anda burungi bulgar türklerine aid malumatı algan kitablarda bulgandır dayıb görölge kıla.

Babamızın bir kitabın aktarub aturgande Abdüselam müftinin bir yazuvi kılub çıkdi anı evvel ükeznoy Molla Abdül babayga yazgan bulurğa girek yazu burungi kalun kağıdda. Yartı tabaklı zor kerematde [Şûra] mecmuasında anın yazuları basılıb kıldığından minde göçünüb yıbarunı münasib gördüm. İmlası hem işareleri Ayna: Biad Elhamd Ali Elkerim (.....) ve halık (?) Eltaslina Ali Elnebi Elhatar ma ala ve alahayar siz (Bu yerde kağıd poçmağından bir talub tuşkan.) Muhammediye dininde olmucı müselman kardaşlarımıza sözüimizi budur Orenburugının Ali münasıblü Garaşadanaskvi (Garajdanski bulurğa girek.) Gubernatur (.....) din diye (Bu sözünü bilmedim.) Hazretleri bizlere yazadur koyu kim halir diyen zahmek verencü bu etraflardan uzak zamanlar olub ve çok kimseneler vefat oldu ama işbu mavtanının başındır birü tamam basılıb hiçbir yerde malum bulganı yok Allah teala mundak uluğ afetlerden (.....) anlığı için her kayularımız birge şadlıkta olub evvel hak cel ve anlı hazretlerine çok şükraneler kalmak gerek sunının hakkında sizler kendünigizdin her bir müselmanlara bildürüb yasanız idi sunga bazı ben kendüme lazım görüb yazamın her koyu din kardaşlarımıza evvel hak cıl ve Ali Hazreti fazıl ve kerim birle bundağ uluğ renci ve zahmetlerini ve maral alemi olan afetlerini bu memleketdin balgarref itkenliğinin beraberine parça-barçalarunnız hulus kalıb ile şükraneler idüb şadlıkta olub hem duada ve tazarruda olasızlar Allah teali azimeleşen hazreti gün burun barçanlığınını mundak Maraz Ali olan âfetlerdin saklab emniyet ve istirahatlik uzurunda daima tevfihe ve hidayet ruzi kılub sıhhat ve selametlikte itaat ve ibadetde rüzgar geçürüşmeğimizi nasib ve sisar itgen idi deyü her kayungız mesadlere cayulub ola iki rekaat tahbet mescid namazı okub badehu sure infitah ve yane süze elkehif okub badehu secde şükür idüb çok hamd ve satarlar ve şükraneler kılusızlarınnın kim secde şükranının cevazi hakkında

kitab mütebereleridin menkul ibaretler yazıldı muanidler ve cahiller kil rekale ve ittikare. Mecalleri olmasun deyu fetva virüldi ve katva ey elselef az cahime emir yesr hem ey yecmahım mesrurin secde şükralah teali bana yekbir ve bahr sacida müstakbel elkıble fihamd Allah teala ve şükra... Tam yekbir fırka rasa müfetana Elcanan ve mama yatsıl bizlik secde elşükür ilah ve kal ebu Yusuf ve Muhammed huma Allah hey kerbe siyab aleyha ve suretha indeha an min teceddüdat inde nimet zahire o rezene Allah teali valide o vucud dalle o indikat gene nimet o sofi mariz o kadim le gayıb yastihabla an yekir ve yescid şükralah teali müstakbel elkıble yahamd Allah teali fiha ve yesbiha tam yekbir ahiri fir fi resa kema fi elsecde ve eltub kema fi sıraç uluhab) Kal fi elhicce ve la elibad min secde elşükralma men elhadu ve naidze ve aliye elfetva keza fi eltatar Hanefi ve elfetva Ali en secde elşükür caize yıl müstehbat la vacit ve la mekruhet habi) Vakala hey karbe lahima maruy gene elnabi sali Allah aliye ve salim anagan ifal zalig ve kadiroy anagan izar ey mübteli yasacid Allah teali şükrala kenz elbet. Fi el mezag ve tefsire en yekbir müstakbel elkıble fihar sacid elhamd Allah teali yasacid tam yekbir tekbire kırka rasa kenzelibad.)

Müfti âlâ Orenburglı Molla Abdülrahimin oğlu Abdülislam müftinin yazur şunde tamam buldı kâğıdının ikinci yağına Abdülcabbar babaynın öz kalemi bile şuşi sözler yazılga müfti hazretlerinde işkrana ukazı bulakdum agzı (693. sayfanın sonu) 26 künende muhtesib Molla Osmanallah (1)¹²⁶ Molla Abdülrahman oğlu hazretleri adalı 1730 yılda Taşlı da ikinci mahallede imam Ahmet Ali Halimi. (694. sayfanın sonu)

3.26. Göçülüb Çokrandırılğan Tatarlar Kreşin Tarihine Aid¹²⁷

Aranızda “Kreşin” ismi ile yurtluktan çokungan, dürüsti göçülüb çokrandırılğan Tatarlar’ının yaşavı birimizge malum bunlar Rusmı Prajaslavnu bulub sanılsalarda. Kobsı yaşarın revişte özlerinin çın dinleri bulğanı islam dininde yaşı kıldılar. Şunun ile beraber, öz tillerin yoğaltmış ve Prajaslavnu örf ve âdetlerinden irak gitmi, mümkün kadar İslam dininde kalğan kan kardeşleri ile yanlıkta yaşarki tarışa kıldılar.

¹²⁶ (1) Bunun tercüme hali “Asar”da mezkûrdur. C.2, S.122.

¹²⁷ Şûra Dergisi, “Göçülüb Çokrandırılğan Tatarlar Kreşin Tarihine Aid”, 1917. S. 19. s. 439-442.

19'uncu asrının ikinci yartısında ve 20'nci asrının evvelki yıllarında türlü Misyonir Cemiyetleri Kreşinler'inin Prajaslavni dininde Rusmı revişdegene sanalub tevekkül, belki can manası ile Prajaslavni bulularına bik nef tarıştılar ve şul tarşularında saytakgene muvaffakiyette gördiler. Meşhur İlmneski'nin görsetken yolu ve kara şöhreti ile her kimki malum bulgan ve bütün Rusya'ga hocalık itüb memleket üstünde kuzgun bulub turgan baydanasiftin kathası ve yardımı ile Kreşinler'ini bik ciddi revişte Ruslaşdıru yolına österi başladılar. Bu yol, bir yandan ana tilinde mektebler açu ve cebi kavlar salub ibadetlerini ana tilinde çare itü asulı ile bulsa, ikinci yandan birinci avlına yardım bulub evradının kamçısı tura idi. Saf gönüllerge "Allah süzen." nefrak urınlaşdıru üçün "Günahlı" tenler üstünde evradının kamçısı bik nef oynadı. Vaaz ile kamçı ittifakı kob Samara (439. sayfanı sonu) bire almadı, 1905 yılları bitüb din hürriyetinin köle kesigene gürle başlağıçta her birde manalarca mükrahlar Rusmı Rus'da İslam dininne göçe başladılar. Lakin bu şey uzakta varmadı. İhtilal cikilü ile mükrahlargedede özlerinin can dinlerine Rusmı revişte kuşlularına türlü girteler koyula başladı. Hürriyet köle kesi kurtu ve mükrahlar arasında hareket kurnuga biz elbette salkın kan ile kari almadık. Bizinin borçumuz alarga yardım itü ve asırlık tutkunluklarından azad itü idi. Minimce biz teyüşli yardımını görsete almadık, lakin munda aybımız bik zor tevekküldür, çünkü evvel vakitte biz özimizde yane gene ayak basaga başlagan bala geyn idik. Lakin mükrahlar arasında başlorgan hareket bizge tesirsiz kalmadı. Mükrahların çokandırılı tarihi ile anlarının hali ve sanıları ile tatşudurdı artkanı göründe lakin bu günki kadar bu meselelerini açık bildirgenne makaleleri nede ayırım emirleri matbuatımızda görünmedi. Hazır ki vakitte dinlerge kâmil hürriyet birlü ile beraber girmesinler meselesi dikkatlerimizni yaneden özüne celb itürge teyüşli.

Kan kardeşlerimizge tutkunluktan kötülü yolunda ameli revişte yardım itü ile beraber ve şul yardımını ciddi revişte birer için alar hakkında malumat cayarga teyüşlimiz. Şul yolda bir adumulur deyüb muhterem okucılar ile Kreşinler'inin sanı hakkında bir az malumat ile bulaşmancı bulam.

Kreşin'in sanı kobmı, kaysı vilayetlerde turalar, başka din halıkları ile kantaşub turılarını revişte, son dikkatlerde mümkün kadar gobisi müslümanlıklar sami revişte kayıtkan bu makalenin maksadı mümkün kadar şul koyulgan suallerge cevab birir tarşu bulacak.

Kalmazdaki hesaplar 1911'inci yılda cinalgan şunun için hazırki vakit için baytak eskirgen iterke girmek lakin başka hesaplar bulmaganlıktan bulganı ile kanaatlenürge doğru kıla.

Giterilecek son malumatı 1914'üncü yılda Kazan'da neşr itilgen Nikolaski'nin "Kreşinler" digen kitabından alındı.

Mezkûr kitabda giterilgen malumat 1911'inci yılda Jalastnoy Prajlınıyalar tarafından cinalgan. Jalastnoy Prajlınıyalar'mın âdette citalgan kılğan yanlışların itibarge alub ve kob Kreşinler bütünley Ruslaşular'ın iske tüşürüb giterilecek malumatının büyük tolı buluvun köterge yaramı.

Jalastnoy bir Azlityalarının malumatına Karaganda: 1911'inci yılda Rusya'da yarısı 561 min 473 can Kreşin bulgan şularının 122 min 301 canı Prajaslavını hesablanub, kalgan 43 min 73 can müselmanlığına çıkgan. Bu su (.....) elbette "Kreşin" deyüb itüb bulmı. Bular itdi can müselman lakin bularının son değine vakitler müselmanlıkga kaytkanlıkları için bulsa girek. Alarda Kreşinler arasında görsetilmegenler.

Kreşinler 12 gubernave ve 60 öyezi içinde turalar Kreşinler tura turgan avıl ve şehirlerinin hesabı 910 dane:

Mezkûr evveller tubandaki gubernave ve öyezlerde:

Tablo 2. Kreşinlerin bölgelere göre nüfus dağılımları gösterilmiştir

Jiaytma gubernası	
Glazov öyezinde	17 evvel
Alabuga öyezinde	24
Malmij öyezinde	17
Sarapul öyezinde	4
Slobodskoy öyezinde	1 Traşnikofski Julusat'da turalar.
Kazan gubernası	
Kazan üyesi	8
Kozmadimyan öyezi	1
Layoş öyezinde	68
Mamadiş öyezi	50
Sjyazski öyezi	1 Kilençi Julistinde
Aspas öyezi	8
Teteş öyezi	6
Çar öyezi	6
Çobal öyezi	7
Çistay öyezi	13
Nijni Novgorod gubernası	

Jasiliski öyezi	5
Singaç öyezi	14
Orenburg gubernası	
Jirhanavol öyezi	9
Orenburg öyezi	12
Turinski öyezi	1
Çilabi öyezi	29
Penza gubernası	
Garadişcinski öyezi	6
İnsar öyezi	5
Krenski öyezi	1
Krasnolobodka öyezi	9 ¹²⁸
Saran öyezi	7
Cambar öyezi	5
Perm gubernası	
Jirhator gubernası	1
Yekaterinburg öyezi	14
Krasnoufim öyezi	5
Kungur öyezi	6
Osa öyezi	11
Ohan öyezi	5
Perm öyezi	9
Solikam öyezi	4
Samara gubernası	
Bügülme öyezi	13
Buguruslan öyezi	4
Buzuluk öyezi	5
Nikolayafski öyezi	15
Najaözin öyezi	3
Samara öyezi	7
Astajdupol öyezi	14
Saratov gubernası	
Atkar öyezi	6
Julski öyezi	6
Kuznetsk öyezi	2
Petrovsk öyezi	1
Saratov öyezi	1
Havalin öyezi	3
Simir gubernası	
Alatır öyezi	1
Karasun öyezi	2
Kormiş öyezi	10
Sitkelay öyezi	1
Simir öyezi	2
Tambof gubernası	
Kazalof öyezi	1
Morşansk öyezi	2
Tambof öyezi	1

¹²⁸ (440. Sayfanın sonu)

Tümen (Teminkof öyezi)	3
Tabol gubernası	
Tara öyezi	11
Tabol öyezi	5
Tümen öyezi	6
Tom gubernası	
Nü öyezi	16
Kuznetski öyezi	112
Marinski öyezi	8
Ufa gubernası	
Balabay öyezi	14
Bori öyezi	11
Manzele öyezi	21
İsterli Tamak öyezi	4
Yenisey gubernası	
Açinski öyezi	11 (Şul cümleden 10)
Evvel Basaçını	Tatar Evveli
Krasnayar öyezi	4
Minusinski öyezi	146
Akmolık öyezi	2
Gökçetav öyezi	3
Omski öyezi	4
Piteryavl öyezi	1
Simi oblastı	2
Yedisu oblastı	Lisa öyezi 1
Turgay oblastı	1 Julasat'ta 2 Can Kreşin.

Yugarıda görsetilgen evvellerinin bik azındagına Kreşinler özleri yaşılar kalğanılazında başkalar ile birge turalar. Evveldeşları; Prajaslavını Ruslar, Müselman Tatarlar. Pet perest Çuvaşlar, bulay aralaşuları iki türli bulgan. Birisi sanki ikincisi tabia sangı aralaşu Prajaslavını Ruslar ve cezasi revişte müselman Tatarlar ile bulgan Kreşinler'ini giri müselmanlığa kayıtmaska itü içün aralarına Ruslar'ını getirüb oturtkanlar şulay itüb Ruslar ile aralaşlık hâsıl bulgan müselmanlar ile aralaşu Kreşinler'inin giri müselmanlıkka kayturga taleb müselman evvellerine göçüleri arkasında hâsıl bulgan. Şunun ile beraber baytak evvellerini çokandırğanda bazı sebebler arkasında bir kısmı gene çokandırılğan. Munday evveller de ve başka gayrı Rus milletler ile aralaşu tabimi (441. sayfanın sonu) bulub tarihi sebeplerden kılğan.

Yugarıda görsetilgen 910 evvelinin barsıda hazır göresin tevekkül. Kayısı bütünley müselman bulub bitgen ve belki özlerinin bar vakitte Kreşin bulğanlarında unutkan evveller bardır. Şunun içün görsetilgen sanlar hazırki vakitte kobgene kıymetlürge teyüş. Andan son kob evvelde Kreşinler bik az turalar. İki, üç, dörtgene can

Kreşin bulub kalganları Rus yahud müselman bulgan evvelerde mezkûr sonlar içüne girgenler. Bütün halıki bir zaman Kreşin bulubda hazır barsıda müselmange ile nikan evvelerde yugarıda görsetilgen sanlar içine girgenler.

Mezkûr sanlarını giterüden bizinin maksadımız Kreşinler'inin hazırki halleri ile tanışu tevekkül. Belki tarihi cihetinden vakitte nindiy yerlerde oturgananların görsete idi. Hazır ki vakitte "Kreşinler" nin sanı nef kimogan bulsa girek. Hürriyet dinya buluy ile asırlık tutkunluktan kayturga alarga bik cinal ve hiç meşakkatsiz yol açıldı. Evvel yol ile faidelenüciler elbette kob bulgandır ve kılacakta da bulur. Şuna kadar yugarıda görsetilgen 910 evvelden hazırki halde belki can Kreşinler 10 evvelde kalmas.

Kreşinler'inin canlarına Prajaslavya ruhu sandıru vakitlerine Rusluk hissi urınlaşdıru için en birinci ve en mühim elbet elbette misyonirler ve ekseriyeti alarının nüfuzi astında bulgan maarif inspektorları tarafından açılğan mekteblerdir. Şul tarişularının ciddiyetin ve temrelerin bilü için elbette Kreşin evvelerinde açılğan mekteblerinin halin ve okucularının sanan bilü bik ehemmiyetli lakin maeltasık julasattoy Prajlınyalar tarafından cinalğan malumatta bu sualge açık cevap yok bazı julasattıvi Prajlınyalar bu hakta malumat bizgenler, bazıları yok. Şunluktan Kreşinler arasındaki <Maarif> işinin dürüst resmen görüb bulmı.

Görsetilgen malumatge karaganda Kreşinler için açılğan mektebler ve Kreşin okucuları arasında Kreşin balaları bulgan mektebler şul Rusça bulınalar: Misyonir Cemiyetler'i tarafından terbiyelenüci ve cebr kav mektebleri 73 dane yollarda okucı Kreşin balaları 740 sonra müselman mekteblerinde okucı Kreşin balalarının görsetilgen sanı 427 bala. Lakin bu malumat yukarıda aytilkanca tolı tevekkül. Şulay bulsada Kreşinler'inin arasında oku ni revişte ve nindiy bulga koyulğanı giter lakin malumat bir derece görsetse girek.

Mundan son hattı hazırki vefatındok oku işleri yugarıda görsetilgen tenasüb ile bulmaslar. Turmuşının yarısını Çirkev ve Misyonir Cemiyetler'i tarafından terbiyelengen mektebler urınına zimasatva tarafından terbiyelene turgan milli mektebler tutturur. Şunun ile birge Kreşin evvelerindegi oku işinin koyuluşunda esasi özgeriş bulur deyib oyalana hazır geçe Kreşinlerge okutunu ana tilinde alub barsalarda. Rus harfi ile yazılğan kitablardan öğretelerinildi. Bu elbette gayrı tabia bir iştir. Kreşinler âdette Rusça naçar bileler, mektebde alfabeler ve oku kitablarını okuduktan son durmuşta mektebde öğrengen oku yazılarından hiç fayda göre almaylar. Çünkü Tatar tilinde

bulubda Rus harfi ile yazılğan edebiyat yok hem mundı edebiyatının meydanga gilü ihtimalinde yok. Şulay bulgaç mektebde okurga öğretü turmuşta tatbik kılına almı şunluktan tiz arada okutula ve mektebde ütken asır bikar bula. Alay bulmasun için Kreşinler ana tilindeki edebiyat ile tanış bulurga mundı edebiyat alarının arasına dar alurga teyüş munın için kıska ve en tabia yolu Kreşin mekteblerinde okunu Arab hurafatı ile alub barudır.

K.Kerim. (442. sayfanın sonu)

3.27. Murasale ve Murabere ¹²⁹

Namalum. Meşakkati elmesabihinin “Molla Hami” beyanda “Lankom” Elsaid hattı tekatülva huza ve German” digen hadisini okub bizinin 2’nci Avsırgan Julsat’da da bir Hazret “German” sözünü “Germanya” ge hamle ite ve bu sugışını ahir zaman sugışı bulurga teyüşli deyib halıklarga söyli. Hadisinin ahirindegi sözlerini anlamaymı yane yürü göz yumub anlamaganga salşamı? Azını biz bilmimiz. Şuşı hadis rivayet tariflerinin kayusu birle sabit bulgan hem şundağı “German” sözünden nindiy halıklar Murad. Cevab yazulsun idi.

Abdullah Ahmedi.

Şûra: Resulallahının mezkûr hadisini İmam Buhari, Ebu her bireden rivayet itedir. Mundı hadislerini her biri “haber ve ehad” isminde bulgan tarik birle göçerileler. Avsırgan Hazreti “Tekatülva” sözi birle kimlerge hitab itülgenliğini molla hata kılurğa teyüşli idi. Resulallah hazretleri eğerde şul hadisinden “Germanya”nı arada kılğan bulsa idi hadis ibareti “German” lafzı birle tevekkül belki “Cerman” lafzı birle rivayet kılınğan bulur idi. Hadislerden nindiy halıklar arada kılınğanlığı bizge malum tevekkül, munlarını bilü ve öğzenü birle teklif kılğanıda yok. Şuşı kabileden bulgan her bir sualini yazubda cevabını birecek bulsak fabrika kağıdıda yetişmez.

**

Namalum. Aspas öyeyinde, ne cemher, giyük, receb taş bilki? İsimli evveller özlerinin asıl Bulgar Türkler’i bulularını duavi iteler hemde Ruslar “Bulgar” şehrini alganlarından son bizinin babalarımız “Bulgar” şehrinden çığub şuşı urınlarda evvel

¹²⁹ Şûra Dergisi, “Murasale ve Murabere”,1917. S. 3. s. 70-71.

kurub oturganlar, deyib duavi kılalar. Vakada bu evvel halıkları bik saf Türkice söyliler, Rusça sözlerini katıştırmılar. Ama başka evveller munluğa karaganda başka çırak söyliler. Başka evveller Şuşı bik evvel halıkını Tatar deyib yürüteler hemde alardan “Tatarlar” deyib güleler. Bu evvel halıklarının şuşı davalarının dürüst bulurmu Rusya’da Bulgar Türkler’i bulmagan kişilerinin Tatar buluları dürüst tevekkülmüni? Halıklar, ni için munlardan “Tatar”lar deyib güleler şuşı mümkünmi? Bu (70. sayfanın sonu) toğrı dehşürede cevab yazılsa idi.

Malum: Abdullah Şembanof.

Şûra: Bu sualini bik açık anlab bulmadı. İsimleri zikr itilgen baş evvelinin ve isimleri zikr itülmegen min evvelinin tatar bulu lazım tevekkül belki Tatar bulmav lazım çünkü Tatarlar. Moğollar’dan bulganları için Türkler birle münasebetleri bik irak Rusya Müselmanları Rusça okurga işlegenlerinden songana özlerine “Tatar” ismi birlüni kabul ittiler. Yoksa ata Tatarlar’ı bu isimden kaçalar idi. Eğerde sualiniz anlaşımağan bulsa tekrar yazarsız.

**

İstirhan: Abdulrahman Elceberti özinin tarihi kitabının başından bik kob celili Tarihi kitablarının isimlerini zikr kıladırdı sonundan: “Bitti.” munlar mismasız. “İsimler bulub kaldılar, çünkü bik köyleri itdi dünya yüzünden yuğaldılar.” mazmunda söz söylidir. Bu eserler kay birlerge taralub bitdiler ve ni için ahali islam munlarını yahşi saklı almadılar muna sebab nindiy: Nerse buldı.

Âlim söyücü bir adam.

Şûra: Borun zamanda kitab basılı âdeti yok idi. Kitablar barı kul yazmagane bulalar, yazucılar hizmetleri bir lenne taralalar, bazı bir kitablarının niceleri az ve birgene şehirde buladır, şul şehir başına birer türlü afet kılrsa şul vakit az nüshadan ibaret kitablar bütünley tafe buladır idi. Tatarlar biçare Semerkand, Merv, Harezmi ve başka şehirlerini tabtas gitgen vakitlerinde rehimsiz revişte şehirlerini halık ittiler ve her nerselerden mukaddem kitabhanelerini battırdılar. İski âlimlerinin eserlerinden koblar şuşı vakitlerde tafe buldı. Nam ve nişanları kalmadı. (71. sayfanın sonu)

3.28. Murasale ve Muhabere¹³⁰

“(.....) (.....)” den: “Şûra”nın 419 uncu beyit haşiyesinde: “Kazan alındığı son umumiyet ile Tatarlar çokunmuşlar” duyulmuştur. Bu söze taaccüb ittik.

“Şûra”: İşbu taaccüb “Tatar” kelimesini müselman manasında diye anlamak sebebinden olsa gerek. “Tatar” sözünden bizim maksudımız bu memlekete gelübde birkaç vakitler hükümet sürmüş ve sonra Moskova Hükümeti’ne yardım virüb büyük Rusya Devleti’ni tasis eylemiş Moğollar’dır. (695. sayfanın sonu).

3.29. Murasale ve Muhabere¹³¹

Burı - Başkurdlar, Mişerler, hattı Ur ve Çuvaşlar hakkında “Şûra” da malumat yazıldığı halde Tiptarlar hakkında bir nerse yazıldığı yoktur bu Tiptarlar ne gibi halıktır, niçün bunlarga Tiptar demişler.

Sadredin Hamidi.

Şûra:- Tiptarlar Kazan tarafından göçüp bu günki Perma, Ufa, Orenburg ve Samara gubernalarına oturmuş Bulgar ve Kazan Türkleri’dir. Bunlarının yurt başlıkları ve aileleri hükümet tarafından defter ge kayıd idilgenden “Defter” den muharref olarak “Tiptar” diye şöhet bulmuşlardır. Yoksa bu söz etnografya bir isim değildir. Eğerde Tiptarlar’ının ictimai hallerini, maişet revişlerini yazucılar olsa Çuvaşlar ve Mişerler kabilenden “Şûra”da basılır. (380. sayfanın sonu)

3.30. Polşa Müselmanları Hakkında Soray Hat Nem “Şûra“ Cevabı¹³²

Boray Öyezinden: Geçen yol 8’nci âded “Şûra” da Polşe müselmanlarının Timurlenk vakiasında karalobda sonrada Litva Knezi Vitofot tarafından yığılmuş kimselerden ibaret idiği söylenmişti. Bu yıl 8’inci âdedde Yusuf Efendi bunlarının Kerim Müselmanları idiklerini söyler. Bu iki sözünün kangısı dürüstür?

Muhammed Salah Azdanof

¹³⁰ Şûra Dergisi, “Murasale ve Muhabere”, 1909. S. 22. s. 695.

¹³¹ Şûra Dergisi, “Murasale ve Muhabere”, 1910. S. 12. s. 380.

¹³² Şûra Dergisi, “Polşa Müselmanları Hakkında Soray Hat Nem “Şûra“ Cevabı”, 1909. S.21. s. 665.

“Şûra”: Bu doğrudaki olan ihtilaf, Rus mürîhlerinin ihtilaflarına mebnidir. Eseri Kadim yane resmi kağıtlar şehadet itmediği takdirde tarihi rivayetlerinin birini cerh ve ikincisini tercih etmek meşguldür. (665. sayfanın sonu)

SONUÇ

Matbaa bir kültürün tarihi, edebi, ilmi ve felsefi gibi alanlarına ait eserlerin kısa zamanda az çabayla binlerce nüshasının elde edilmesini ve halk arasında yayılmasını sağlar. Matbaanın kullanılmaya başlaması ile gazete, dergi ve kitaplar ortaya çıkmıştır.

1908-1917 yılları arasında Orenburg Vakit Matbaası'nda basılan Şûra Dergisi ihtilallerin devam ettiği karışık atmosferin yaşandığı, bununla beraber I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde yayın hayatına devam etmeye çalışmıştır. Oluşan bu ortamda Şûra Dergisi dönemin baskıcı ve zorlayıcı yönetimine rağmen oldukça etkili bir kaynak niteliği taşımaktadır. Rusya'da yaşayan Müslümanların çıkardığı döneminin en uzun ömürlü dergisi olarak anılmıştır. Şûra Dergisi kapsam olarak birçok farklı konuda yayımlanmış makaleyi bünyesinde barındırmaktadır.

Tatar kavimlerinden her biri kendini diğer kavimlerden ayırsalar da yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle birçok alan da birbirlerini etkilemişlerdir. Bu etkileşim sonucunda eğitim, dil, din, âdet ve gelenek konusunda Tatar kavimlerinin aralarındaki benzerlikler dikkat çekmektedir.

Şûra Dergisinin sayfalarına yansıyan en dikkat çeken konular tarih, eğitim ve dil konularıdır. Eğitim konusunda yararlanabilecekleri kaynaklarda kullanılan dilin Rus dili olması ve dildeki yetersizlikleri göze çarpmaktadır. Tarihleri hakkındaki yazılı kaynakların yetersizliği dergi sayfalarına da yansıyan en çok muzdarip oldukları konudur. Tatarlardaki tarih ilminin ve kaynak eksikliğinin olması, elde edilen kitapların Rusça olması ve Rus diline hâkimiyetin yetersiz olması sebebiyle Tatar Tarihi konusunda kitaplar yazılmasının zorunluluğu görülür. Medrese de okutulan kitapların güvenilirliği hakkında Şûra idaresi konuyla ilgili birinci elden kaynak olan yazarlara sorular sorup cevaplar alarak kitaplardaki bilgileri teyit etme ihtiyacı duymuştur.

Dini ve ekonomik konularda derginin diğer dikkat çeken konularındandır. Tatarların benimsedikleri dinler arasında İslamiyet ve Hristiyanlık yer almaktadır. Din önemli bir konu olmakla birlikte ibadetlerini, dinlerinin gerekliliğini Rusların asimile etme çabasına ve baskısına rağmen yerine getirmeye çalışmışlardır. Ekonomik hayatlarının temelinde ticaret ve tarım ön planda yer almaktadır. Çalışmak için başka bölgelere ve şehirlere göç edenlerin sayısı eğitim için gidenlerden fazladır. Tarımda ise

farklı metotlar kullanarak geçimlerini sağlamışlardır. Tatarlar çalışmayı seven bir kavim ve yaptıkları işlere önem veren halklar olmuşlardır.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide ilk olarak yer verdiğimiz halk Mişerler'dir. Sırasıyla Bisermanlar, Polşe Tatarları, Tiptarlar, Uurlar, Polan Tatarları ve Kreşinler'e yer verilmiştir. Rus Tarihlerinde Mişerler hakkında ve kendi tarihi kıssalarında onlarla ilgili malumatlara rastlanılmamasından bu konunun matbaa vasıtasıyla mütalaa edileceği düşünülmektedir. Mişerlerin nasıl, neden yok oldukları ve hangi kavme karışıp gittiklerine dair açık malumat bulunmamaktadır. Mişerler ve Tatarlar arasında manasız tartışmalar yaşanmakta ancak bu tartışmaları bırakması gerekmektedir. Tartışmaların sebebi Tatarların dilin de Rus dilinin etkisinin az olması ancak Mişerlerin kullandığı birçok kelimenin Rusça olması iki kavim arasındaki tartışmanın sebebidir. Mişerler ana dillerini koruyamadığı için kendi varlıklarını devam ettirememiştir. Rus dilinin yoğun olarak kullanılması onların Ruslaştığına kanıttır. Mişerlerin gerek din ve maarif hizmetleri gerek ticaret ve maişet işlerinde olan çalışmaları Kazan Tatarlarına nispetle çok ileri olduklarının göstermektedir. Mişerlerin tüccarlığı hakkında elde edilen ipuçlarıyla Türkiye, Fransa, Bulgaristan, Almanya, Çin, Sibiry ve Yunanistan memleketleriyle ticari ilişkilerinin olduğu gözlemlendi. Mişerler tüccarlık yaparak zenginlikler elde etti fakat bu zenginlikler onları zamanla fuzuli masraflara ve gösterişlere önem veren bir halk haline getirdi. Mişerlerin en çok sıkıntı çektikleri konu taklit oldu ve başka devletlerden etkilenmek konusundaki zaaflarına yenik düşmüşlerdir.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide ikinci olarak yer verdiğimiz halk Bisermanlar'dır. Bisermanların tarih sahnesine ne zaman ortaya çıktığına, Biserman sözü hakkında çeşitli tartışmalara ve rivayetlere yer verilmiştir. Makalede bu başlıklar üzerine tartışmalar yaşanmasına rağmen herhangi bir sonuca varılamamıştır. Dil ve antropoloji alanlarında incelemeler yapılmıştır. Simirnof dil alanında, Malyif ise 15 yıllık çalışmasında Bisermanların diğer kavimlerle bağları olup olmadığı konusunda eserlerinde bilgilere yer vermiştir. Bisermanlar dil, âdet, giyim ve kuşam konusunda Jatak kavminden ve Ruslardan etkilenmişlerdir. Bisermanlar evi çum olarak adlandırılırdı ve çumlarında komişka isminde yemek pişirirlerdi. Bisermanlar ziraate önem verirler ve ziraat kurallarında Ruslardan ya da yerli halklardan etkilenmişlerdir. Tatarlar 13. Yüzyılın son yıllarında Bulgar ittifakına katılması ile İslamiyet'i kabul ederler, Bisermanlar ise İslamiyet'i ya Tatarlardan önce ya da Tatarlar ile aynı zaman

kabul etmişlerdir. Bisermanlar ilimde yetenekli ve eğitime önem vermişlerdir. Bisermanlar ölen kişileri gömmeden önce imam çağırıp, dualar ederdi ancak bunu Ruslardan gizli yaparlardı. Bisermanların İslamiyet ile olan bağlarını mezar taşlarından anlamak mümkündür.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide üçüncü olarak yer verdiğimiz halk Polşe Tatarları hakkında açık tarihi malumatların olmadığı için günümüzde Polonya Tatarları olarak anılmakta atalarının Tatar, annelerinin Palak olduğu iddia edilir. Tatarların ne zaman Estodzanka karyesine geldiğine dair açık malumat olmadığı gibi tarih ahvali ve geçmiş vukuatlarına dair yazılı belgeler mescitlerde saklanırdı. Polşe Tatarları Katolik mezhebindeki Palak kızları ile evlenirler ve erkekler kadınların ailelerini benimseyerek onların soyadlarını alırlardı.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide dördüncü olarak yer verdiğimiz halk Tiptarlar'dır. Tiptarlar din, ilim ve ekonomi konusuna önem veren halklar olmuşlardır. Resmi yazışmalarda Tiptar olarak anılsalar da kendileri Ur, Çirmiş ve Çuvaş olarak anıldılar ve İslam dini benimsemişlerdir. Kazan yakınlarında olan Çuvaşlar da İslam dinini kabul etselerde tamamıyla bu dine muvaffak olamamışlardır.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide beşinci olarak yer verdiğimiz halk Urlar'dır. Urlar hakkında tarihi malumatlara rastlanılmadığından, onlardan hiç bahsedilmediğinden dolayı detaylı bilgiye yer verilememiştir.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide altıncı olarak yer verdiğimiz halk Polan Tatarları'dır. Polan Tatarları belkide Litva Tatarlarıdır. Tatarlar 1380 yılında tarih sahnesine çıkmıştır. Büyük Litvanya Knezliğinde, Kırım'da, kuzey Kafkasya'da yaşadılar ve hatta Kırgızlar Tatarların Nogay diye andıkları halklardır. Polan Tatarlar'ı Litvanya Knezliğinde askerlik hizmetinde bulunmuşlardır. Polan Tatarları, Ruslar ile savaştı hatta millettaşları olan Kırım Tatarlar'ı ile de savaşmışlardır. Bunların bir kısmı zamanlar Polan Tatarları arasında durarak Palanlaştı bir kısmı da Beleruslaşmıştır.

Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz dergide yedinci olarak yer verdiğimiz halk Kreşinler'dir. Kreşinlerin benimsedikleri dinleri İslam olmuştur. 1905 yılı bittikten sonra Rus Hükümetin baskısı azaldı ve din özgürlüğünün başlaması ile Ruslardan da İslam dinini benimseyenler oldu. Ruslar diğer halkları etkilediği gibi Kreşinleri de eğitim, dil, din ve sosyal yaşam konusunda etkilemiştir. Kreşinlerin eğitim hayatında Misyoner Cemiyetlerinin ve Çirkavların etkisi bulunmaktadır. Kreşinler Rus harfleri ile

yazılan kitaplardan dil öğrendiler mesela Rus diline çok iyi derecede hakimler, Rusça konuşabilir ve kitapları Rusça olarak okuyabilirlerdi.

Rus Hükümeti bölgedeki Uurlar ve diğer halklar üzerinde etkiler bırakmış ve birbirleriyle olan münasebetlerine müdahale etmiştir. Halkların bir araya gelmemesini istiyordu ve halklar arasındaki iç karışıklıklardan, anlaşmazlıklardan faydalanarak kendi hâkimiyeti altına almayı hedefliyordu. Rus Hükümeti Halkların kendi benliklerini kaybetmelerinde ve asimile olmalarında, memleketlerini kendine tabi ederken uyguladığı siyaset ve maharet etkili olmuştur. Kazan Hanlığı ve Başkurdların yaşadığı yerleri zapt etmek için onlar arasındaki muhabbeti bitirmeye çabaladı. Rus Hükümetinin asimile etme çabalarının ve baskılarının Tatar kavimleri üzerinde etkili olması kendi benliklerini kaybetmelerine yol açmıştır.

Şûra Dergisi kapsamlı bir dergi olmakla birlikte idarede okuyucuların fikir ve düşüncelerine önem vermektedir ve kanıt olması açısından da dergide onların yazılarına da yer verilmiştir. Şûra Dergisinde yayımlanan makalelerde geçen bilgilerin doğruluğu ve detayları ile ilgili okuyucuların kafasında oluşan sorular Şûra idaresine gönderilmekte, idarede gelen bu soruları açıklayıcı bir şekilde cevaplandırarak dergi sayfalarında sorulara ve cevaplarına yer vermektedir.

Şûra Dergisi içerisinde Tatarlar haricinde Kazak, Nogai, Başkurt gibi farklı topluluklar ve Amerika, Avustralya, İngiltere, Çin gibi birçok farklı devlet hakkında da makaleler yayınlanmıştır. Bu sebeple Şûra Dergisi tek bir çalışmada incelenmek istendiğinde uzun zaman alacak bir çalışma olacağı düşüncesindeyiz. Makaleler ve başlıklar birbirinden bağımsızda olsa bir araya getirildiğinde oldukça kapsamlı bir eser niteliği taşımaktadır.

Makalelerde kullanılan dilin ortak bir değerlendirmesi yapılması gerekirse, Kazan-Tatar edebi dilinde olmakla birlikte bazı kelimeler buldukları coğrafyanın etkisiyle Rus kökenlidir. Her ne kadar dergiye gönderilecek makalelerin saf Türkçe ile yazılması şartı olsa da transkripsiyonu yapılan kelimelerin diğer dillerle olan etkileşimi sebebiyle saf Türkçe ile yazılmadığı görüşünderiz. “*Osmanlı Hurufatı*” olarak adlandırdıkları nesih harflerle yazılmış kelimelerin okunması ve doğru anlaşılabilmesi için çeşitli sözlüklerden yararlanılmıştır. Zamanla değişen yer isimlerini ve kısaltması yapılmış özel adları tespit etmek ise oldukça zorlayıcıdır. Bugün yaşadıkları

coğrafyaların büyük bir kısmı hâlâ aynı adla anılmaktayken tamamen tarihe intikal edenlerini de görmekteyiz.

Bu çalışmada esas olarak Şûra Dergisi içerisinde yer alan Tatar Halkları ile ilgili makalelerin transkripsiyonuna yer verilmiştir. Böylece bu tez çalışması ile birlikte Türk literatüründeki Tatarlar ile ilgili eksikliğe dikkat çekmek ve yeni bir çalışma kazandırmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar;

- Aka, İsmail, Timur ve Devleti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Arslan, Ali, Maraş, İbrahim, Çelik, Recep, Berse, Mehmet Kâmil, ed. Kazanlı Yenilikçi Âlimler C.1. Şehabeddin Mercani ve Kazan Kültürü, İstanbul, Türk Dünyası Kültür Başkenti Eskişehir 2013 Ajansı
- Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara, 1985.
- Kalkan, Mustafa, Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi, Türk Kültürü, Ankara, 1996.
- Korkmaz, Telli, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972.
- Mirfatih, Z. Zekiyev, Türklerin ve Tatarların Kökeni, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006
- Mir Fatih Zekiyev, Tatar Halkının Kökeni (Etnik Kökenleri, Oluşumu ve Gelişimi), İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Taymas, A.Battal, Kazan Türkleri, Ankara, 1966.
- Tekin, Talat, Orhon Kitabeleri, Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2018
- Togan, A. Z. Velidi, Kısaca Türk-Tatar Tarihi, Kazan, 1992.
- , Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, C. I, İstanbul, 1981.
- Türkoğlu, İsmail, Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin B. Fahreddin, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Makaleler;
- Aslan, İlhan, “Kazanlı Bir Münevver: Rızaeddin B. Fahreddin”, Diyanet Aylık Dergi, Ekim 2017, Sayı: 322, s.68-69
- Batanova, Goulnar, “Rızaeddin B. Fahreddin (1859-1936)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008
- Beydili, Kemal, Matbaa, TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, Ankara, C.28, s.110 – 111

- Ceylan, Emine, “Tatarlar ve Tatarca”, Çağdaş Türk Dili, Ankara, Mart 1998, sayı: 121, s.11-18
- Devlet, Nadir, “Tataristan Cumhuriyeti”, Türkler, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- , “XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu”, Belleten, Nisan 1996, C. 60. s.191-202
- Göçmen, Muammer, “Şûrâ” TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s.235- 236
- Güner, İbrahim, “Tataristan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s.162-163
- Heyri, Enver, “Büyük Âlim Rızaeddin B. Fahreddin”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, sayı 8, 2016, s.157-158
- Korkmaz, Telli, “Rusya’da Osmanlı’nın Yararlanamadığı Bir İsyân Pugaçev İsyanı (1773-1775)”, OTAM, Ankara, Bahar 2018, Sayı: 43, s.97-108
- Ögel, Bahaeddin, “Tatar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, Devlet Kitapları, 2001, Eskişehir.
- ,"Tatar" TDV İslâm Ansiklopedisi, C.12, TDV Yayınları, İstanbul, 1974, s.22-23
- Özdemir, Ahmet, “Tatarların Kökeni Meselesi”, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 434-440
- Sümer, Faruk, “Tatarlar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s.168-170
- , “Kazan Hanlığı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 136-138
- , “Tuhfetullin, Kâmil Mutî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.41, İstanbul, 2012, s.354-356
- Taymas, Abdullah, “Türklüğe ve Türkçülüğe Dair”, Türk Yurdu, XXVI, S. 1, 1942, s. 18
- Yıldırım, Kürşat, “Tarihi Tatar Kimliği Üzerine Üç Görüş”, Avrasya Dosyası, C.12, S.1, 2021, s.30-39
- , “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, Türkiyat Mecmuası, C.22, Güz 2012, s.171-190

Çevrimiçi Kaynaklar;

Kurat, A. Nimet, "Kazan Hanlığı (1437-1556)." Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi [Çevrimiçi], 12.3-4 (1954): n. pag. Web. 1 May. 2022

Tez;

Bargan, Hüseyin, Rızaeddin Fahreddin'in Derlediği "Til Yarışı" (Metin-İnceleme), Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008

Çelik, Recep, Rızaeddin B. Fahreddin ve Fıkhi Görüşleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020

Koç, Dinçer, Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010

Miftakhov, İlyas, XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011

Şahin, Cemile, XII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011

Dergi;

Şûra Dergisi, S. 1, 1909, arka kapak

Şûra Dergisi, S. 1, 1910, ön kapak

Şûra Dergisi, S.1, 1908, ön kapak.

Şûra Dergisi, "Kalem Müsabakası", S.15, 1909, s.467

Şûra Dergisi, S.1, 1914, arka kapak

Şûra Dergisi, S.1, 1912, arka kapak

Şûra Dergisi, S.1, 1915, arka kapak

Şûra Dergisi, S.1, 1916, arka kapak

Şûra Dergisi, "Tatar Tarihi Hakkında", 1912. No. 17. B. 531-532.

Şûra Dergisi, "Mişer Yane Mişerlar (Öz Tillerince Mişer)", 1908. No. 14. B. 436-438.

Şûra Dergisi," Mişerler I, Mişerlerinin Tatarlarge Münasebetleri", 1910. No. 1. B. 5-6.

Şûra Dergisi, "Mişerler II" , 1910. No.3. B. 74- 77.

Şûra Dergisi, "Mişerler III, Millilikde Yalğış Yolları, Tilleri ve Asul Mukalemeleri", 1910. No. 4. B. 106-108.

Şûra Dergisi, "Mişerler IV İftihar ve Hayal Postalıkları", 1910, No. 5. B. 147-149.

- Şûra Dergisi, “Mişerler V Taklid, Teklif ve Bayramları”, 1910. No. 6. B. 173-175.
- Şûra Dergisi, “Mişerler VI Kızları, Hatunları ve İski Âdetleri”, 1910. No 7. B. 202-206.
- Şûra Dergisi, “Mişerler VII Tilenci, Sevdegerlikleri, Sefahat”, 1910. No. 8. B. 236-238.
- Şûra Dergisi, “Mişerler”, 1910. No. 9. B. 264-265.
- Şûra Dergisi, “Mişerler Makalesi Hakkında”, 1910. No. 10. -B. 304-305.
- Şûra Dergisi, “Kazan Mişer Kavminin Asılları Kangı Taifedendir?”, 1910. No. 24. B. 760.
- Şûra Dergisi, “Bisermanlar I”, 1912. No. 7. B. 206-207.
- Şûra Dergisi, “Bisermanlar II Yurtları, Uy içleri, Cihâz, Kurallar”, 1912. No. 8. B. 235–236.
- Şûra Dergisi, “Bisermanlar Taşkı Halleri; Giyümleri, İşleri, Halıkları, Maarif ve Mekteb”, 1912. No. 10. B. 300-302.
- Şûra Dergisi, “Bisermanlar”, 1912. No. 11. B. 339–342.
- Şûra Dergisi, “Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar I-II”, 1914. No.10. B. 305-307.
- Şûra Dergisi, “Cayık Boyundağı Müselman Kazaçılar III”, 1914.No. 11. B. 327-330.
- Şûra Dergisi, “Glazof Öyezinde Müselman Karyeleri”, 1911. No.14. B. 430-431.
- Şûra Dergisi, “Göçülüb Çokrandırılğan Tatarlar Kreşin Tarihine Aid”, 1917. No. 19. B. 439-442.
- Şûra Dergisi, “Murasale ve Murabere”, 1917. No. 3. B. 70-71.
- Şûra Dergisi, “Murasale ve Muhabere”, 1909. No. 22. B. 695.
- Şûra Dergisi, “Murasale ve Muhabere”, 1910. No. 12. B. 380.
- Şûra Dergisi, “Polan Tatarları”, 1911. No. 10. B. 301-302.
- Şûra Dergisi, “Polşa Müselmanları Hakkında Soray Hat Nem “Şûra“ Cevabı”, 1909. No.21. B. 665.
- Şûra Dergisi, “Polşe Tatarları Julerşavski Dnevnik” ,1911. No. 9. B. 286-287.
- Şûra Dergisi, “Tarihi Nerselerinin Zayi Buluvi”, 1914. No. 22. B. 692-694.
- Şûra Dergisi, “Türli Bahislü I Tiptarlar, II Malmij Şehrinde Müselmanlar, III Tarancılar”, 1912. No. 6. B. 176-177.
- Şûra Dergisi, “Urlar Hakkında Tarihi Malumatlar”, 1909. No. 14. B. 432-434.

Şûra Dergisi, “Muhammed Şakir Remiyev”, 1913 S. 6, s.186 - 191

Sözlükler;

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2012

Öner, Mustafa, Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015

Ekhsan, Mustafaev, Rusça-Türkçe Sözlük, Moskova: Sovetskaia Ansiklopediya, 1972.

Sami, Şemseddin, Kâmûs-ı Türki, Altınpost Yayınları, 1. Baskı, Balıkesir, 2012

İnternet Kaynakları;

toponym.antat.ru/toponym/all/%D0%A7?page=1

tatarica.org/tat/razdely/narody/tatary/tatarskij-yazyk/tatar-tele

tatarica.org/tat

www.altayli.net/tag/tipter-tatarlari

kiriminsesigazetesi.com/miser-tatarlari/

www.altayli.net/miser-tatarlari.html

travelask.ru/articles/teptyari-voinstvennoe-soslovie-bashkirov

www.dunyabizim.com/portre/bir-buyuk-mucadele-adami-rizaeddin-bin-fahreddin-h22996.html

www.yeniufukdergisi.com/2018/09/11/bir-alimin-portresi-rizaeddin-fahreddin/

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Osmanlı Alfabeti

آ	a
ب	b
پ	p
ت	t
ث	s
ج	c
چ	ç
ح	h
خ	h
د	d
ذ	z
ر	r
ز	z
س	s
ش	ş
ص	s
ض	d
ط	t
ظ	z
ع	a
غ	g
ف	f
ق	k
ك	k, g, ñ
ل	l
م	m
ن	n
و	v, o, ö, u, ü
ه	h, a, e
ی	y, ı, i
ء	,

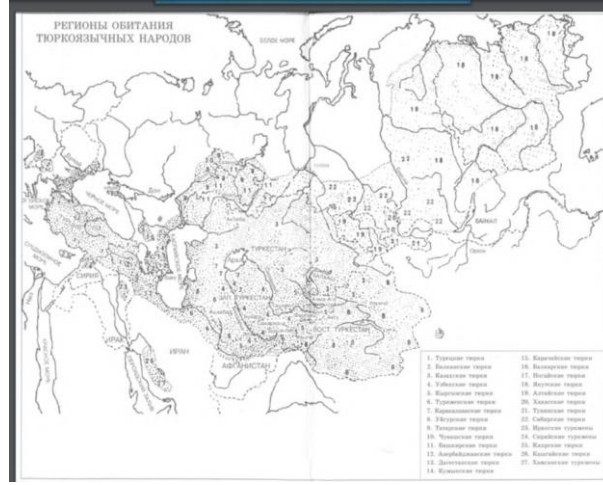
Rus Alfabeti

А а	A a
Б б	B b
В в	V v
Г г	G g
Д д	D d
Е е	E e
Ё ё	Yo yo, Yö yö
Ж ж	J j
З з	Z z
И и	İ i
Й й	İ i, İy iy
К к	K k
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
О о	O o
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U u
Ф ф	F f
Х х	H h
Ц ц	Ts ts
Ч ч	Ç ç
Ш ш	Ş ş
Щ щ	Şç şç
Ъ ъ	Sertlik işareti
Ы ы	I ı
Ь ь	Yumuşaklık işareti
Э э	Ters E e
Ю ю	Yu yu
Я я	Ya ya

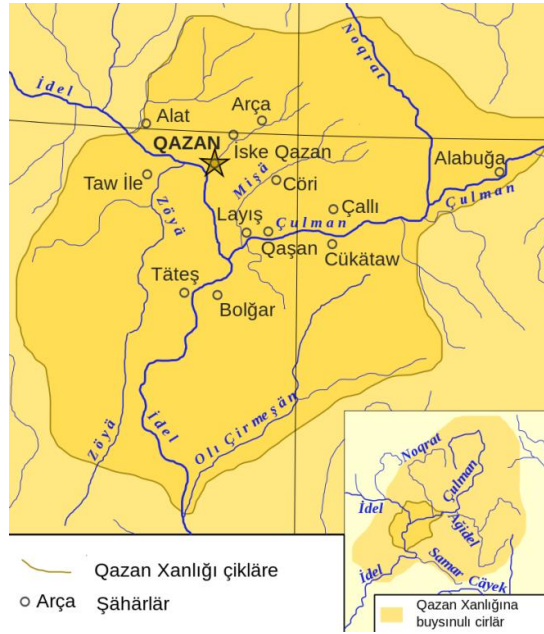
TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1.** Bisermanca, Jatakça ve Tatarca dillerindeki kelimelerin okunuşu yer almaktadır 96
- Tablo 2.** Kreşinlerin bölgelere göre nüfus dağılımları gösterilmiştir..... 123

EKLER

Ek 1: Türkçe Konuşan Halkların Yaşadığı Bölgeleri Gösteren Harita. ¹³³

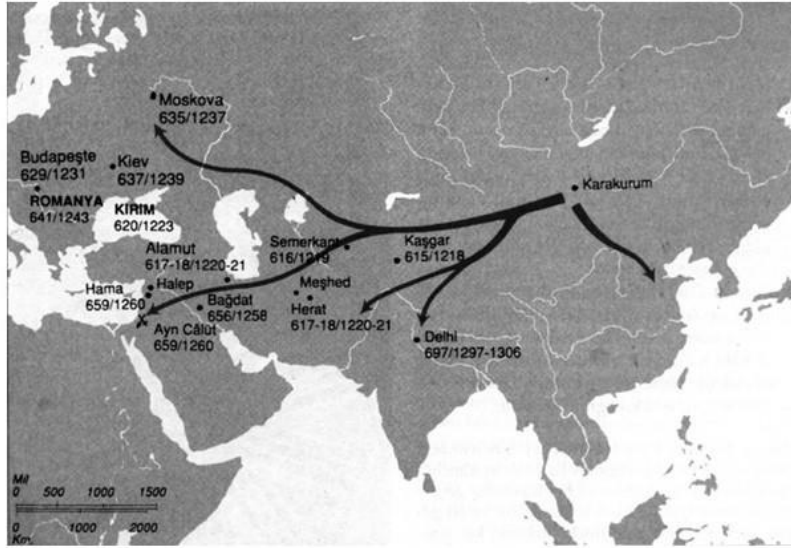
Ek 2: Kazan Hanlığı ve Başlıca Şehirleri Haritası. ¹³⁴

¹³³ Mir Fatih Zekiyev, *Tatar Halkının Kökeni (Etnik Kökenleri, Oluşumu ve Gelişimi)*, İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s.1

¹³⁴ lv.m.wikipedia.org/wiki/Kaza%C5%86as_hani

Ek 3: Kazan 'da Süyüm Bike Minaresi.¹³⁵

Ek 4: Cengiz Han ve Hülagu Yönetimindeki Tatarların İlerleyişini Gösteren Harita.¹³⁶

¹³⁵ islamansiklopedisi.org.tr/tataristan

¹³⁶ kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/1540-tatarlar-kimdir

Ek 5: 13. Yüzyılın İkinci Yarısında Moğol İmparatorluğu'nun Bölünmesiyle Ortaya Çıkan Devletler ve Bu Devletlerdeki Ezici Çoğunluğu Oluşturan Türklerin Konuştıkları Lehçeler.¹³⁷

Ek 6: 29 Kasım 1991 Yılında Kabul Edilen Tataristan Bayrağı.¹³⁸

¹³⁷ kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar/1540-tatarlar-kimdir

¹³⁸ tr.wikipedia.org/wiki/Tataristan_bayra%C4%9F%C4%B1

Ek 7: Kazan Tatarları, 1862.¹³⁹

Ek 8: Sibiryä Tatarları, 1862.¹⁴⁰

¹³⁹ tatarica.org/tat/razdely/narody/tatary/tatarlar

¹⁴⁰ tatarica.org/tat/razdely/narody/tatary/tatarlar

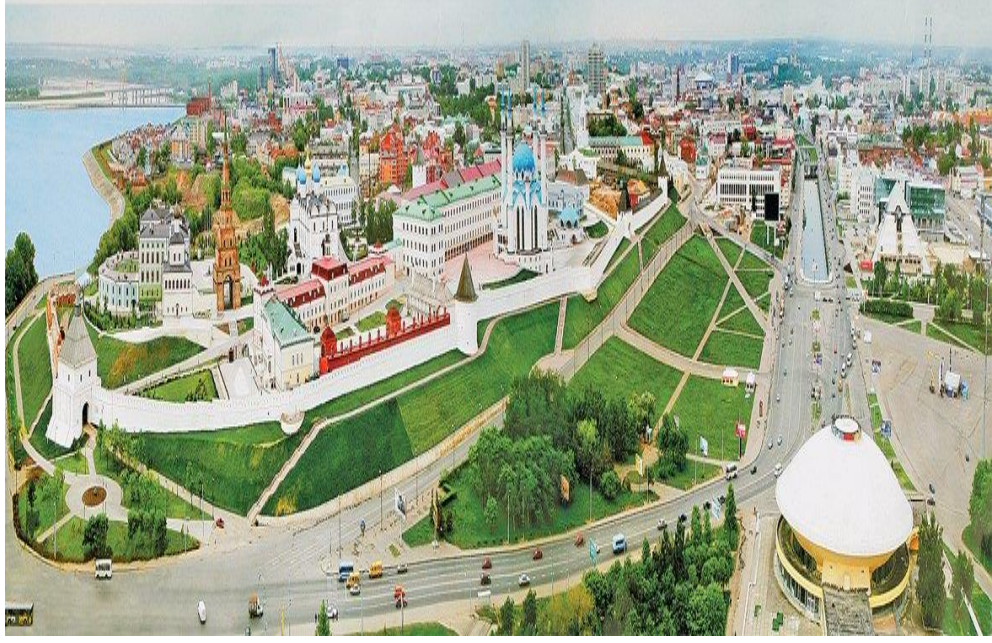
Ek 9: Kazan Tatarları, 20. Yüzyılın Başları.¹⁴¹

Ek 10: Vaftiz Edilmiş Tatarlar, 19. Yüzyılın Sonları.¹⁴²

¹⁴¹ tatarica.org/tat/razdely/narody/tatary/tatarlar

¹⁴² tatarica.org/tat/razdely/narody/tatary/tatarlar

Ek 11: Tataristan'ın Başşehri Kazan'dan Bir Görünüş.¹⁴³

Ek 12: Kazan Tatar Kadını, 18. Yüzyıl.¹⁴⁴

¹⁴³ islamansiklopedisi.org.tr/tataristan

¹⁴⁴ tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Tatar_woman_XVIII_century.jpg

Ek 13: Kreşin Tatarları, Günümüz.¹⁴⁵

Ek 14: Mişer, Tatar Kadını, 19. Yüzyıl.¹⁴⁶

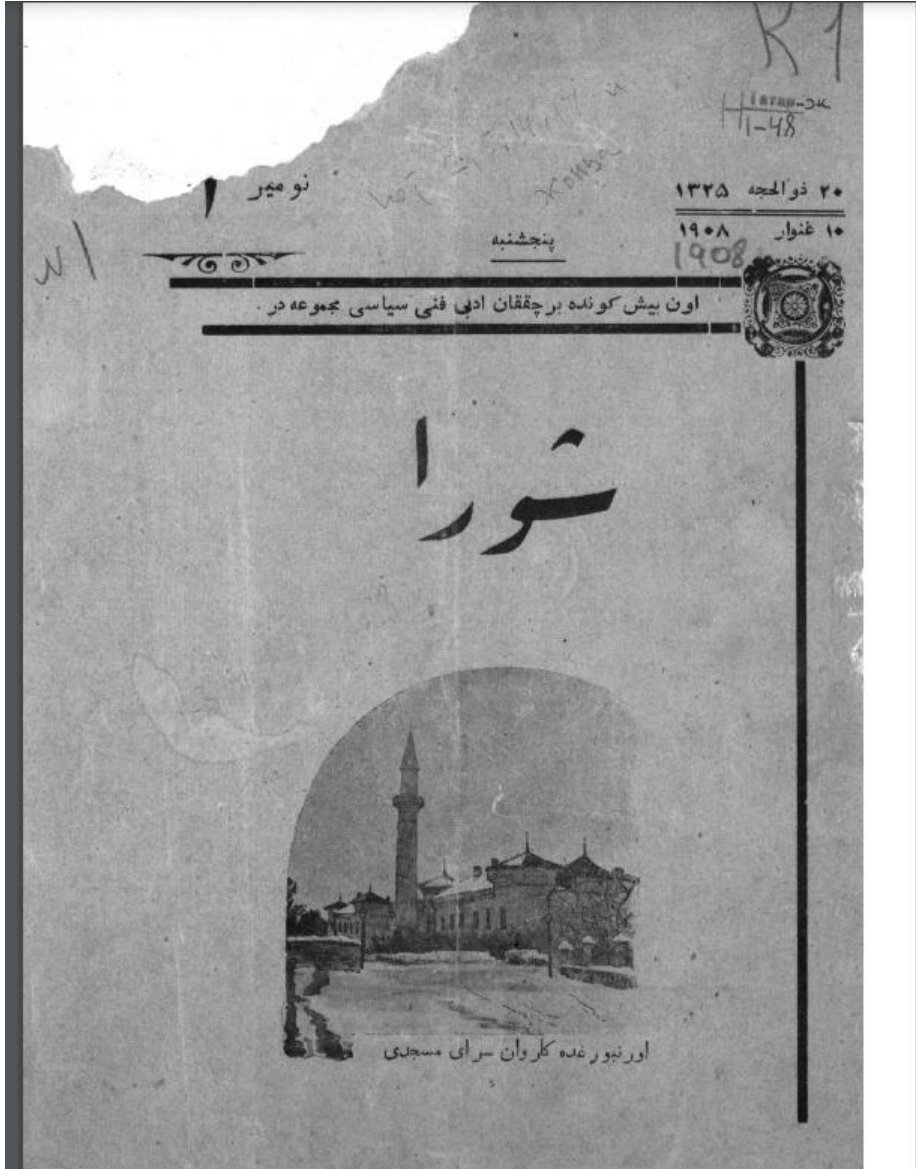
¹⁴⁵ tr.wikipedia.org/wiki/Kre%C5%9Ffinler

¹⁴⁶ tr.wikipedia.org/wiki/Mi%C5%9Ferler

Ek 15: Rızaeddin b. Fahreddin. ¹⁴⁷

¹⁴⁷ islamansiklopedisi.org.tr/rizaeddin-fahreddin

Ek 16: Şûra Dergisi Ön Kapağı. ¹⁴⁸

¹⁴⁸ Şûra Dergisi 1. Sayı Kapağı, 1908.

« شورا »

مجموعه نك بابلری اوشبو ترتیبده بولنور :

- (۱) مشهور آدملر والوغ حادثه‌لر. بو بابده ایسکی ویگیلردن برزیبویک آدینک ترجمه حالى درج اولنور. پادشاهلردن بحث ایدلندیگی وقت مملکتلرینگ تسقه چه جغرافیة وتاریخی سویله نور.
- (۲) مقاله‌لر. بو بابده ادبی، تاریخی، اجتماعی مقاله لربولنور.
- (۳) تربیه وتعلیم. بو بابده حفظ صحت، تدبیر منزل، تعلیم، مکتب ومدرسه، شاگرد ومعلملرگه دائر بندلر یازلنور.
- (۴) کشفیات واختراعات.
- (۵) متنوعه. مملکت ایچنده وطشده اولان هر تورلی خیر ومعلومات یازلنور.
- (۶) تقریظ وانتقاد. یگی چیقیش اثرلر (کتاب، رساله وغزته هم ژورناللر) حقنده معلومات ویرلور.
- (۷) اجدال سیاسی. روسیه‌نگ ایچنده وطشده اولان ایکی هفته‌ک سیاسی حاللر تسقه‌لق ایله بیان ایدلنور.
- (۸) مراسله ومخابره. سؤال جوابلر وهر تورلی مکتوبلر یازلنور.
- (۹) حکایات. اشعار. لطائف ومقاللر.

ناشرلری: محمدشاکر ومحمد ذاکر رامییقلر. محوری: رضاء‌الدین بن فخرالدین.

آبونه بدلی: ییلقی دورت روبله - ۶ آبلق ۲ روبله، ۲۰ کاپک.
«وقت» ایله برگه آلوچیلرغه ییلقی بدلی ۳ روبله، ۶۰ آبلق ۱ روبله، ۸۰ کاپک.
اچنئی مملکتلر ایچون بر ییلقی ۱۰ فرانق.
آدرس: Оренбургъ, редакция «Ш У Р О»

Ek 17: Şûra Dergisi Bölümlerini İçeren Metnin Örneği.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Şûra Dergisi, S.1, 1908, ön kapak.

شورا

آبونہ بدلی:

سنگ ۴: آلتی آباق ۲ روپہہ۔
 > وٹ > برلن برگہ، آلوچیلارغہ:
 سنگ ۷، آلتی آباق ۳ روپہہ ۸۰ کپادہر.

آدرس:

Pechania < ШУРА > Openypra. → Rédaction du «Chaura» Orenbourg

اور تہور خدہ اون بیش کوندہ بر چققان علمی و ادبی مجموعہدر. نومبر ۱

مسلك و مقصد

حق تعالیٰ نك پاردمی ایلہ اوشبو « شوری » مجموعہ سنی
 یازارغہ و ترتیب ایدرگہ کرشدک. « شوری » نك مسلكی ایسه
 کوچی یتدیکی قنبر روسیه اسلا، لری نك سعادت لری حقندہ خدمت
 ایتکدن عبارت اولوب، مقصدی ده اوقوچیلر فی رضا ایدر ایچون
 ثبات و غیرت کوستریکدر.

« شوری » هلتنی علمی، معرفتلی ایتک حقندہ مشورت
 مجلسی اوله چقدر. ایستدیکی کیمسه اوشبو مجلسده سویلر
 و ایستدیکی آدمده دنگلار. اگر بر طرفدن محترم ادیبلر، محرران
 ادبی، علمی، فنی مقالهلر یازوب طورسه لر و ایکنچی طرفدن ده
 استفادہگہ محتاج ذاتلر کونوللنوب اولور اولسلر « شوری » اوزینك
 مسلكی اوزرنده مقصدینه ایرشمش اولور.

شخصیاتدن و غرضلردن صاف اولوق شرطی ایلہ ملت
 منفعتی آرزوسیلہ یازلمش مقاله و فکرا ر ایچون « شوری »
 بیتلری هر وقت آچیلدر. قاعدہسی ایسله اولان انتقادلری
 « شوری » تشکر ایلہ قبول ایدر و بویله حقوقدن کندیسی ده
 مستفید اولور.

ومن الله التوفيق.

رضاء الدین بن فخر الدین

Ek 18: Şûra Dergisi Yayın Politikası.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Şûra Dergisi, “Yayın Politikası”, 1908, S. 1, s.1.

س کشی آرایسته به آر کورینه آوارق بولدی اسه سودهه کینو نین لونا، چوکه، آلاده سودا علمن باهو عیب ککنهده. بشارازنگ، کورکک سودا ایکن چیرلی تزیکه، فرانسه، غالی و سینیبریا ماکتلی بولوب، سولاریده مون جابانا، میخ و تیری جاری سولاری بفر. موش باقه کاسیو- نیز، مایله بولوب یوروچیلری هم ونازلده بویت مویوب، دوز (صانز بوی) یوزوچنده کوبدر. بوکونه، سینیبریا و مازوریا المرقعه سوداگر لکهه ایاک زور رول فرانسان سوداگرلرده مشارلرد.

نصفه: بشارلر سودا جهتن یوزدیلهن بیله آله دیلسه هم جهتن جیت بولاس، فقط آلا آرانی مسرف، اوی انصاده نهمیز و چیکین ملر کتلی بر خلفسار. اولرینه علم و دین بولینه لوتیان اسرارلارده: المراضه ایشان و ملار مؤذن و صوفی موسولانلر بیوب بیوب و عایت تکلیف علسار باصاو و دعا آویز.

بشارازنگ علم و معارفلی، همت و یقینلی عقده ده شاید بازام کورک.

« طریق البیوی » - اوست راجاعه.

دینیلر هم دینیلر.

(شیخ محمد بده، حوزراترنگ، تفسیرن برهف تصرف ایله قیاس)

دینده استعارلر اولان کسبکسلر کبیر اولدیغی معنلری و عسادلری ایله آریوب تانومق بزم ایچون ضرورد. دینیلر کبیر اولدیغی اسه بولار، قیاس ایله بیلنور. دین دینک بیج بر طرف ایله محسوس بولس نورغان شون هیعدن عارنترکه بیج بر حواس ایله حس ایلماز. بالکوز اویچو کورل مدرسه طبیعته طاهر اولرین

استقلال ایدیکه و مشهورن انشاس ایله، درس و عبرت آلیق سایه سته که اول غائله افلاک اینتک ممکن اولور. اویچو عالمک، مدیری اولان الله طرفین بندلارنگ اینمانی و یاساس لوسون هر تروق حال لرین اصلاح ایچون رسوللر یباروی اولور و سول لرنگ الله طرفین عسایلتان ایکنلرکونه نفس و یقینی دلایلر ایله یوزد بولورلی شون ایله جهل سندن بر شاعر، حیات اهرویه ده هر کیمک دنیوی حیانتده قیامش عسارلرینه یوشاسن جزا بیر اولورلی ده هم شون ایله جیلمسندن بر شاعر. «بشلم منق السیوت والارض کل یوم مو فی شأن...» انشاسن، ناک کوبورک صفی اولریننگ دینل اولدیغین، یعنی: الله غالی، و آتنگ باندن رسوللر و انشاس ایله کیلکان شیلرک هم ده حیات اهرویه که ایمان اینش اولدیغین غن اعلیو. فقط بولرک کبیرلرنگ ایهانتره غامل اولدیغینلرک دینک اینتازلر. اولدشو سبیلر ایله اولرینلر باشقه ایلرین آرتق کوروب، اولرینلر قن دینل ایلمان «اجماع» نوشلری دین بیلورلر. بولار ایسه اولرینلر بر بارق قدر عالی اولدیغینلر قیقت بولدن بار مشلر دیوب آتلی «مضوب علم» لر جیلمسندن علم فلورلر. اویچو دعالرینه دینل اولق ایچون انشاس اینش اولدیغی دینلرنگ بعض بر رسولرین فللر نده اثری اولمسه ده ادا ایلرلر. ادا فیلدیغی شیلر ایسه نمار اولتوقن کس اولغ منشی اولمغان هم ده مانی کیوتگان رسولر اولور. علم و معرفت زکات و یریک، سبیل الله ده جیاد اینتک، مانسه خدمت اینتک، تفسیرلری نصیبه و تقیبت اینتک کس انسانلر و مذمت کسب اینتره نورغان آله بویک فرعار الینه اولرنگ انشاسلرین ساط ایلماعلر. رسول اکرم انتمدر (علیه السلام) زمانته اولش بیدار و غیربشیتانلر هم ده آله کوب اولان مشرکلر اولرینلرنگ دینل بولورلر و دینسز دکل ایندیگرین دعوا ایلرلر ایدی. اولرنگده هم اولرینه

س کشی آرایسته به آر کورینه آوارق بولدی اسه سودهه کینو نین لونا، چوکه، آلاده سودا علمن باهو عیب ککنهده. بشارازنگ، کورکک سودا ایکن چیرلی تزیکه، فرانسه، غالی و سینیبریا ماکتلی بولوب، سولاریده مون جابانا، میخ و تیری جاری سولاری بفر. موش باقه کاسیو- نیز، مایله بولوب یوروچیلری هم ونازلده بویت مویوب، دوز (صانز بوی) یوزوچنده کوبدر. بوکونه، سینیبریا و مازوریا المرقعه سوداگر لکهه ایاک زور رول فرانسان سوداگرلرده مشارلرد.

نصفه: بشارلر سودا جهتن یوزدیلهن بیله آله دیلسه هم جهتن جیت بولاس، فقط آلا آرانی مسرف، اوی انصاده نهمیز و چیکین ملر کتلی بر خلفسار. اولرینه علم و دین بولینه لوتیان اسرارلارده: المراضه ایشان و ملار مؤذن و صوفی موسولانلر بیوب بیوب و عایت تکلیف علسار باصاو و دعا آویز.

بشارازنگ علم و معارفلی، همت و یقینلی عقده ده شاید بازام کورک.

« طریق البیوی » - اوست راجاعه.

دینیلر هم دینیلر.

(شیخ محمد بده، حوزراترنگ، تفسیرن برهف تصرف ایله قیاس)

دینده استعارلر اولان کسبکسلر کبیر اولدیغی معنلری و عسادلری ایله آریوب تانومق بزم ایچون ضرورد. دینیلر کبیر اولدیغی اسه بولار، قیاس ایله بیلنور. دین دینک بیج بر طرف ایله محسوس بولس نورغان شون هیعدن عارنترکه بیج بر حواس ایله حس ایلماز. بالکوز اویچو کورل مدرسه طبیعته طاهر اولرین

لوت بولمالار. ایکنین کش عسادلری بویجه اولرینلرک رولاری و یابین نارهاملاری آراسته اولدوج بیج صانایجهتن فریضلر جیت رولدن فر بارلوقورک مجورلور. دوستن ماسنتده اولان اکی فرغیز - برینک اولغی و اکنجیسینگ نری دینه کتیکه، دوستلرینلر فان آلالدوروب نمانق نمدی ایله فد اولوبوب نوبار. بالاری ایسه اولرین بورد یوروز و یایند ایچا کمن آریلمان اولر. بالارنگ عسارلی اولوب اولیو، مانور و باسملرکلی انتانته آلیسر.

اویچو اکی هدا، بالاری اوسکن که قدر بریرینه فوتیهه بورسوب عمر کسچولر فر ایله کت باق اولدیغنه مال و یریک و تر ایله یکنی کورسینگ خفته مشاره بالمالار. اوز عسارلرجه بوی «اوردن باره» دینلر. بوندن صولت کت، فر یانه یاروب کبار اولوب بورینر. بر ییل قدر فوت ایکنک صولت فرن کبار بوتهه نوبیلر.

الله ایکن دعا اولمشلری بویت، کت ایکن فرنگ می جاملری اولدوغین بر نرسه بلیلر، بالغ اولدیغنه بیلسهلر ده بویت اولرنگ صفالترین موراوی اولیر. عانتندن رضا اولغان کبیرلر اگر ده بالیغلی اولسه عوگمن اولرینلر فرغیز یا که نازلین اولسه بر مانن صلاب اولر. اما ایزمن رضا ایلمان مانن ایچون بیج چاره بوی. بشار و نثار فرلی آیرلا افسلری حاله فرغیز فرلی موشن ده عرویلرد. کبارنگ نه ماله ایچن آکلانلر فرلر ده بو طورهه اوز آنا نالرینه بر سوز ایتورکده حظری بولور. کرک کتلی ایله رضا ایلمون و کرک ایلمون باش جلفنه بارل. شش کبیرکه وارغه مجوردر. رضا اولمسه کوب فوت ناهن ایله رضالانلر.

بالغ ایلملری و نتهه کبیرک قیلاش اولسه فراتلی: حال کورده بیسرتگی (۱) آل، مال کورده (۱) عیاق کبار.

السلامه کوریل، بالمالان بویلی ملی مرکمن بیج بر وجه ایله عوف بولور. چوکه بو حرکتنگ آله مانن مضمودی عالم اللانن عالم مذمت ایله بر که قیادله طریقون عارنتر. بو حرکت ملی دین ایتورک ده، اسلامی دین ایتورک ده یاری. لکن بارسندنه آله مدق بر حرکت. بو حرکت رسیبه، روس عراز دالاری بولان مسلمانلر نری نندن بولینه کرکزه طریقون عارنتر. بویکه رسیبه هلکتی عراز دالارنگ آرتنه ناهان برسیبگ نندن نری بولینه کرکلی بیج کورک عسار نول، بلکه عموم مملکت ایچون قانعه ده در. بنا علیه، بو حرکت کرک رسیبه و کرک عموم انسانیت ایچون بیج شیبه سز معلوب بر نرسه مانا ورغه نوبیلر.

(آخره بر)

د. ک.

«بشارلر» مقالسی حقدنه.

طریق بشیری قبیله بارلغده ایلان «بشار- ار» مقالسمینی «شورا» ده ایتوب کتکیم. طریق اندی ۷ نین عدد «شورا» ده بشارازنگ خانون و فریضی بیان اینتیک برده: «فرغیز فرلی ایسه آز اولسه حقیق ایلملری ایله برابر عایت درجه ده اولرکنون نیلاشلی و جادهای اولار» دینر. بو سوز دست اولمسه کرک. بن اوزم بشارلر آزل سته یورمادیکن اولرنگ حاللری ایله افساللم بوق، اویچو سندن آتلی خفته طریق اندی که فارغو سوزده بوق. لکن اولرنگ مسدلر فرغیز معراسنه بوردیکمن فریضلر احوال ایله افساللم کالمدر. بنم بیلوه کوره فرغیز فرلرته بلانته نور.

لوت ناچوب یورمادیکن باشقه حوق بولور. حوم لکری اشل که بشار فرلرینه نسمت اولیده، ضیق در. چوکه بشار فرلی می و نثار نده ایزکه ویر-

Ek 19: Şûra Dergisinde Mişerler Hakkında Kaleme Alınan Makale. 151

151 Şûra Dergisi, “Mişerler Makalesi Hakkında”, 1910. S. 10 s. 304-305.

تاتار تارىخى حقتىدە .

ايشان قېرى ايشان ! فلان ايشان ! - كېي سسورلر كوپ بولور ايدى، نومىن اطرافىدە بەش بىر قېرى مزارلارنىدە : بهزادىن كېلىگان اېوايت ايشان ! خانون اوليا ، قز اوليا ! دېوب قىرمانلر بوغارلاسه، كىندى باپالرمزدىن اولان ئوقۇتۇش حقتىدە بىر كىمە اولسون ايشىتامام» دېدىم . بوگا فارشى، افندى اوزىنىڭ چاماداندىن آلوب « حىسبىيە دە نانار تارىخى مەلۇملىرىدىن ابراهيم بېكچىتايىف چىنايلرنىڭ املا يوللو يازدىروب دە آخردىن تىصحيح ايتوب نومۇرە قوبيا بارغان دىنئىرىنى كوستىردى . مۇنە مېن شۇل دىنئىرىدىن كۆچىروب آلتاننى قىرپا يازام ! « طوقۇتۇش نىڭ قېرى ماتىل قىرپىنىڭ يانتىدە بىر ايكى اودىن مۇركب ، يانتىدە بىر آرز اورمانى بار ؛ شۇندە طوقۇتۇش نىڭ قېرى . نانارلاردىن قالغان مىسجىلار نومىن شۇرىدە قىلغۇق قاراغانى حالدە اوتىرلار ، آلپىرىدىن كرىسلىرىغا ئانلر بو مىسجىلار نومىن شۇرىدە بولوب بىرىسى خان مىسجىدى دېوب يورتلار . باشقىلارنىڭ اسملىرى بون . ابراهيم ۱۸۲۰ - ۱۸۵۰ .

آدملارنىڭ مىنى اولىرى باشاوارىنى سەبب بولغان نىسە - تارىخى مەلۇملىرى . چۈنكى تارىخىغە آشنا اولغان دانلر اول زمان خىللىرىنىڭ فلاكتلرىنى وىتولرىنى سەبب بولغان نىھار شىللىرىنى آكتلارلاردا آنلردىن ساتلانولر . تارىخى مەلۇملىرى : كىشىلرنىڭ تىندى قۇم و قېرىلگە مىنسوب اولدىلرىنى ، اوللارنىڭ تىندى پادشاه و خانلر كىلىپكىنى ، اوز قۇملىرىنىڭ تىندى دېن ابلە مىندىن اولدىلرىنى بىلىدور . انىمىز (صلى الله عليه وسلم) و صحابەلارنىڭ سىياسى و تقوى آدملىرى اولدىلرىنى ، آنلارنىڭ آرز بىر زماندە اسلام دىننى بىتون چىقارغۇ نىشرايتىدىكىلرىنى تارىخى واسطەسىلە بىلنمىز . بىناە عليه اسلامىنىڭ شان و شۇرفىنى حىمايە ايتىمك و اصحاب كرام يولى ابلە كىتىمك ايجون بىزگەدە تارىخى مطالعە قىلورغە كىراك اولادى . مەركىشىگە اول كىندى قۇمىنىڭ ويا خصوص كىندى آنا و باپلارنىڭ حاللىرىنى و تارىخلىرىنى بىلىك لازىم اولغانلىقىدىن ، بىز ايجونىدە اول كىندى قۇمىز اولان « تورك» لرنىڭ تارىخىنى بىلىمك لازىم . بۇنىڭ ايجون اياڭ اول مىدرسىلر مۇزە تىدرىچى صورىدە تارىخى مەلۇملىرىنى و ملى تارىخىنى اوتۇرغۇ تىرۇش بولادى . حاضرىدە بىز روسىيە تىركلىرى آراسىدە تارىخى مەلۇملىرى ، تارىخى مەلۇملىرى كورنىدە تارىخى مەلۇملىرى كىتابىمىز بولدى . (حسن عطا فاضى نىڭ تارىخى قۇم توركلىرى بولسىدە ، غايت چولچىق و آغرىنلەم ابلە بارلىقىدىن ، دىس ايتوب اوتتورلىق توكلىرى . شۇڭا كورمەدە مەلۇم افندىلر بو بايە غىلى مىشتلر كورمەلر « مىدرسى حىسبىيە » دىن قايىتوب كىلوچى بىر افندى ابلە اوچراشدىغىمىز (مىنىم تومىلى اولومومە قاراپ بولسە كىراك) ئوقۇتۇش خاننىڭ « تومىن » شېرى يانتىدە « مانچول » قىرىسىدە ، مانچول سووى بونىدە مەدەفون ايدىگىن ، آلان قېرى مەلۇم ايدىگىن ، « تومىن » قىلاستىدە مىشار ابلە خىزىنلرى طرفىدىن بىنا ايتلىگان مىسجىدى اولوب كرىس ابلە بىراىر ايبى ھەم اولدىغىنى سويلەدى . بوگا تىجىب ايتوب « مېن سىز ايتكان مانچول قىرىسىدە كوپ زمانلر طومىش ايدىم . نە طوقۇتۇش خان ونە آنىڭ قېرى حقتىدە بىر سورىدە ايشىتامام . اكردە طوقۇتۇش خاننىڭ قېرى مەلۇم بولسە ايدى ئللە تىندى نوبىسز قىكرلر ئللە تىندى خىراقتلر شائىع بولور و : - ئوقۇتۇش اسملى

مۇنە اوشبو جەلدارنى املاستىدە اوزگارمىچە يازدىم . نومىندە كرىسدىن توبە نىراك آي قويلغان چىركار بار . آنى مۇندەغى خىلق ، مىشور كوجوم خان زمانىدەغى نانارلاردىن قالغان « خان مىسجىدى » دېوب يورتلر . كارامىزىن : ئوقۇتۇش نىڭ وفات بولدىغىن « تومىندە » دېوب آيتە . لىكىن ئوقۇتۇش خان آستىرخان تىرەلرنىدە بورگان بۆلسە كىراك ايدى . وفاتى ھەم شۇل يانتىدە بولسە كىراك . بوغۇسە ئولەر و قىندىراق بىر سەبب ابلە « تومىن » اطرافىدە كىلىدىمى ؟ بو مىسئلە بۇنىڭ ايجون اھمىيىلى اولغانلىقىدىن مەنم « شورا » دە اوشبو حقتە يازلسە ايدى . ابراهيم افندى مەلۇماتى دىرست بولسە ، فايدىن استىغادە ايتىدى ايتكان ؟ بوغۇسە فايدىدەن خالى بولماز ايدى . حىدە الله عبداللەين « ايتارى » .

اداره : اھە زكى افندى ولىدى طرفىدىن يازلىش تورك تارىخى بو طوغرىدەغى مەنچاقلىقنى دۇم ايتىسە كىرك . بو مەقالەنى بىز ، ابراهيم افندىگە بىياروب كورسەندىك . بوگا فارشو ، ابراهيم افندى طرفىدىن يازلىش جواب اوشبورد (عىنا) : ائنگىراك اوز نەردە نانار تارىخى حقتىدە يازلىش كىتابلر يوق ، بولسەدە حكايت طۇرىدە يازىلماش جيون خىراقاتغە اوشاشغان نىسەلر ايدى . بو تارىخى اوتۇتۇم دىگان كىشى چىت ئلنەگى تارىخىلرگە مىراجەت ايتوب تولىستىن موافقىچە ايتىلس ايتىرگە مجبور بولا ايدى . بوندىن بىش سە مەم مىدرسى حىسبىيە نىڭ ھىت مەلۇملىرى

Ek 20: Şûra Dergisinde Tatar Tarihi Hakkında Kaleme Alınan Makale. 152

152 Şûra Dergisi, “Tatar Tarihi Hakkında”, 1912. S. 17. s. 531

طابول گوبیرناسی	ساران اویازی ۷
» ۱۱ تارا اویازی	» ۵ چمبار اویازی
» ۵ طابول اویازی	بیرم گوبیرناسی
» ۲ تومن اویازی	» ۱ قورخاتور اویازی
طوم گوبیرناسی	» ۱۴ بقاتیرنیبورغ اویازی
» ۱۲ بی اویازی	» ۵ قراسنا لوقیم اویازی
» ۱۱۶ فوزنیسکی اویاز	» ۲ قونقور اویازی
» ۸ مارینسکی اویاز	» ۱۱ اوسا اویازی
اوغا گوبیرناسی	» ۵ اوخان اویازی
» ۱۴ بهله بی اویازی	» ۹ بیرم اویازی
» ۱۱ بوری اویازی	» ۴ صالحام اویازی
» ۶۱ مینزله اویازی	صامار گوبیرناسی
» استرلی غلامق اویازی ۴	» بوکولمه اویازی ۱۳
ینه سنی گوبیرناسی	» بوغروسلان اویازی ۴
» ۱۱ آجینسکی اویاز (شول جمله دن ۱۰)	» بوزاولق اویازی ۵
» اول یاساچنی تاتار اولی	» نیقولایفسکی اویاز ۱۵
» قراسنابار اویازی ۴	» تاوا لوزین اویازی ۳
» مینوسینسکی اویازی ۱۴۲	» صامار اویازی ۷
آقموللا اولاستی	» استاوروپول اویازی ۱۴
» ۲ آقموللا اویازی	صاراتاو گوبیرناسی
» ۳ کوکچه طاور اویازی	» ۲ آتقار اویازی
» ۴ اوسکی اویاز	» ۲ قولسکی اویاز
» ۱ پیترپاول اویازی	» ۶ فوزنیسکی اویاز
» ۲ سیبی اولاستی	» ۱ پیتروفسکی اویاز
» ۱ یدنی سوا اولاستی - لیسه اویازی	» ۱ ساراتاو اویازی
» ۱ طوردغای اولاستی ۱ قولستده ۲ جان کره شین.	» ۳ خوالین اویازی
» بوغاریده کورد: تلگان اولارنگ بیک آرنده غنه کره شینلر	سمبیر گوبیرناسی
» اوزلری باشیلر قالغانلارنده باشقملر ایله برکه طورالر. اولدانشیری:	» ۱ آلاطر اویازی
» پراؤاسلاونی روسلر، مسلمان تاتارلر. پت پرست چواشلر.	» ۲ قارسون اویازی
» پراؤاسلاونی چواشلر، پت پرست چیرمشلر، پراؤاسلاونی مویشیلر.	» ۱۰ قورمیش اویازی
» بولای آرالاشوری ایکی تورلی بولغان. برسی صنفی، ایکنجیسی	» ۱ سیبگه لای اویازی
» طبیعی. صنفی آرالاشو پراؤاسلاونی روسلر و جزئی روشده	» ۶ سمبیر اویازی
» مسلمان تاتارلر ایله بولغان کره شینلرنی کیری مسلمانلقه قایتماسقه	تامبوف گوبیرناسی
» ایتو اوچون آرالارینه روسلرنی کیتروب لوطورقنلر شولای ایتوب	» ۱ قازلوف اویازی
» روسلر ایله آرالاشیق حاصل بولغان مسلمانلار ایله آرالاشو کره شینلرنگ	» ۲ مارشانسکی اویازی
» کیری مسلمانلقه قایتورغه تلب مسلمان اولارینه کوچولسری	» ۱ تامبوف اویازی
» آرقاسینده حاصل بولغان. شونگ ایله برابر پایتاق اولارنس	» ۳ تومن (تسیتکوف اویازی)
» چوقدرغانده بعض سیبیر آرقاسینده بر قسمی کنه چوقدرلغان.	
» موندی اولارده باشقه غبر روس ملتلر ایله آرالاشو طبیعی	

Ek 21: Şûra Dergisi Göçülüp Yerleştirilen Kreşin Tatarlarının Tarihi Hakkında Kaleme Alınan Makale. ¹⁵³

بىز « تربيە خانە » لىرىگە مۇراجەت ايتىپ چىقىمىز، شۇنىڭدىن بۇرۇنقى مەبلەغىمىزنى زىيارەت ايتىپ چىقىمىز. شۇنداقلا مۇراجەت كۆرۈپ چىقىمىز.

اگر مەكتەپ دوام ايتىشە ورواج ناپسە بىز دىغى دە آلفەراق كىتودىن كىرى طورمىمىز. بىز مەكتەپنى «آنا آنا اىنستىتوتى» بىنە ايلەندىرە چىقىمىز. آنا لىرىلەن آنا لىرىنى بىرگە قوشۇپ، بالا تربيەسىنى نظرى و عملى چىقىمىز. بىز روشتە اوگرەنوشىنى دىغى دە كىتودىن و اساسلىرىنى صورتتە بولغە قويا. چىقىمىز. ايشتمە بو، اوچىتىلسىكى سىمىنار بىلەر و باشقىلارنى شىكىلى، پىداغوغىچىسىكى (اصول تربيە) اىنستىتوتى اولمىچە رادىتلىسىكى (آنا آناغە مخصوص) اىنستىتوت اولمىچە.

بىز مەقسەمىز آنا آنا لىرىنىڭ اوزلىرىنى اصولى بالا تربيەسىدە اوگرەتمەك اولوب، مەرى (پىداغوغى) لىرى بىتىشىدە و دىگىلەر.

ع. بىلەر.

اوجىنى آندىلىپىنە دە ياش غانلەر، خا - تونلارنىڭ مەلىكى، عائلى و سىياسى ياقىلاردىن اولان حقوقلارنى ايلە آشنا اولورلەر.

وانى بىر مەسئەلەدە، خاتونلارنىڭ ايرىلار بىلەن نىگىزلىكى طوغرى تربيەنىڭ بىر نىچى نىگىزى اولدىشى حالە بوگا خاتونلارنىڭ اوزلىرىدە فارشو كىلوچىلەر بار. اكر دە خاتونلار اوزلىرىنىڭ خاسىكى كىلو - مەندەكى حقوقى حاللارنى ايلە آشنا اولسەلەر، شىبەسىز اوزلىرىنىڭ حقوقسىزلىقىنى و حقوق ايجون كورەشونىڭ كىرەكلىكىنى آڭلاپ چىقىلار.

خطبە اوغو قىندە بىز آڭ شەب قىنى قونلارنى چىلب ايتىكىچى بولامىز. اشنى تىرەك اعانە نىگىز بىنە نورمىچە، بىر كى نىگىزىگە قورو نىنى بىلەن بىز باشدانوق خطبە طىكلار ايجون حق آلمانچى بولامىز. بوگا فارغانە اوچ ايلق نەلم قورسىنىڭ آڭ بوغارى حقى ۳۰ سومدىن كىم بولماس. بالا فاراوىنى عملى ياقىن اوگرەتمەك ايجون

مۇسابىقىسى

بولمى آچامىز، دىيە يورقە بىلەر دىكىكەز سوڭ تىركى نىلنى ياقىلاچىلەر چىغوب سزنىڭ بو بىشى اىشكىرگە قوشۇلۇپ، يازارغە كىرەدىلەر. نىكرەدە: « يانوب قالغانچە آتوب قال! » دىيە بىر آينوش بار. مەندە يانوب قالغانچە آتوب قالماق دىيە بورنىقى يات تىركى سوزلەر بولماسە دە ايج بولغانەن بو كونىكى تىركى سوزلەرمىز بوغالماسە ايكىن دىيە، كىلوشسىز، يالغىش مالغىش بولسە دە «شورا» نىڭ تىركى نىلنى بوغالماسون ايجون بول آچقانغانى قوطلاپ اوشبو! «آدمنىڭ بىلمەس ياشاوى» آندە يازغان كىتابىنى ادارەگە بولاك قىلام.

شاكر جان شاكر جان اوغلى.

«مەكە مەكرە» دن: «شورا» نىڭ ۱۹۸۹ نىچى بىت حاشىيەسىدە: «فران آندىشى سوڭ غومىت ايلە تاتارلەر چوقونىشلەر» دىيولمىشىدەر. بو سوزە تەجىب ايتىدەك.

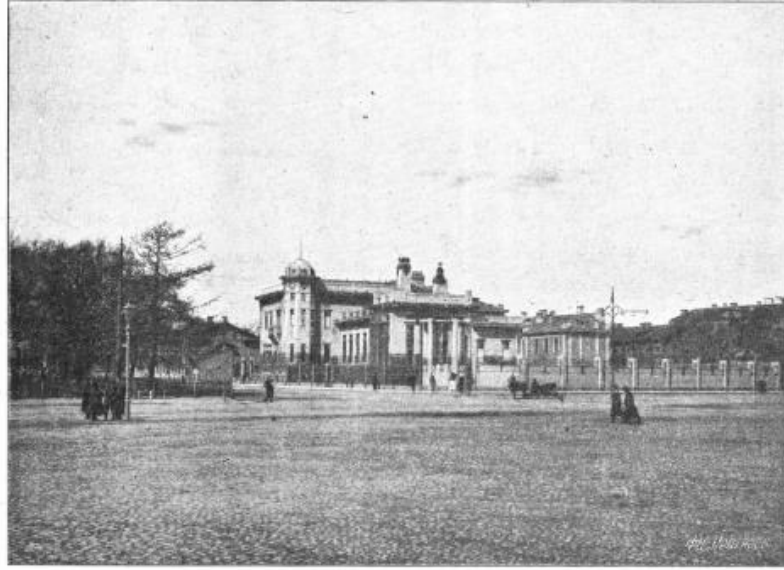
«شورا»: - اوشبو تەجىب «نانار» كەلمەسىنى مسلمان مەناسىدە دىيە آڭلامى سىبىندىن اولسە كىرك. «نانار» سوزىدىن بىز مەقسودمىز بو مەلىكەنە كىلوچە بىر قانچە و قىتلەر حكومت سورمىش و سوكرە مسقوا حكومنتە ياردەم بىر و بىر بىر بىر و روسىيە دولتىنى ناسىس ايلامىش موقىلردەر. «آلما آنا» دن: «شورا» دە «تيل يارىشى»

Ek 22: Şûra Dergisine Gönderilen Tatar Tarihi Hakkında Kaleme Alınan Soru ve Cevabı İçeren Makale.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Şûra Dergisi, "Murasale ve Muhabere", 1909. S. 22. s. 695.

(نره وستۇننى) بولسەلردە تەربىيە لىرى يوقلىق سببىلى تېبىيى گوزللكلرېنى بوغالتەلەر. مېشارلەر روسىيەنىڭ شىرقى قىسمىندە تامبوف، پېنرە، رەزىن، نېرغورد، قاسنرومە، سەبەر، سارانائو، اوفنا، اورنېبورغ، وېر آز قزان گوبېرناسى چىستاي. اسپاس، چوپىل اوبازدارىندە در. بوندى قىدر باز دېقىمىز خصوصى فېكرىمىز در.

كېى بو «مېشچېرا» لىردە ايسكى خلق بولسە لىردە بوغالتانلەر. كېلەرگە و فابىسى طائىفەگە قوشىلوب كىتكانلارى مېچول فالەش. روس مۇرخلارى بو طوغرىكە مەم مېچ دىزىست خېر بېرە آلىنى. فقط تانارلەر ابلە قوشىلوب كېتىوب مسلمان بولغانلردىر دېپ اويلىلەر. «نېستورا» شىپادېتېنە كورە: «مېشچېرا» لىر «مېرى» دن

پېنرېبورغ شەرىئە بىنا اولنەچق جامع شىرىنى اوشوبولورامدە در.

روس مۇرخلارى موزېنە كورە: – حاضر گى تامبوف و پېنرە گوبېرنالرىندە «موقشى» مەم «تسنى» نەزىرلىنىڭ شىمالى قىسمىدا ۱۸۷۱ نەچى عصرلەرگە چەرسىيە تارىخى باشلانغانچى فېن روغىنە منسوب «مېشچېرا» دېگان طائىفە بولغان. قزان آلنغان وقتلردە اېدىل بوندىدە بلغار و بورطاس طائىفە لىرى

غرب طرفندە بولغانلەر «موروم»، «موردۇئا» مەم «چېرىمش» لىردىن تېللىرى اېرىم ايدى. حاضرگى «قاسم» شىرى مېشچېر شىرى بولوب، كنانز و اسىلى نېومنى ۱۴۵۲ نەچى يىلدە بىر قىسىم مېشارلەر ابلە اودېلگە اوردان شاھ زادەسى قاسم غە بېردى، دېرە

Ek 23: Şûra Dergisinde Mişerler Hakkında Kaleme Alınan Makale.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Şûra Dergisi, “Mişerler”, 1910, S. 8. s. 237

چابو كوپنه برگه ئېكەلەيدىن عبارتتىر. بىرلىرى بىر بىرىنە مناسىتىز، آلاى بولاي جىولاش سوزلاردىن عبارتتىر. چن بىسىر مەن بىرلىرى دائىما تىكرار قىلنا تورغان ئانماقلاردىن عبارتتىر. روس بىرلىرى يىراغاندە بىسىرمەن خاتونلارنىڭ ھىچ بىرى نە يىراغانن آڭلامىدىر. روس بىرلارنىڭ بىك نىق اوزگارنلۇ- پىندە، آڭلامى يىراولارى سىب اولمىشىر.

بىسىرمەن كىلەلىرى يا ۋانا كلردىن آلتونىش يا مالىداتلر طرفىدىن مە ياقىن آلتوب ئايتامىش اولوب، بىسىرمە نلر توروشىنە تىطىق قىپانەشىر.

حاضرگە قىر بىسىرمە نلر آراسىندە بىر بىرىنە ئانار اسملىرى ولقىلىرى بىرو عادتتىر. مىلا: غورى آنتوغانوف اسملى بركشى، خلق آراسىندە مەردىيە پورتولور. مېودوف آتالغان مېخاپولولر، سلىمانوف دىيە آتالمىش استىيانولولر واردر... واتقە طرفلىرى اصل اھالىسىندە فامىلىلار بولماپنچە، يالگىز اوزى و اناسى اسمى ايلە پورتولولر. بىسىرمە نلر بو نۇقرىدە باشقەلردىن آلدەدرلر آنلارنىڭ، مەرائىلنىڭ مخصوص فامىلىياسى باردىر. بو فامىلىيالر مچوس آنلارنىڭ بىرىنىڭ اسمى آغرىنە 'овъ' 'евъ' 'инъ' قوشۇلۇپ باصالا، مىلا: زەنتىرىكوف Болтачевъ. Зянтерековъ. Зембахтинъ. Сарбековъ. باشقەلر... روسلردە، خاتونلارنى آتالارى اسمىنە نسبتەندە Андреевна كىي دىو آتامىق مشهور اولدىقى كىي بوعدات، بىسىرمە نلر آراسىندە باردىر. مىلا، آندىرى نىل (ныл) يعنى آندىرى فزى؛ ايوۋان نىل (ايۋان فزى دېمك) كىي .

۶

تل و تلارنىڭ حرفلىرى .

بىسىرمە نلرنىڭ سويلاشە تورغان نللىرى ياكە بونون حالنچە كوشى قوملر نللىرىدىن آلتونىش يا اصللرىقە چىت قومىن آلتوب بىسىرمە نچەگە ايلەندىرلۇپ بىارلەش سوزلر ايلە چوارلانمىشىر. تللىرنە روس سوزلرى دە كوپتىر. شويلەكە بىسىرمەن تاندىن ارلەب، اصل بىسىرمەن سوزلرىنى ئابو بىك نەرىقى علم لسان عالېنەدە بىك بىنگل اولماز. ۋاناك ايلە بىسىرمەن بىر بىرىنىڭ تلىنى بىك باخشى آڭلىلر. بو: يا، بىسىرمە نلر ايلە ۋاناكلر بىر قوم؛ يا، ۋانا- كلرنىڭ بىسىرمە نلرگە ئاثيرى بىك بىوك اولدىغىنى كورسانەدر. بىسىرمە نلر ايسە ۋولغا بونىدىن كېلەش اولدىقلىرىدىن، فېن

دگىل ايدىلر. بو ايسە، بونلر ۋاناكلرنىڭ تلىنى قىولابىند- بىكلىرىنىڭ كورسانور، بالكىس ۋاناكلر بىسىرمە نلرنى قىول ايتماكلرىنى، عالبلارنىڭ كوپ نېكشورولرى اثبات ايتىشىر . ۋاناكلر فېنلردىن ايلك ايسكى بىر قوم اولوب، تللىرى ھىچ وقت دىوراك اوزگارمىش وشول كوپنچوك بىر قىر بومىش. تلوب بىسىرمە نلرگە دە كرمىشىر. ئوبانەدە يازدىم سوزلردە ۋاناك تايىنىڭ ئاثيرى نە قىر ايدىكىن كوريلور. بو سوزلر آراسىندە ئانار و چواش سوزلرى دە بىك آز توگلىس. بىسىرمەن سوزلرىندە ударение آراقتەدر .

بىسىرمانچا	ۋاناكچە	ئانارچە
Кинезъ	Кеназъ	آمبار
абй	چواشچە абай	ابى
Кайспу	киспу	قايىن آقايى
Инмаръ-квазе	Инмаръ	ال
зень	зёкъ	زور، قايىن
усьянз	усаны	بىر تىرلامق
дзынз	?	آبزى
коръ	коръ	يورىنە
тъядк	?	آق

بىسىرمان ئىندە نەدېر تائىت يوقىر. فطلارن صرف ئىلو بىك آنسات اولوب چىلە فطلر اوچوندە بىر توسايدىر. يوقارىدە مذكور لقتلر، بىسىرمە نلر تىندە دائىما ۋاناك لرگە ايارگانلىكلرىنى كورسانەدر. بعض بىر ئانار و چواش سوزلرىدىن باشقە بىتون سوزلرى ۋاناكچە دىوراكتىر. بىسىرمە نلر، ئانارلر ايلە بىر ابر غلازوف اوبازدىنە كېلۇپ ئانارلر ايلە بىرلەشە آلماپچە، ۋاناكلر آراسىنە نىق الەككە نلىككىن ھە مەن بىدىن مەروم قوم كىي، ۋاناكلرنىڭ ئاثيرى ايلە بىتونلاى ايلەشلىر (بىتمىشلىر) در. يوقارىدە، يالگىز نللىرىگە ئوگىل بىلكە نوروشلرى، ايلگن فوراللىرى، بىنالىرىنە قىر ۋاناكلر فورمىسىدە ايدىكى سويلنىش ايدى. لىكىن، ۋاناكلر دائىما مچوس حالندە اولوب، بىسىرمە نلر، ايلك مىسامان ايدىلر. بو، دىندە باشقەلىق قومىت باشقەلىقى - ۋاناكلر ايلە بىسىرمە نلر بىرگە قوشىلۇپ، بىسىرمە نلر بىتونلاى بوغالوغە سىد اولماشادىر.

حاضر ۋاناكلر ايلە بىسىرمە نلر ھەر قايسى پىراواصلارنى بولىدىقلىرىدىن، بونلر اوزاقلامى بىرگە قوشىلورلر. بىر بىرلىرى ايلە خاتون قىر بىرىشو، حاضر دە دە اوچىرىلر. تللىرى، نوروشلرى بىر اولوب، قوشىلورلر بىنەھىچ مانەم بولماغان قوملر، التە قوشىلادىر. بو قوشىلور، علما اچىون بىك تانسۇق ايدەچك بىر حالگە بىتمىشىر. شوبىلەكە بىسىرمە نلرنىڭ اوزلرىنە مخصوص

Ek 24: Şûra Dergisinde Bisermanlar Hakkında Kaleme Alınan Makale.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Şûra Dergisi, “Bisermanlar”, 1912. S. 11. s. 341.

جایق بوینده غی مسلمان قازاچیلر

«جایق» نڭ باشندن «کاسی» دیگرنه قوبغان یرینه قدر دبرلک کازاچی خلق یرله شکان. «اورنیورغ» به «اورسی» آراسنده، «جایق» صووی بوینده چیرکاس، آغریال، آلابیتال، یازتاماق، نیکول دیگان ۵ مسلمان کازاچی آولی بار. اورنیورغدن ۱۷ چاقرمده غی نژیکنه آولی ده حاضر ایندی یاروطیلای مسلمان آولی. بولار بارده کازاچیلر. یونان کازاچی اولارندن کوریه گی روس، خاخول، آندن قلا کرهشن آولای.

مسلمان اولارنده غی قارنلر نڭ ایتونجه، بولار موند ۱۰۰-۱۵۰ یلر نڭ قازان تیره سنده گی و آندن بیرره کده گی بوغروصلان، شارلق تیره لرندن صادات خدمتینه جایق بوینه کیتورلگانلر. آلا اول وقت آنده قرغزلر به روسیه آراسنده یاغرائیچنی خدمتده بولغانلر. اول زمانلرده جایق بوینی هیچ کم طرفندن یله نمه گان بوش صحرالردن عبارت بولغان. اون وقتلرده «جایق» نڭ آغاچلقلری به ایکی یاقلاب بر نیچه چاقرملرغه صوزلغان یه ملی طوغایلری هم جایق نڭ اولڭ یاغنده غی (جغرافیایلرده اویشی صرت اسمنده) حاضرده قهقرل طاشلق یولوب کورنگان ایسایسز - حسابسز طارماقل طاولر - تولکی، قارساق، آیو، بوری، بولان، قولان کبی کیوکلر نڭ غمسخ بوزوب عمر اینکان یرلری بولغان. اول وقتلرده کتو - کتو بولوب یورگان کیوکلرنی جایق سوینه کیلوب جایلی طورغان، اوردهک، قاز، طرنا، دوغاداق، آق قوش کبی قوشلرنی ده هیچ بر قورقوتوجی بولغان. تیک قرغزلرنی باروب باسا طورغان آطلی باشقرد جاولری، باشقردلرنی باروب باسا طورغان آطلی قرغز جاولری شه هیچ بر آدم آیاشی باصماغان جایق طوغایلرن جروب، جروب اونکاله گانلر. اول وقتلرده جایق بوینه کیلوب قشلارغه هم جابلارگه باشقردل قرغزلردن، قرغزلر باشقردلردن قورقغانلر. بولر نڭ ایکی آراسنده «جایق» صووی یاغرائیچنی سزق بولوب طورغان. بو ایکی خاتننڭ آراسنده اول زمانلر عمرلک صوغش دوام اینکان. اول زمانلرده باشقردلرده ده، قرغزلرده ده مشهور، صوغشچی دتورل بولغان. ساقار بوینی باشقردلرده هم قرغزلرده ازل دتورل ستمده غی روایتلر، حکایه لرنی نهن بالا چاقلر، ده ایشکاله گام بار.

بو حکایه لرده دتورلر نڭ اوزارلیکنه توکل، آلا رنڭ آق بوز آطلری، کورک طویلایلری، توزه گان یرنه یشمی قالمی طورغان اوقلری ده نڭله نیندی بر لذت به سوپله نه. بولرنی ایشکالنده شول دتورلرنی، شول کورک طویلایلرنی، جایقنڭ بر باغندن ایکنجه یاغینه اوچوشوب یورگان اوقلرنی اوزگنڭ کوزنڭ به کورگاندی یولاسڭ. شول حکایه لرگه لذتله نوب اوطورغانده، اوزگنڭ نڭی باشقرد باتوری، نڭی قرغز باتوری باقی بولوب اوطورغانکنی سیزیمده فالاسڭ. مین ساقار بوینی باشقردلری آراسنده یوزوب کورگانه یوق، اما قرغز فارتلری، قای باتورنڭ کم به، قای یرده صوغشقان، قایسی نڭ قبری قای یرده ایکنده کورسانوب یرهار. جایق صحرالرنده بر وقت آقغه منوب کیتوب بارغان چاقمزه (مینم آنده بالاراق و قتم ایدی) بر قرغز قارنی «مناو فلان باتوردک مولاسی» دپ کورسانکان بر توبه بر مینم هانده کوز آدنده طورار. بو باتورلر حقتده غی حکایه لرده قرغز خلقی هیچ بر وقت کرامت، سحر شیکلی خیالی نرسه لر قوشمی سویلی. بولرنڭ سوپله ونندن، وافی، قارا کوچ به جیگه طورغان، اسسی کونلرده ده باشندن تیری طماغی توشمه گان، اومراو (ایزو) باوی عمرنده هیچ به یله سگان، کورگه گی آچق، قولنده نایزاسی به قامچیسی، آراسنده جاییسی، قانچا غاسنده اوق طوترغان قایمچی، آطلی، غیرتلی، پوره کلی بر عادی کسکی کوز آلدیکه کیلوب باصا. اما مین بزنگ کازاچی تاتارلرده «آدار تاز» حکایه سندن باشقه، سحر هم کرامت قاتوشماغان تاز حکایه ایشکانم یوق.

بو کیوکلر کورشیسی، طبیعت بالاری قرغزلر به باشقردلر تولکی، قارساق، قولان، بولانلر به یرگه «ساقار» اورمانلرده، قرغز صحرالرنده بوزوب، هیچ نرسه دن خبرسز صوغشوب یورگان چاقلرنده، روسیه طرفناغینه کرگانلر سیزیمده قالغانلر. خیر بو قرغزلر به باشقرد خلقی روسیه قولنه توشو به نیزدنگنه قولان و بولانلق خاتندن چقماغانلر. آلا اول چاقده غی بالانق کوچلیک و بانورلقلرندن یک تیزگنه آیرلماغانلر. حاضرگی سیر کبی یواشلق، قویان کبی قورقاق، بتو، دتبا بوزندن بوغالر درجه سینه بردنگنه کیامه گانلر. آلا روسیه قول آستینه کرگاجده اولگی کیوککلرن ایتوب طرفقانلر. روسیه قول آستینه باشقردلر نڭکرهک نڭله ککانلر. باشقردلرنی ساقلاو ایچون بولورغه کیرمه (!!) حکومت «جایق» بوینه، باشقرد به قرغز آراسینه، قاراولنه صادات قوبا باشلانغان. موند کیتورلگان صاداتلر خدمتدن قیتارلماغانلر. آخرده قازان طرفندن، ایلرندن مسلمان صاداتلر نڭ آغا ایلرن و خاتونلرن آدرلفسان، جایق بوینده کازارمالر

Ek 25: Şûra Dergisinde Caik Boyundaki Müslüman Kazaçılar Hakkında Kaleme Alınan Makale.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Şûra Dergisi, “Caik Boyundagi Müselman Kazaçılar I”, 1914. No.10. s. 305.

جنگ، يا بر تچقان قوبلسه نفس. صولو آلوي فوتلانه در. مولدالعهوضه آز، تغه هيچ اوخشالماغان، ياندراده هم نفس كده پاريدر. (آخري وار) ملى ريشي.

بيسرمانلار

مهرى: ن. پ. شتتيفان. ترجمى: خ. ف.

۱

شمال شترى روسيه نك كوب غير روس ملنلرى آراسنده، تاريخ علماسى طرفندن اونوتولموش بر نامعلوم ملنك آرنغه قالدنى بار، بو قوم «بيسرمانلار» در. حاصره بيسرمانلار روسيهده يالگىز اون بيك ندرگنه قالمشدر. آتار بتونسى ژانغه ولايتى «غلازوفسكى» اويازدنده طورالار. يانغه اويازدردنه بر نچه عائلگنه سانالادر. بونلرده كيف ما اتفق كوجوب كيلمشلر، ياكه ايسكيغن كوب اولوب شونلرنك قالدنلر يدر.

بو قوم نك نينداي ملتنن ايكانليكيه اشانچلى دليلار بولماديقندن بوملت طوقر وستنه سويلوچيلر يالگىز حساب ايله گنه بونلرنى توكار، دها طوقر وسى ايسكى بلغارلردن بر قوم ديه سويليلر. بوقسه يخشى بيلوب برسينه كرتوجى يوقدر. بو فرضلرده كوبراك، تيللرنين آلونمشدر. (يضى تيل، سوز و قاعده اربنه بنا قيلنمشدر).

بيسرمانلرنك تاريخلى و قابو قومدن ايدىكلرى هيچ نيكشرا لمامشدر. فقط روس حكومتى آقنلارنده ۱۶-۱۷ نچى عصر سايلارنده ژانغه ولايتى اهالبسى آراسنده بيسرمانلرده كورسانلر در. ۱۷۸۲ سنه سنده بيسرمانلر غلازوف و سلو-بودسكى اويازدلىرى كورستانلرنى سانالوب بر نئنى چوقونمامش، قالغان نئنى چوقونموش (البته پراواصلاونى بولورغه نبوش) كورسانلر در. بوندن باشقه، مقدم زمانلرده عسكردار وسى دفترنده بيسرمانلر ۱۶۱۳ يلندوق سويلانمشلر. بيسرمانلر اوزلرى بوبرلرده كورسانلمش وقتدن كوب ايك

يرلانمشلار اواسه كريك. فقط بوكى خبرلار، آيروم بر بيسرمان اهالبسى بولموش ايش فكرينى تاپيدن يانغه هيچ شى بلدميرلدر.

ويانچانلر، بيسرمانلرنى آيروم بر قوم ديه آللرنى چيندن كيلمش بر قوم ديوب صافى ايديلار. فقط بيسرمانلر توغروسندهقى معلومات و انچانلرنك بو فكرلرندن برده آرنميدر. بو «بيسرمان» سوزى اوزى فايده چقمش؟ بعضى آدملر بو سوز بوسورماندن بوزولموشدر ديورلر حقيقتا بوبوكييترو زمانينه ندر رسلر، غير نصرانى خصوصاً مسلمانلرنى «بوسورمان» ديه آنى ايديلار. دضى بيسرمانلرنك بر وقت مسلمان اولدقارينه فوتلى دليللرده واردر. لكن بولايى بولديقه نيچون باشقه مسلمانلرنى بوسورمان ديه آتامامشار؟ شولا يوق بيسرمان سوزى بتونلاي فبن سوزى. Финск характеръ در. فبن تيلنك بر شعبسى بولغان ماديار (ماچار) تئلنه بيسرمان سوزى بار. (ماچارستانده بر شهر اسمى).

مبن ۱۸۶۲ يلينه ندر يازلمش كتاب و قاموسلردن نه ندر فاراسامده «بيسرمان» سوزينى نابا آلبادم. صوكنى قاموسلر اولان ايفرون و بر توغلو زده بيسرمان مادسندنه يالگىز: بيسرمانلر مغول چاستندن (۹) وانغه ولايتنغ غلازوف اويازدنده فلان فلان اولوستلرده توروجى بر قومدر ديتلمشدر. بر اتقاوز، اوز عادتينه خلاف اولغرى بونلرنك نينداي قوم ايدىكيه دليل و نيكشودن بر سوز قوشمامشدر.

لاؤره تئيف نك «وانغه ولايتى جغرافيا» سنده يازلمشدر: «غلازوف اويازدنده توروجى قليل العهد بيسرمانلر جواشارغه مشابه اولوب، بونده ناتارلر ايله كيلمشلر بولورغه كبراك» لكن دليل و منبعلر هيچ كورسانلمامشدر.

۱۸۹۱ يلنده مسقواده آرخبولوقيا سبرد (جمعيت) نده قران پروفيسرى سميرنوف، سوز آراسنده، بيسرمانلرگه عائد بر نطق ده سويلادى. بو نطق اوز وقتنده قرنتلردهده يازلمش ايدى. فقط بو عالمده اوز نطقنده يالگىز - يوقار يده ديدكجه. نلر ينى اولجاب بر ندر فرضى شيلرگنه سويلامشدر. طوم دارالغوننى پروفيسرى مالييف، اون بيش يل ايك انتروپولياغه كشفلر قىلدنده ايسكى بلغار و چواش قيرلرن قازوب اولكلرنك سويك و باشلر ينى اولجابده ماناشموش ايدى. بونك نابديقلرى شيلرنك بيسرمانلر تاريخى ايجونده بر ندر اهميتنى بولنديقتن مبن بعضى توغرىنه مالييفنك اهميتلى اثرلرى ايله ده فائده لاندوم. فارانك «آرخبولوقيا، تاريخ و اتنوگرافيا» جمعيتى اوز ينه،

Ek 26: Şûra Dergisinde Bisermanlar Hakkında Kaleme Alınan Makale.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Şûra Dergisi, "Bisermanlar I", 1912. S. 7. s. 206

ÖZGEÇMİŞ

Seren SEVİMLİ, ilk ve orta öğrenimini Gaziantep’te tamamladı. 2014 yılında Mustafa Çizmecioglu Anadolu Lisesi Yabancı Dil bölümünden mezun oldu. 2014 yılında Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde Lisans eğitimine başladı. 2019 yılında Tarih bölümünden mezun olduktan sonra aynı yıl Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı.